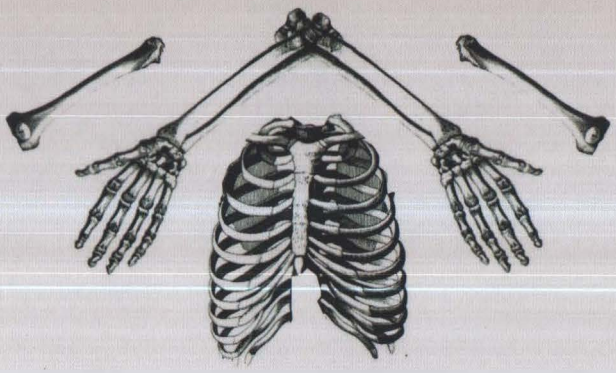
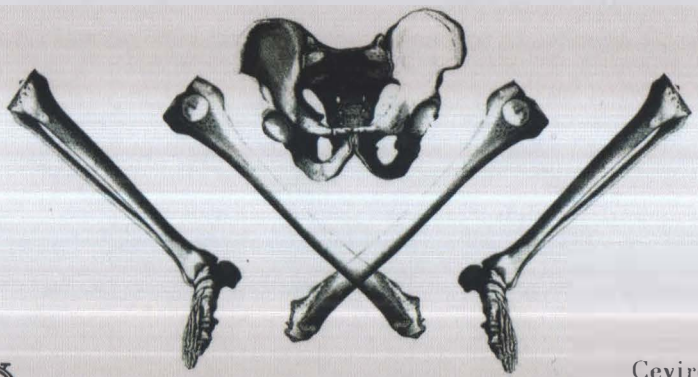
II. FASİKÜL

MELANKOLİNİN ANATOMİSİ

♦ ROBERT BURTON ♦

"Tüm gün boyunca yataktan kalkmayarak, odadan dışarı adımını atmayarak, ağaçlık yerlerde ya da nehir kıyısında tek başına yürüyüş yaparak keyifli bir konu üzerine uzun uzun düşünmek hoş gelebilir, ancak bu yolun sonunda iki ayrım vardır: Keyif veren delilik ve hoşa giden sanrılar."

Çeviren
Merve Tokmakçıoğlu

MELANKOLİNİN ANATOMİSİ ♦ ROBERT BURTON

MELANKOLİNİN ANATOMİSİ

II. FASİKÜL

ROBERT BURTON

Aylak Adam: Düşünce
Kitabın Özgün Adı: *The Anatomy of Melancholy-II*

©2017 Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık

ISBN: 978-605-2060-19-3
Sertifika No: 35073

Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. Basım: Kasım 2017

Yayın Yönetmeni: Kaya Tokmakçıoğlu
Yayın Danışmanı: Erkan Aslan
Kapak Tasarım: Melike Oran
Dizgi ve Mizanpaj: Ulaş Kantemir

İç Baskı ve Cilt: Yıldız Matbaa Mücellit
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Dalgıç İş Merkezi No:3 Kat:2
Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 613 17 33
Sertifika No: 33837

Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. Ferah Han No:16/22 Fatih/İstanbul
Tel: (0542) 586 7961

bilgi@aylakadamyayinlari.com
aylakadamyayinlari.com
facebook.com/aylakadamyayinlari
twitter.com/aylakadamyayin

Robert Burton (1577-1640). İngiliz akademisyen ve yazar. Öğrenci olarak girdiği Oxford Üniversitesi'nde melankoli, matematik ve astroloji üzerine araştırmalar yaptı. Oxford'da papazlık yapan Burton psikoloji bilgisinin insanın en önemli gereksinimlerinden biri olduğunu iddia etti. Kendisinden sonra gelen birçok yazarı etkileyen Burton, *Tristram Shandy* gibi metinlere esin kaynağı oldu. *Melankolinin Anatomisi* dışında *Philosophaster* başlıklı bir hiciv metni sağlığında yayımlandı. Ölüm nedeni bilinmemekle birlikte intihar ettiği düşünülmektedir.

Merve Tokmakçıoğlu. 1983 yılında İstanbul'da doğdu. Beyoğlu Anadolu Lisesi'ni ve Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Uzun süre İngilizce öğretmenliği yapmış olan Tokmakçıoğlu, *Dublinliler, Stephen Hero, Dadının Perdesi* gibi eserleri Türkçeye kazandırmıştır. Halen çeviri ve editörlük yapmaktadır.

MELANKOLİNİN ANATOMİSİ

İKİNCİ FASİKÜL

ROBERT BURTON

düşünce

çeviren
merve tokmakçıoğlu

AYLAK ADAM

İÇİNDEKİLER

MELANKOLİNİN NEDENLERİ

3. BAŞLIK

1. Melankolinin Tanımı, Adı ve Farklılığı 163
2. Melankoliden Etkilenen Organlar 167
3. Melankolinin Özü 173
4. Melankolinin Türleri ya da Çeşitleri 177

İKİNCİ BÖLÜM

1. BAŞLIK

1. Melankolinin Nedenleri. Bir Neden Olarak Tanrı 185
2. Melankoliye Neden Olan Ruhların, Kötü Meleklerin ve İblislerin Doğası Üzerine ve Melankoliye Nasıl Neden Olduklarına Dair Arasöz 191
3. Melankoliye Neden Olan Cadılar ve Büyücüler Üzerine 229
4. Melankoli Nedeni Olarak Burçlar ve Fizyognomi, Metoposkopi, El Falı Bulguları 235
5. Melankoli Nedeni Olarak Yaşlılık 243
6. Üreyerek Melankoliye Neden olan Ebeveynler 247

2. BAŞLIK

1. Yanlış Beslenme Sonucu Melankoli. Besinler. Yiyeceklerin Kalitesi 259
2. Beslenmenin Miktarından Dolayı Oluşan Melankoli 277
3. Melankoliyi Tetikleyen ve Önleyen, Lezzet, İştah, İhtiyaca Göre Beslenme Alışkanlıkları..... 285
4. İdrarını Tutma ve Dışkılama 291
5. Melankoli Nedeni Olarak Kötü Hava 299
6. Melankoliye Neden Olarak Aşırı Egzersiz Yapmak, Yalnızlık ve Aylaklık 307
7. Uyuma ve Uyanık Kalma..... 321

3. BAŞLIK

1. Aklın İhtirasları ve Endişeleri Nasıl Melankoliye Yol Açar? 325
2. Hayal Gücünün Etkisi Üzerine 331
3. Endişelerin Sınıflandırılması 339
4. Keder Üzerine..... 341
5. Bir Neden Olarak Korku 345
6. Bir Neden Olarak Utanç ve İtibarını Yitirme..... 349
7. Nedenler Olarak Kıskançlık, Kötülük ve Nefret..... 353

ÜÇÜNCÜ BAŞLIK

I

MELANKOLİNİN TANIMI, ADI VE FARKLILIĞI

Önümüzdeki konulara hazırlık olması için insan vücudunu ve ruhunu kısaca incelemiş bulunuyoruz; o zaman şimdi asıl niyetim olan konuyu, çoğu insanın zihin gücünü göz önünde tutarak, ele almaya gönül rahatlığıyla başlayabilir, pek çok dolaylamadan sonra melankolinin ne olduğunu, adını ve farklılıklarını açıkça tanımlayabilirim. Adı, maddesinden ileri gelmektedir ve hastalığı ise fiziksel kaynağından dolayı adlandırılmıştır: Bruel'in de gözlemlediği gibi, *Μελανχολια quasi Μελαιναχόλη*, yani kara safradan gelmektedir. Sebep mi sonuç mu, illet mi belirti mi olduğunun kararını Donatus Altomarus ve Salvanius'a bırakıyorum; bunu tartışmayacağım. Melankolinin pek çok tasviri, işareti ve tanımı vardır. Fracastoro akıl hakkındaki eserinin ikinci kitabında, melankolikleri "bozuk hılt, kara safranın çokluğu nedeniyle kötü etkilenmiş ve böylece delirmiş; seçicilik, irade gibi anlayışın kendini belli eden işleyişle-

rinin hepsinde ya da pek çoğunda düşkünlük gösteren" kişiler olarak tanımlamıştır. Galen, Ruffus ve Aetius'tan etkilenen Melanelius, melankoliyi "insanları hayvana dönüştüren kötü ve fevri bir hastalık" olarak tanımlarken, Galen "beynin orta kısmının mahrumiyeti ya da iltihaplanması" gibi bir ifadeyle tanımlayıp zarar gören organı temel alır. Aynı şekilde Hercules de Saxonia[1] de eserinin birinci kitabının on altıncı bölümünde "başlıca işlevin bozulması" diyerek bu düşünceyi onaylar. Tıpkı eserinin birinci kitabının yirmi üçüncü bölümünde Fuschius'un;[2] eserinin birinci kitabının on sekizinci bölümünde Arnoldus Breviar'ın, Guianerius ve diğerlerinin yazdığı gibi: "Kara safra nedeniyle," diye ekler Paulus. Ali bin Abbas,[3] onu "aklın karmaşası" olarak adlandırır. Kapadokyalı Arataeus'un "ateş belirtisi olmadan, tek bir şeye odaklanan ruhun daimi ıstırabı" tanımına Mercuriale tarafından karşı çıkılmış, ancak Aelianus Montaltus[4] tarafından eserinin birinci bölümünde bu tanım "yeterli ve iyi" bulunarak desteklenmiştir. Yaygın kanı onu

[1] Hercules de Saxonia (Ercole Sassonia) 1551-1607 yılları arasında yaşamış İtalyan hekimdir. Burton'ın referans verdiği eser, ölümünden sonra 1620'de yayımlanan *Tractatus de Melancholia* (Melankoli Üzerine Tezler) kitabıdır.

[2] Aslen Leonhart Fuchs (1501-1566), 1542'de yayımladığı "Bitki Kitabı" ile botanik biliminin babası sayılır. Fuşya rengi adını ondan alır.

[3] Ali bin Abbas El-Mecusi, doğum ve ölüm tarihleri kesin olmamakla beraber onuncu yüzyılın sonlarında yaşamış İranlı hekim ve âlimdir; 980 yılında yazılan eseri *Kitab el-Maliki* 1087 yılında Latinceye çevrilerek tıp alanında kanonik kitaplardan biri haline gelmiştir.

[4] Portekizli bir Seferad Yahudisi olan Elia Philotheus Montalto (1567-1616) ve *Archipathologia in Qua Internarum Capitis Affectionum, Essentia, Causæ Signa, Præsagia, et Curatio Accuratissima Indagine Disseruntur* adlı eserine gönderme yapılıyor.

"hiçbir görünür vesilesi olmadan, her zaman korku ve kederle yoldaşlık eden, ateş olmayan düşkünlük durumu" olarak tanımlar. Laurentius'un eserinin dördüncü bölümünde, Piso'nun birinci kitabının kırk üçüncü bölümünde, Donatus Altomaru'nun[5] eserinin yedinci bölümünde, Jacchinus'un[6] dokuzuncu kitaptaki Râzî ve El Mansur ile alakalı on beşinci bölümde, Valesius'un on yedinci başlığında, Fuschius'un da üçüncü kitabının birinci partisyonunun on birinci bölümünde belirttikleri gibi bu tanım pek çok kişi tarafından kabul görse de, ne Hercules de Saxonia ne de David Crucius bunu yeterli görür: "ne olduğunu göstermektense ne olmadığını göstermek" hayal gücü ve beyin arasındaki en belirgin farkı görmezden gelmektir. Ama ben detaya gireceğim. Bu yüksek sınıf hastalık için "başlıca organların düşkünlüğü ya da aklın ıstırabı," der Aretaeus. Hercules de Saxonia, onu kramp ve felçten ayırmak için, bu hastalıkların dış duyu ve hareketlere ait olduğunu; delilik ve çılgınlıktan ayırmak için de (ki Montaltus ayırmak için aklın ıstırabı, der) bu işlevlerin bozulmadığını, ortadan kaldırıldığını belirtir; tehlikeli bir ateşle seyreden cinnetten ayırmak için [ateş olmaması] herkes tarafından eklenir. Korku ve kederin olması melankoliyi delilikten ayırt eder. Son olarak, korku ve kederin neden olduğu olağan tüm diğer nöbetlerden ayırmak için de sebepsiz

[5] Gönderme yapılan eser, *De medendis humani corporis malis: ars medica.*

[6] Lionardo Giachini, Floransalı hekim ve hümanist. Bahsedilen eser ise, *In Nonum Rhasis Almansorem*'dir.

yere olduğunu ekler. Buna en uygun şekilde düşkünlük diyebiliriz; Laurentius'un da yorumladığı gibi, "tüm melankolik insanlarda görüldüğü gibi, hayal gücü ya da muhakeme gibi zihnin en başlıca yetilerinden birinin bozulmasıdır." Ateş olmaz çünkü ilgili olduğu hılt çürümenin tersi olarak çoğunlukla soğuk ve kurudur. Korku ve keder, gerçek nitelikler olup birçok melankolinin ayrılmaz yoldaşıdırlar; hepsinin değil çünkü Hercules de Saxonia'nın da eserinin ikinci bölümünde yazdığı gibi, istisnalar vardır: bazıları çoğunlukla gülünen pek hoş bir şeydir; bazıları korku ve kederin her türlüsünden arınarak cesaret veren melankolilerdir – bu bölümü takiben incelenecektir.

II

MELANKOLİDEN ETKİLENEN ORGANLAR

Bu konu üzerine yazan kişiler arasında başlıca etkilenen organların beyin, kalp ya da herhangi başka bir organ olup olmadığı konusunda bazı farklar buluyorum. Çoğu beyin olduğu konusunda hemfikir: bir düşkünlük durumu olduğu için başka türlüsü beklenmeksizin, rızası veya esası olsa da olmasa da beyin etkilenir, ancak benzer organlar olan karıncıklarından ya da onların içindeki tıkanmalardan zarar görmüş olamaz çünkü o zaman felç ya da epilepsi olurdu: Laurentius'un da ısrarla belirttiği gibi, maddesinin soğuk, kuru marazından kaynaklanır; bu da son derece bozuk olup, ya çok soğuk, ya çok kuru ya da çok sıcak hale gelir – tıpkı delirmiş insanlarda ve buna diğer meyledenlerde olduğu gibi. Hippokrates, Galen, Araplar ve pek çok yeni yazarınız da aynı şeyi vurgular. Marcus de Oddis (Hildesheim tarafından alıntılanır) ve diğer beş kişi tam karşıt görüştedir; çünkü birer duygu olan korku ve keder kalpte yer alır.

Ancak bu karşıt görüş Montaltus tarafından yeterli bir şekilde cevaplanır: kendisi kalbin yakında bulunmasından dolayı etkilendiğini yadsımaz (tıpkı Melanelius'un Galen'i örnek vererek kanıtladığı gibi); aynı şekilde diyafram ve diğer organlar da etkilenir. Bunlar birbiriyle uyum gösteren organlar olup aralarında tabiat kanunu gereği ortak his vardır. Ancak her ne kadar bu hastalık, nefesin itaat ettiği ve başlıca organların maiyetinde olan hayal gücünün geçmiş deneyimlerinden kaynaklansa da, aklın merkezi olarak beyin ve sonra da duyguların merkezi olarak kalp kötü etkilenmiş olmalıdır. Cappivaccius ve Mercurialis bu soruyu detaylı bir şekilde ele alıp, her ikisi de asıl etkilenenin iç-beyin olduğu ve oradan kalbe ve diğer alt organlara gittiği sonucuna varır. O organların hepsi, melankoli özellikle rıza ile girmişse, aynı acıyı hissederler ve rahatsız olurlar; Arapların *myrach* dediği midenin de rahatsızlanmasıyla bütün vücut, hiçbir zaman bağımsız hareket etmeyen karaciğer ya da dalak, pilör, mezenterik damarlar vb. hepsi etkilenir. Vücudumuz bir saat gibidir; bir çark eksik ise diğerlerinin de düzeni bozulur; çatı yıkılır: Ludovicus Vives'in *İnsanın Hikâyesi* eserinde zarif bir biçimde vurguladığı gibi, insan son derece hayranlık uyandırıcı bir sanat ve uyum, muhteşem bir orantı ile yaratılmıştır.

Etki altında kalanın ne olduğu –tek başına hayal gücü mü, akıl mı olduğu yoksa her ikisi birden mi olduğu– konusunda pek çok şüphe vardır; Hercules de

Saxonia marazın hayal gücünde olduğunu Galen, Aetius ve Altomarus'tan yola çıkarak kanıtlar. Bruel de aynı kafadadır: Montaltus melankoli üzerine yazdığı kitabının ikinci bölümünde onların bu görüşünü çürütmeye çalışır ve tam aksini pek çok örnekle ortaya koyar: kendisinin deniz hayvanı olduğunu sanan kişi, bir rahibe ve lanetlendiğine inanan deli bir keşiş için hayal gücü ile birlikte akıl da hastalıklıdır çünkü yanlışı düzeltmemektedir. Çoğu kez kendilerini öldürürler, saçma ve gülünç şeyleri gerçek zannederler. Eğer hiçbir marazı yok ise o zaman neden akıl[7] bu yanlışı bulup düzeltip yoluna koymuyor? İbn-i Sina bundan dolayı her ikisini de marazlı olarak değerlendirir, çoğu Arap[8] da bunu onaylar. Aynı fikir Aretaeus, Gorgonius, Guianerius ve diğerleri tarafından da desteklenmektedir. Bu tartışmayı sonlandırmak için hiçbir insan bu durumda hayal gücünün zarar görmediğini ya da kötü etkilenmediğini söyleyemez; diğeri için ise, Padova'lı doktor Albertinus Bottonus'a katılıyorum; ilk olarak "hayal gücünde, ardından akılda" oluşur ve "eğer hastalık yerleşmiş hale gelirse ya da az veya çok süreklilik arz ederse, rastlantısal olarak," Hercules de Saxonia'nın ilave ettiği gibi, "tüm inanç, düşünce, öğreti, muhakeme, kasıtsız olarak, hayal gücündeki sorundan ötürü bozulur."

[7] Özgün metinde akıl (*reason*) dişil kişi zamiri ile (*she*) karşılanmaktadır.
[8] Diğer büyük Arap âlimlerinden bahsetmektedir.

Etkilenen kişiye gelince, ya da burada "kişiler" demem daha uygun olur, onları başka bölümlerde detaylı olarak ele alacağımızdan burada şimdilik kısaca mevzubahis edeceğiz. Doğumlarında Ay, Satürn ve Merkür'ün etkisinde kalanlar; çok soğuk ya da çok sıcak iklimlerde yaşayanlar; anne babası melankolik olanlar; doğuştan olmayan altı etkeni ihlal edenler; esmer ya da suratı kıpkırmızı olanlar; kafası küçük olanlar; kanları sıcak, beyinleri nemli, karaciğeri sıcak ve midesi soğuk olanlar; uzun zamandır hasta olanlar; tabiatı münzevi olanlar; düşünceye çok yer ayıran ama fazla hareket etmeyen çalışkan öğrenciler melankoliye daha yatkındırlar. Her iki cins de melankoliye yatkındır; erkekler daha sık ama kadınlar daha şiddetli ve ağır bir kederle geçirirler. Yılın mevsimlerine gelince, en melankoliği sonbahardır. Yaş dönümlerine gelecek olursak, doğal melankolinin neredeyse ayrılmaz bir araz olduğu yaşlılığa karşın bu doğal olmayan melankoli en çok orta yaşta görülür. Bazıları kırk yaş, Gariopontus otuz yaş, der buna. Bu sonradan çıkma melankoli için ne genç ne yaşlı ayırt eder, diye belirtir Jubertus. Daniel Sennertus, müşterek deneyimden hareketle her bünyeden her çeşit insanı işin içine katar. Aetius ve Aretius ise bu sayıya "sadece huzursuz, tutkulu, mutsuz, esmer ve kara renkli insanları değil, en neşeli ve hoş olanları, alaycıları ve kızarık yüzlü olanları" da katar. "Genel olarak," der Râzî, "en kıvrak zekâlılar ve en cömert ruhlar en önce yakalanırlar." Aptallar ve Stoacılar dışında hiçbir ten rengini, durumu, cinsiyeti ve yaş

grubunu bu hastalıkta istisna olarak kabul edemiyorum. Synesius'a göre bu iki grup hiçbir şekilde aşırı duygularla dertlenmez, Anacreon'un ağustosböceği gibi kansız ve hissiz olup birbirlerine çok benzerler. Erasmus aptalları melankolik halin dışında tutar çünkü çoğunlukla nemli beyinleri ve hafif kalpleri vardır; bizim hayatlarımız boyunca maruz kaldığımız hırs, kıskançlık, utanç ve korku durumlarından muaftırlar, vicdanları temizdir ve sorumluluklarla bitip tükenmezler.

III

MELANKOLİNİN ÖZÜ

Melankolinin özünün ne olduğu konusunda İbn-i Sina ve Galen arasında çok fazla ayrım vardır; bunu Cardano'nun *Tıp Üzerine,* Valesius'un *Tartışmalar* adlı eserlerinde ve Montanus, Prosper Calenus, Cappivaccius, Bright, Ficinus'un üzerine bütün bir bölüm ya da fazlaca makale yazdıkları eserlerinde okumuş olabilirsiniz. Jacchinus'un düşüncesine göre, "özü nedir, nereden kaynaklanır, vücutta nasıl oluşur gibi soruları ne Galen ne de eski yazarlardan herhangi biri yeterince tartışmıştır." Neoterikler[9] ise bunu kabul etmezler. Montanus İstişareler kitabında melankoliyi maddesel ve ruhani olarak ayırır; Arculanus da aynı fikirdedir: maddesel olan daha önce bahsedilen dört unsurdan biridir ve doğaldır. Ruhani olan arızidir, sonradan edinilmiş, doğal olmayan, yüzeyseldir; Hercules de Saxonia bunu yaşam soluğunun içine koyarak, "aşırı derecede sıcak, soğuk, kuru, nemli ısının,

9 Helenistik dönemde eser veren şairler anlamına gelen terim.

maddesel olmadığı için, beyni ve işlevlerini değiştirmesi" sonucu olduğunu söyler. Paracelsus dört unsurun bu ayrımını tamamen yadsır ve alaya alır, ama bizim Galenciler genelde Montanus'un bu fikrini onaylar.

Maddesel melankoli ya basittir ya da karmaşık; nicelik ve niteliğine göre zarar verir, beyinde, dalakta, mezenterik damarlarda, kalpte, rahimde ve midede olmasına göre çeşitlilik gösterir ya da doğal melankolinin ahlatın kendi aralarında karışımına göre yahut doğal olmayan melankolinin dört ahlata göre çok çeşitli ve karmaşık olduklarından dolayı farklılık gösterir. Eğer soğuk ve kuru olan doğal melankoli vücutta fazla varsa, Faventius'un dediği gibi, "vücudun kaldırabileceğinden daha fazlası mevcut ise, o zaman [vücudun] dengesi bozulmuş ve hasta olunmuştur." Diğer türlü, eğer bozulmuş ise, kararmış safranın ya da kanın diğer melankolisinden kaynaklanmış olsa da aynı sonuçları verir; Montaltus'un dediği gibi, ahlatın koyuluğu nedeniyle oluşuyorsa çoğunlukla sıcak ve kurudur. Bu tür melankolinin, ahlatın tamamından oluşup oluşmadığı, rengi ve mizacı konusunda bazı farklılıklar görüyorum. Galen, balgamı (pituitaria) çıkararak sadece üç ahlattan oluştuğunu belirtir; onun bu iddiasını Valesius ve Menardus ile birlikte Fuschius, Montaltus ve Montanus da şiddetle savunur. (Dediklerine göre) Nasıl olur da beyaz siyaha dönüşür? Ancak eserinin sekizinci bölümünde Hercules de Saxonia ile Cardano tam karşıt görüştedirler (nadiren de olsa

balgamdan oluşur); Guianerius ve Laurentius ile birlikte Melanchthon da aynı görüştedir; ona "İnat Melankolisi" adını verir – bu basit ve domuz gibi inatçı melankoliye şahit olduğunu söyler: Wecker de aynı şeyi söyler. Koyu kara safradan bir melankoli, koyu sarı safradan başka bir melankoli –ki en haşini budur– çıkar. Koyu balgamdan kaynaklanan melankoli uyuşturucu, koyu kandan kaynaklanan melankoli en iyisidir. Güçlü ve zayıf karışımlarına göre bunlardan bazıları soğuk ve kuru, diğerleri sıcak ve kurudur. Gerçekten de, tıpkı Rodericus de Fonseca'nın eserinde yargıya vardığı gibi, yoğunlaşan cerahat ve diğer öz sıvılar balgam haline gelir, balgam da bozularak safraya dönüşür ve kararmış safra da kötü huylu melankoliyi ortaya çıkarır – tıpkı en saf şarabın bozularak sirkeye dönüşmesi ya da saf alkolün buharlaşma sonucu ekşi ve keskin tadının ortaya çıkması gibi. Bu hıltın keskinliği, daha önce de belirttiğim gibi, geceleri uyanmaya, huzursuz düşüncelere ve rüyalara yol açar. Faventius'un dediğine göre eğer hılt soğuk ise, "düşkünlüğe yol açarak daha ılımlı belirtiler gösterir: eğer sıcak ise, belirtileri, gözü karalık, delirme ya da buna meyletmedir." Eğer beyin ısınmış ise, canlandırıcı ruh da sıcaktır; bunu şiddete meyleden delilik takip eder: Cappivaccius'a göre, eğer beyin soğuk ise, akılsızlık ve aptallık ortaya çıkar. Bu karışımın rengi de aynı şekilde sıcak ya da soğuk olmasına göre karışımdan karışıma değişir; Altomarus'a göre bazen kara olur bazen olmaz. Bunu Melanelius da Galen'i örnek vererek ispat eder; Hippokrates

de *Melankoli Kitabı*'nda (eğer gerçekten ona ait ise) yanan kömür örneğini verir: "eğer sıcaksa parlar, soğuksa rengi karadır – hılt da aynı şekildedir." Melankolinin özünün çeşitliliği etkilerinin de çeşitli olmasına sebep olmuştur. Eğer vücudun içindeyse ve bozulmamışsa humma,[10] bozulmuşsa sıtma,[11] eğer derideyse cüzzam, eğer organlarda ise iskorbüt gibi çeşitli hastalıklar ortaya çıkar. Eğer sorun akıldaysa, çok farklı karışımlardan oluştuğu için, deliliğin ve düşkünlüğün bin bir türü görülür.

[10] Özgün metinde "black jaundice" denilen hastalık bugün modern tıp terimi olarak Weil hastalığı ya da leptospiroz olarak geçmektedir. Bakterilerin sebep olduğu yüksek ateş, sarılık, bitkinlik ve kas-eklem ağrıları ile seyreden ağır bir hastalıktır.

[11] Özgün metinde "quartan ague" olarak geçen hastalık sıtmanın bir türü olup, dört günde bir ateş ve titreme nöbetleri ile seyreden bir hastalıktır.

IV

MELANKOLİNİN TÜRLERİ YA DA ÇEŞİTLERİ

Eğer özü bu kadar çeşitli ve karmaşık ise türlerinin de çeşitli ve karmaşık olmasından başka ne beklenebilir ki? Pek çok eski ve yeni yazar bu konudan akılları karışık bir şekilde bahseder, melankoli ve deliliği birbirine karıştırır; Heurthus, Guianerius, Gordonius, Salustius, Salvanius, Jason Pratensis ve Savonarola gibi yazarlar deliliği melankolinin uzantısı olarak değerlendirirler ve sadece (daha önce de bahsettiğim gibi) aşamalarını değerlendirirlerken farklılık gösterirler. Tıpkı eski bir yazar olan Efesli Rufus ya da Constantinus Africanus, Aretaeus, Aurelianus, Paulus Aegineta gibi bazıları melankoliyi iki ana türe ayırır; diğerleri ise çok sayıda türü olduğunu belirtip bunları sayısız bırakır – tıpkı Aetius'un *Dörtlü Kitapları*'nda, İbn-i Sina'nın eserinin üçüncü kitabının birinci bölümünün dördüncü makalesinde, Arculanus'un Râzî üzerine kaleme aldığı eserinin on altıncı bölümünde, Montanus'un tıp eserinin birinci bölümünde aynı şekilde bahsettikleri gibi,

"eğer doğal melankoli koyu ise bir tür çıkar; eğer kan ise başka bir türdür; eğer safra ise ilkinden farklı olan üçüncü bir tür vardır: türleri hakkında insan sayısı kadar farklı düşünce vardır." Hercules de Saxonia da iki tür olduğunu yazar, "maddesel ve ruhsal olup, biri sadece nefesten diğeri ise hem hılt hem de nefesten kaynaklanır." Savonarola yazdığı eserde melankolinin türlerinin sayısının sonsuz olduğunu belirtmiştir; biri karınzarından kaynaklanan Arapların karınzarı iltihabı dedikleri, diğeri ise mideden kaynaklanan mide ülseridir. Diğer türleri ise karaciğerden, kalpten, rahimden ve basurdan kaynaklanabilir, "biri başlarken diğeri biter." Melanchthon da Savonarola'yı destekleyerek, "hılt son derece farklı biçimlerde koyulaştığı ve karıştığından türlerinin de farklı olduğunu" söyler, ancak ben bu adamların tür diye bahsettiği şeyin belirtiler olarak algılanması gerektiğini düşünüyorum; Arculanus'un kendisi de bu şekilde yorumluyor: sayısız tür demek sayısız belirti demektir. Bu anlamda tıpkı Jean de Gorris'in tıbbi tanımlamalarında belirttiği gibi, türlerin sayısı çoktur, ancak çıktıkları yere göre üç çeşit ayrım yapılabilir: baş, vücut ve hipokondr. Bu üçlü ayrım Hippokrates tarafından *Melankoli Kitabı*'nda da (eğer tabii gerçekten o yazdıysa ki bazıları şüphe eder) kabul edilir. Bunu Galen, Alexander, Râzî, İbn-i Sina ve yeni yazarlarımızın çoğu onaylar. Erastus ikiye ayırır; biri daimi, baş melankolisi, diğeri de kesintili olandır, nöbet halinde gelir ve gider. Bu sonuncuyu da iki alt kategoriye ayırır ki bu da aynı sonuca çıkar. Bazıları dört ya da beş çeşit çıkarır; bu

yoruma Rodericus Castro ile birlikte onay veren Lodovicus Mercatus da ikinci kitabında rahibelere, dullara ve kız kurularına özgü melankolinin diğer melankolilerden ayrı, daha değişik bir çeşit olduğunu yazacaktır: bazıları din fanatiklerini, esrime nöbeti geçirenleri ve delileri de bu gruptan sayarak aşk melankolisini ve likantropiyi de ilkine katar. En çok kabul gören üçlü ayrımdır. İlki beyindeki yegâne arızadan kaynaklandığı için baş melankolisi adını alır. İkincisi de aynı şekilde vücut ısısının melankolik olmasından dolayı tüm vücuttan kaynaklanır. Üçüncüye ise bağırsaklardan, karaciğerden, dalaktan veya mezenter denilen zardan kaynaklandığı için hipokondriyal ya da gazlı melankoli denir. Laurentius bu sonuncu melankoliyi karaciğer, dalak ve karınzarı organlarından yola çıkarak üç alt türe ayırır. İbn-i Sina'nın *ilishi* dediği aşk melankolisi ve *cucubuth* dediği likantropi genellikle baş melankolisi içinde değerlendirilirken bu ilkini Gerardus de Solo âşıkane ve en asil melankoli olarak değerlendirir. Bununla birlikte dinî melankoliyi, Castro ve Mercatus'un bahsettiği bakirelerin ve dulların melankolisini ve diğer her türlü aşk melankolisini üçüncü bölümde ayrı ayrı ele alacağım. İlk üç tür şu andaki incelememin konusudur – hepsini birlikte ve ayrı ayrı ele alıp detaylı biçimde nedenlerini, belirtilerini, tedavilerini inceleyeceğim. Böylece bu marazdan etkilenen her insan artık kendi başına bu hastalığı inceleyebilecek ve kendine uygun tedavileri tatbik edebilecek.

İtiraf etmeliyim ki, bu üç türü birbirinden ayırmak, onların çeşitli nedenlerini, belirtilerini, tedavilerini ta-

nımlamak çok zor bir iş çünkü kendi aralarında o kadar çok karışmışlar, o kadar çok benzeşmişler ve diğer hastalıklar ile o kadar iç içe geçmişlerdir ki en titiz hekimler bile zar zor ayırt edebilmekte ve en deneyimlisi bile yanılgıya düşebilmektedir. Montanus bir kitabında bir hastanın örneğini vererek melankoli hastalığının, köpek iştahı hastalığı ile; diğer bir kitabında ise denge hastalığı ile bir arada olduğunu yazmıştır; Julius Caesar Claudinus ise böbrek taşı, gut hastalığı, sarılık ile, Trincavellius da ateş, sarılık, köpek iştahı vb. ile bir arada bulmuştur. Hatta zamanının en önemli hekimlerinden Paulus Regoline bilgisine başvurulduğu bir vakada belirtilerin karışık olmasından dolayı kafası karışmış ve ne tür bir melankoli teşhis edeceğini bilememiştir. İtalya'nın meşhur hekimleri Trincavellius, Fallopius ve Francanzanus'a aynı vaka için aynı zamanda başvurulmuş üçü de farklı görüşler belirtmişlerdir. Başka bir vakada, Trincavellius genç bir adamın melankolisini teşhis etmesi istendiğinde, dürüstçe bunun gerçekten bir melankoli olduğunu ama ne tür olduğunu bilemediğini itiraf etmiştir. On yedinci istişaresinde aynı kararsızlığın bir keşişin vakasında da yaşandığını yazar. O belirtileri bazıları kötü etkilenmiş organlara ve ahlata bağlarken, Hercules de Saxonia mutlak olarak hastalıklı nefese, daha önce bahsettiğim, ruhsal olana bağlar. Bazen bu hastalığı diğerlerinden iyi ayıramazlar. Reinerus Solinander'in istişarelerinde o ve Dr. Brande hastanın hastalığının hipokondriyal melankoli olduğuna kanaat getirmişler. Dr. Matholdus ise astımdan başka

bir şey olmadığını söylemiş. Solinander ve Guarionius en son Cleve Dükü'nün melankolisini tedavi etmeleri için çağırılmış ancak diğer hekimler gibi ne tür olduğuna karar verememiş ve fikir birliğine varamamışlardı. Tıpkı Caesar Claudinus'un Polonyalı bir kontun vakasının istişaresi hakkında yazdığı gibi, türler o kadar kafa karıştırıcıymış ki, "hastalık baş melankolisinden kaynaklanıyormuş ama vücut melankolisiyle aynı anda ortaya çıkmış" diye yargıya varmış. Her üç türün de aynı anda ve aynı derecede görüldüğü daha birçok örnek sayabilirim. Bu nedenle melankolinin türleri bölümünü, tıpkı birçok politikacının millet birliğinin, monarşinin, aristokrasinin ve demokrasinin en saf tanımını en meşhur haliyle düşüncede yapmaları, ancak uygulamaya gelince bu tanımların ihtiyatla ve karmaşık olarak tatbik edilmesine benzer bir şekilde sonlandırıyorum. Hekimlerin kitaplarında melankolinin türleri hakkında ne söylediklerinin hiçbir önemi yok çünkü fikirleri hastaların vücutlarında birbirine karışmış halde bulunmaktadır. O zaman iki kişinin aynı şekilde etkilenmediği hastalığın belirtilerinin ve nedenlerinin kafa karıştıran karmaşıklığının ve çeşitliliğinin yarattığı belirsizlikte birçok türü ayrı ayrı teşhis etmek, bu kadar çok hasta arasında bir kesinlik yaratmak ya da bir ayrım yapmak çok büyük sıkıntı olmaktadır. Çok zor itiraf ediyorum ama gene de bu zorlukların içinden geçip devam ederek, en iyi yazarların verdikleri ipuçları ya da düşünce silsilesi ile bu şüphe ve yanılgı labirentinden kurtulup hastalığın nedenlerine gireceğim.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ BAŞLIK

I

MELANKOLİNİN NEDENLERİ. BİR NEDEN OLARAK TANRI

"Hastalığın nedenlerini değerlendirmeden, tedavilerinden bahsetmek ya da ilacını düşünmek vakit kaybıdır." Galen, Glauco'ya aynı bu şekilde nasihat etmektedir. Başkalarının müşterek deneyimleri de göstermektedir ki, ilk olarak hastalığın nedenleri araştırılmazsa, tıpkı Prosper Calenius'un Kardinal Cassius'a yazdığı makalesinde bahsettiği gibi, tedaviler hatalı, eksik ve faydasız olmaktadır. O kadar ki, "Fernelius nedenlerin bilinmesine çok önem verir çünkü o bilgi olmadan hastalıkların hiçbiri ne tedavi edilebilir ne de önlenebilir." Sahte doktorlar bazen rahatlatabilir ya da yardımcı olabilir ama kesin olarak hastalığın köküne inemez; *sublata causa tollitur effectus*[12] denildiği gibi, eğer nedenini ortadan kaldırırsanız, belirtiyi de ortadan kaldırırsınız. Bu nedenleri ayırt edebilmek, nereden kaynaklandıklarını bulmak, o kadar çeşit arasından baş-

[12] (Lat.) Nedeni ortadan kaldırırsan, etki de azalacaktır.

langıçlarını bulabilmek (itiraf ediyorum) çok zor iş. Doğru düzgün başarabilen ne mutlu kişidir. Ben de elimden geldiğince çabalayarak hepsini başından sonuna, genelden özele ve tüm türlerine göre parçalara ayırıp yeniden daha iyi şekilde tanımlanmalarını sağlayacağım.

Genel nedenler ya doğaüstü ya da doğal olanlardır. "Doğaüstü olanlar Tanrı'dan ve meleklerinden ya da Tanrı'nın izin vermesiyle Şeytan'dan" ve elçilerinden kaynaklanır. Tanrı'nın kendisi de günahın cezalandırılması ve adaletin tecellisi için bir nedendir. Kutsal metinlerin birçok ifadesinde ve örneğinde bize açıkça gösterilmiştir: "Cezalarını buldu aptallar/Suçları, isyanları yüzünden," (Zebur 107:17); Gehazi cüzzam ile (Krallar 5:27); Yehoram ise dizanteri, ishal ve diğer önemli bağırsak hastalıkları ile cezalandırılmıştı (2 Tarihler 21:15). Davut insanlarını saydığı için hastalık belasına yakalandı (2 Samuel 24). Sodom ve Gomora yerle bir edildi. Bu hastalık özellikle Zebur'un 107:12 bölümünde açıkça belirtilmiştir: "Ağır işlerle hayatı onlara zehir etti." "RAB sizi delilikle, körlükle, şaşkınlıkla cezalandıracak," (Yasa'nın Tekrarı 28:25). "RAB'bin gönderdiği kötü bir ruh ona sıkıntı veriyordu," (1 Samuel 16:14). Nebukadnezar bir öküz gibi otla beslendi ve "ona hayvan yüreği verildi," (Daniel 5:21). Putperest hikâyeler de aynı bunun gibi cezalarla doludur. Ülkesindeki şarap bağlarını kesen Spartalı Likurgus, Bacchus tarafından delilikle cezalandırılmış; Pentheus ve annesi Agave de adaklarını yerine getirme-

dikleri için aynı şekilde cezalandırıldılar. Konsül Fulvius kendi yaptıracağı ve Fortuna'ya adayacağı tapınak için Juno'nun tapınağının mozaiklerini söktüğünden delirerek "keder ve kalp ağrısıyla beraber ölüme sürüklendi." Kserkses, Apollon'un Delphoi'deki tapınağının sonsuz sayıdaki ganimetlerini yağmalarken gökyüzünden gelen yıldırımla çarpılmış, dört bin adamı telef olmuş ve geri kalanı da delirmişti. Az bir zaman sonra Brennos'a olduğu gibi, kutsal olana yapılan saygısızlıktan dolayı yıldırım, gök gürültüsü, depremler meydana gelmiştir. Eğer o dediğim dedik papazlarımıza kulak verecek olursak, bize azizlerin neden olduğu böyle pek çok garip ve mucizevi cezalandırma hikâyelerini aktarırlar. Dagobert'in oğlu ve bir zamanların Fransa Kralı olan Clodoveus, Aziz Denis'in mezarını açtığı için aklını kaybetmiştir; saygısız bir Fransız ise üstünde Aziz Yahya'nın resmi olan gümüş ikonayı çalar çalmaz aniden delirmiş ve kendi bedenini parçalamaya başlamıştır; bir gece avdan dönen Lord Rhadnor köpeklerini Aziz Avan'ın kilisesinin içine soktuktan sonra çoğu avcı gibi ertesi sabah erkenden kalktığında köpeklerinin hepsini kudurmuş ve kendisini de aniden körleşmiş bulmuştur. Ermeni kralı Tiridates bazı kutsal rahibelerin ırzına geçtiği için, aynı şekilde, aklını kaybetmekle cezalandırılmıştır. Şairler ve papa yanlıları efsanevi hikâyeleri yaymada birlikte hareket ederler; bırakalım yaymaya devam etsinler: her halükârda uydurdukları ilahi cezalar, azizler ya da şeytan emareleri birer yanılgıdır; intikam alan Tanrı ya da Davud'un söylediği şekliyle "öç alıcı Tan-

rı" ise doğrudur; bütün başımıza gelen dertler işlediğimiz günahlardan dolayıdır. Temsilcileri olan melekler aracılığıyla (Dionysos'un dediği gibi) istediği kişiyi cezalandırır ya da iyileştirir; tıpkı bir çiftçinin baltayı kullanması gibi, araç olarak kullandığı yaratıklarıyla, güneş, ay ve yıldızlarla bizi hasta edebilir: dolu, kar ve rüzgârlar vb. *Et conjurati veniunt ad classica venti*:[13] tıpkı Yeşu'nun zamanındaki gibi, tıpkı Mısır'da Firavun'un zamanındaki gibi, O'nun adaletinin pek çok celladı vardır. En kibirli ruhlara boyun eğdirip onların mürtet Julianus gibi feryat etmesine neden olur: *Vicisti, Galilae*![14] Ya da Hrisostomos'taki Apollon rahibinin "*Ah gökyüzü! Ah, yeryüzü! Nerede bu düşman!* Nasıl bir düşman bu?" diye haykırmasını mümkün kılar.[15] Ya da Davud'a olduğu gibi dua ettirerek gücünü kabul ettirir: "Tükendim, bittim, kükrüyorum yüreğimin acısından, yüreğim inliyor," (Zebur 38:8). "Ya RAB, öfkelenip azarlama beni, gazabınla yola getirme," (Zebur 38:1). "Neşe

[13] Burton'ın bozuk Latince ile verdiği dizenin aslı "et conjurati veniunt ad classica venti" olup Romalı şair Claudian'ın (370-404) konsül Honorius'u yüceltmek amacıyla yazdığı methiyeden alınmıştır: "Birlik olan rüzgârlar senin çağrına gelir." (Claudian, *De Tertio Consulatu Honorii Augusti*, Prefatio VI 97-99).

[14] (Lat.) "Kazandın Nasıralı!" Pagan İmparator Julianus'un ölmeden önce İsa'ya atfen söylediği rivayet edilen son sözüdür.

[15] Burton'ın gönderme yaptığı eser Kilise Babalarından olan Konstantinopolis Başpiskoposu İoannes Hrisostomos'un *De Babila Martyre* adlı kitabıdır. Bu kitapta bahsedilen olay şudur: Antakya piskoposlarından Babylas 250 yılında ölür ve Antakya dışına gömülür. Bir yüzyıl sonra piskoposun kemikleri Antakya'dan Defne'ye taşınarak Apollon Tapınağı'nın yanına inşa edilen mabede konur. Hrisostomos'un anlattığına göre Hıristiyan Babylas'ın ruhu Apollon Tapınağı'ndaki kâhini rahatsız ederek kehanette bulunmasına engel olurmuş. (Collin Garbarino, *Resurrecting the Martyrs: The Role of the Cult of the Saints AD: 370-430*, Louisiana State University'de hazırlanmış doktora tezi, 2010, s. 117-118).

ve sevinci duymamı sağla, böylece mutlu olsun kırdığın kemikler," (Zebur 51:8) ve aynı bölümün on ikinci ayeti olan "Kurtuluşunun sevincini geri ver bana, destekle beni özgür ruhunla." Bu gibi vakalarda Hippokrates bir hekimden, hastalığın ilahi ve doğaüstü bir nedeni olup olmadığı ya da doğal seyri takip edip etmediği hakkında özellikle not almasını ister. Bu konu, Hippokrates'in söylediğinin daha iyi anlaşılması için Valerius, Fernelius ve Claudinus tarafından daha da detaylı tartışılır. Paracelsus ise (kendi deyimiyle) böyle ruhsal hastalıkların ruhani bir şekilde tedavi edilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Her zamanki tedaviler bu vakalarda fayda sağlamamaktadır: *Non est reluctandum cum Deo.*[16] Canavarları dize getiren Herakles olimpiyatlarda herkesin hakkından gelmişken, Jüpiter[17] bilinmedik bir kılığa girerek onunla güreşmeye başlamıştır; kazanan belli değilmiş ta ki Jüpiter aslında kim olduğunu açıklayana kadar. O an Herakles ona boyun eğmiş. Yüce güçlerle rekabet olmaz. *Nil juvat immensos Cratero promittere montes.*[18] Hekimler ve tıp faydasızdır, günahlarımızı kabul etmemiz için, şefkatine sığınmamız için "kendimizi Tanrı'nın kudretli ellerine bırakmalıyız." Eğer bizi cezalandırırsa, *una eademque manus vulnus opemque feret*,[19] Akhilleus'un mızrağı ile yaralananların ilacı sadece Akhilleus'un kendisindedir; öbür türlü hastalıklarımız tedavi edilemez ve biz de iyileşemeyiz.

[16] (Lat.) Tanrı ile mücadele etmemeliyiz.

[17] Antik Yunan mitolojisindeki tanrı Zeus.

[18] (Lat.) Tedavi karşılığı Krateros'a altın madeni sözü vermek fayda etmez.

[19] Ovidius'un *Remediorum Amoris* (Aşk için Çareler) eserinden bir alıntı: "Yaralayan da iyileştiren de aynı eldir." (1. Kitap 44).

II

MELANKOLİYE NEDEN OLAN RUHLARIN, KÖTÜ MELEKLERİN VE İBLİSLERİN DOĞASI ÜZERİNE VE MELANKOLİYE NASIL NEDEN OLDUKLARINA DAİR ARASÖZ

Ruhların ve iblislerin ne kadar güçlü oldukları ve bu hastalığa neden olup olmadıkları incelenmeye değer ciddi sorulardır. Bu konunun daha iyi anlaşılması için ruhların doğası hakkında kısa bir arasöz kaleme alacağım. Bunlar insan anlayışının çok ötesinde, anlaşılmaz ve Postellus'a göre "tartışmalı ve muğlak" sorulardır; *fateor excedere vires intentionis meae*,[20] der Aziz Augustine. İtiraf etmeliyim ki ben de bu soruları idrak edemiyorum; *finitum de infinito non potest statuere*:[21] Er ya da geç Tully ile birlikte kimin ne olduğundan çok ne olmadığına karar vererek o bilmiş okullu beyler (bütün

[20] Aziz Augustinus'un *De Trinitate* (Üçleme Üzerine) adlı eserinden bir alıntı: "İtiraf ediyorum ki sorumun niyetini aşıyorum..."

[21] (Lat.) Sınırlı olan sınırsız olanı yargılayamaz.

o Cardano'lar, Scaliger'ler, Fracastoro'lar, Fernelius'lar ve Aquino'lu Thomas'ın ağırbaşlı destekçileri) bu gizemleri çözmede zayıf, silik ve kusurlu kalmaktadır; en kıvrak zekâlı olanlarımız dahi, tıpkı güneşe bakan bir baykuşun gözleri gibi, körelerek bu konuları anlamakta yetersiz kalmaktadır. Ancak, ben diğerleri gibi bu konuda bir iki kelam edeceğim. Okuduğumuz metinlerde (Elçilerin İşleri 23:6-10) gördüğümüz gibi, eski devirde yaşayan Sadukiler ruhların, iblislerin ya da meleklerin varlığını reddetmişlerdir. Hekim Galen'in, Peripatetik Okul[22] düşünürlerinin ve hatta Pomponatius'un ısrarla ve Scaliger'in bazı makalelerinde onaylamasına karşılık bir Cizvit olan Dandinus *De Corpora Animato* eserinde buna karşı çıkar. Aristoteles'in kendisinin de onayladığı gibi, yalın varlıklar ve aklın birleşimi Hıristiyanların melek, Platoncuların iblis dediği –ki Julius Pollux'un yazdığına göre, onlar iyi kötü tüm ruhlara *daemones*[23] derler– varlıklarla aynı şeydir. Epikürcüler ve tanrıtanımazlar da aynı düşünceyi paylaşırlar çünkü zaten bu varlıkları hiç görmemişlerdir. Platon, Plotinus, Porfi-

[22] Aristoteles'in takipçilerine ve onun açtığı okulun katılımcılarına verilen ad.

[23] *Daemon* deyişi Antik Yunan'da yarı-tanrı ve doğaüstü güçleri olan varlıkları nitelemek için kullanılırdı; bu düşünceye göre bu *daemon*lar ölmüş kahramanların, yarı-tanrıların ya da bilge kişilerin ruhları olup insanlara yol göstermek için onların yanından ayrılmazlardı. Ancak Hıristiyanlığın gelişi ile bu kavram olumsuz bir anlama sahip olmuş ve bizim cin ya da şeytan dediğimiz varlıkları anlatmak için kullanılmıştır. Burton her seferinde *daemon* kelimesini biraz kafası karışarak, hem iyi hem de kötü anlamda kullanmaktadır. Biz ise metinde geçen kelimeyi özgün haliyle bırakmayı uygun gördük. Bu kelimenin müthiş kapsamlı açıklaması için Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu'nun çevirdikleri Platon'un *Şölen-Dostluk* eserindeki dipnotu tavsiye ediyoruz.

rios, Iamblichus ve Proklos –Trismegistus, Pisagor ve Sokrates'in izinden giderek– mevcudiyetlerinden şüphe etmezler; her ne kadar düşünceleri kusurlu olsa da Stoacılar da aynı şekilde böyle ruhların olduğunu söylerler. Bu varlıkların ilk oluşumları hakkında Talmud âlimleri Âdem'in Havva ile evlenmeden önce Lilit adlı başka bir karısı olduğunu ve iblislerin bu ilişkiden doğduğunu söylerler. Türklerin Kuran'ı ise bu konuda hayli saçma ve gülünçtür. Ancak Kutsal Kitap, biz Hıristiyanlara başmelek Lucifer'in ve yandaşlarının kibirleri ve hırsları yüzünden cennetten nasıl kovulduklarını anlatır; Tanrı'dan yaratılmış, cennete konulmuş, bir zamanlar ışığın meleği iken şimdi gökkubbeyle ay arasındaki en aşağı kısma ya da cehenneme def edilmiş "ve sonsuza dek karanlığın zincirlerine vurularak lanetlenmişlerdir." Bazı *daemon*ların ölmüş insanların ruhu olduğuna inandığı pek saçma bir kanı vardır; iyi ve daha asil olanlar tanrılaştırılır, aşağılık olanlar zeminde sürünür ve daha aşağı katmanda olanlar ise iblislerdir. Tertullianus, Porfirios ve Tyrius da aynı kanıdadır. Tyrius'un dediğine göre, "adına melekler ve şeytanlar dediğimiz ruhlar, ölmüş insanların ruhlarından başka bir şey değildir; ya yaşayan arkadaşlarına duydukları sevgi ve acıma nedeniyle onlara yardım eder ya da destek verirler," yahut nefret ettikleri düşmanlarını cezalandırırlar – tıpkı Dido'nun Aeneas'ı bu şekilde cezalandırmakla tehdit etmesi gibi:

Omnibus umbra locis adero: dabis improbe poenas.

Derinlerden gelen öfkeli hayaletim,
Sen uyanıkken musallat olacak, uykunda da rahatsız edecek.

Bazılarının inandığına göre ise, bu ruhlar yüce güçler tarafından insanlara doğumlarından itibaren göz kulak olmaları amacıyla gönderilmişlerdir; gerek gördükleri zaman cezalandırır ya da korurlar. Romalılar bunları *boni* ve *mali genii*[24] olarak adlandırırlar; Stoacılar için kahramanlar eğer iyilerse koruyucu ruhlara, kötülerse şeytani ruhlara dönüşürler. Apuleius ise insanlara, ülkelere ve şehirlere hükmedenlerin ruhları için şunları söyler: *"Yeryüzünde adilane ve bilgece yaşamış olanları tanrı olarak adlandırıp onları tanrılaştırırlar ve Mısır'da Osiris'e yaptıkları gibi adına tapınaklar inşa edip törenler düzenlerler."* Capella onlara *"Koruyucular"* adını verir ve "prensleri olduğu kadar belirli insanları da koruduklarını" söyler. Platoncular da Sokrates'in *"huysuz ve ateşli bir daemon'a"* sahip olduğunu ve bunun da *"aklı yüce düşüncelere gark ettiği"* için diğer *daemon*lar içinde en iyisi olduğunu söylerler. Plotinus'un kendine ait bir ruhu var; bu konuda verimli

[24] Kabaca iyi cinler ve kötü cinler anlamına gelen Latince kelimelerdir: Çoğul olan *genii* kelimesi Roma mitolojisinde koruyucu ruh anlamına gelmekteydi; insan doğduğunda ona bir genius (koruyucu ve öğretici ruh) verilirdi ve bu ruh tüm yaşamı boyunca insanın yanından ayrılmazdı. Bizim anladığımız haliyle "cin" kelimesinden farklı bir bağlama sahip olduğundan metin boyunca kelimeyi Latince aslıyla kullanacağız.

bir yazar olan Andreas Victorellus, Cizvit Lodovicus de LaCerda, *de Angelo Custode* adlı eserin sahibi Zanchius ve diğer yüce bilginlerin dediklerine göre biz Hıristiyanların da yardımcı ruhları vardır. Ancak Proklos *de anima et de daemone* adlı kitabında Tyrius'un bu saçma düşüncesine etraflıca karşı çıkar.

Bir zamanlar (Cuspinian'ın anlattığına göre) Yunanistan İmparatoru[25] Mikail Palapinatius'a hocalık yapmış olan Hıristiyan Psellos[26] iblislerin doğası hakkında müthiş bir gözlemci olup onların cismani olduğunu iddia ederek bunların "uhrevi bedenlere sahip, doğup ölen faniler," olduklarını söyler (Martianus Capella bu düşünceye destek verir ancak bizim Hıristiyan filozoflar karşı çıkarlar) ve şöyle devam eder: "beslenirler ve dışkılarlar; vurulunca ya da yaralanınca acı çekerler." (Cardano bu düşünceyi onaylar ancak Scaliger alay ederek eleştirir: Eğer hava ile besleniyorlarsa o zaman neden daha temiz hava için mücadele etmiyorlar?) Eğer bir yerleri kesilirse takdire şayan bir hızla tüm uzuvlar gene bir araya gelir. Augustine de bu düşünceyi destekleyerek "diğer taraftan vücutları daha aşağı ve daha kalın nitelikte bir havaya dönüşür," diye ekler. Aynı şekilde Hierome, Ori-

[25] Burton, Bizans İmparatoru demek istiyor. Yunanistan İmparatoru, Batıda Büyük İskender'in dönemiyle birlikte zikredilmeye başlanan bir deyiştir.

[26] Mihail Psellos (1018–1096?). Konstantinopolis doğumlu en önemli yazar, tarihçi ve düşünürlerdendir. V. Mihail ve IX. Konstantin'in imparatorluk dönemlerinde bakanlık yapmış, yeni kurulan üniversitenin felsefe bölümünün başına getirilmiştir.

genes, Tertullianus, Lactantius ve pek çok diğer antik Kilise Babası, iblislerin cennet katından düşmelerinden sonra vücutlarının daha havai ve mahlut hale geldiğini yazarlar. Bodin ve David Crucius da eserlerinde meleklerin ve ruhların cismani varlıkları olduğu konusunda çeşitli argümanlar öne sürerler: boşluğu her ne dolduruyorsa cismanidir; ruh boşluğu doldurur vs. Eğer ruhlar nicelikler ise cismani olmalıdırlar; nicelikleri olduğu için de ... onlar sonsuz ve böylece niceldirler vs. Bodin konuyu daha da ileri götürerek bu yalın varlıkların, cinlerin, ruhların, meleklerin, iblislerin ve ölmüş insanların ruhlarının eğer cismani ise (ki kendisi bunu onaylar) ve bir şekli varsa ay ve güneş gibi kesinlikle daire şeklinde olduğunu, çünkü bu şeklin en mükemmel biçim olduğunu öne sürer – kenarı, köşesi, çarpıklığı, çıkıntısı olmayan en mükemmel şekildir. Bu nedenle tüm ruhlar cismanidir ve kendilerine uygun biçimdedir, diyerek sözlerini bitirir. Başka havai vücutlara girebilirler, keyfî her tür şekli alabilirler, istedikleri her tasvire bürünebilirler; hareket ederken çok çeviklerdir –bir anda çok fazla mesafe katedebilirler– aynı hızla istedikleri biçimde başkalarının vücutlarına girebilirler ve takdire şayan bir süratle bir yerden bir yere gidebilirler (Tıpkı meleğin Habakkuk'u Daniel'e getirmesi, Müjdeci Filipus'un hadımı vaftiz etmesinden sonra Kutsal Ruh tarafından başka yere taşınması gibi, Pisagor ve Tyana'lı Apollon da başkalarına bu tür mucizeler gösterirlermiş). Havadan şatolar, saraylar, ordular, görüntüler, canavarlar ve fani-

lere öylesine garip gelen nesneler yaratabilirler, kokular ve tatlara sebep olup duyuları aldatabilirlermiş; bu konuyu kaleme alan pek çok yazarın inandığına göre gelecekte olacak olayları dile getirip garip mucizeler gerçekleştirirlermiş. Juno'nun sureti Camillus'a ve Fortuna Romalı kadınlara böyle dile gelmiş. Zanchius, Bodin, Spondanus ve diğerlerinin düşüncesine göre tam anlamıyla bir dönüşüme yol açarlarmış; tıpkı Nebukadnezar'ın bir hayvana, Lut peygamberin karısının tuz direğine ve Odysseus'un adamlarının Kirke'nin büyüsüyle domuz ve köpeğe dönüşmesi gibi, kendilerini ve başkalarını, cadıları da, kediye, köpeğe, tavşana, kargaya vb. dönüştürürler. Strozzius Cicogna aksini kanıtlamak için kitabında pek çok örneğe yer verir; Augustine de *Tanrı'nın Şehri* eserinde aynı şeyi yapar. Psellos'un dediğine göre kendisi hiç görmemiş ve görmeyi istememiş olsa da bu ruhlar istedikleri zaman ve şekilde istediklerine görünürlermiş; (bu konuyu daha geniş şekilde ele alacağım üzere) bazen de erkek ve kadınlarla cinsî münasebete girerlermiş. Pek çok kişi bunların görünür olduğuna inanmaz; eğer herhangi biri, onları gördüğünü söyler, buna yemin eder ya da bu fikrinde ısrarla diretirse, her ne kadar sağduyulu ve bilgili ya da aklı başında ve okumuş olursa olsun, onu hemen korkak bir aptal, melankolik budala, metanetsiz bir herif, bir hayalperest ve hasta ya da deli bir adam olarak hor görüp gülerek aşağılarlarmış. Ancak buna rağmen Marcus cesaret gösterip, Psellos'a onları gördüğünü söylemiştir. Fransız Leo Suavius kitabında Platon-

culardan esinlenerek, kar taneleri gökyüzünü nasıl doldurursa bu ruhların da havayı öyle doldurduklarını ve görünür olduklarını yazarak insanlara onları görebilmelerinin yollarını açıklar: En parlak günışığının altında hiç gözünü kırpmaksızın güneşe bakarak. Dahası kendisinin de bu yöntemi denediğini, deneyden mütevellit doğru çıktığını ve böylece Platoncuların haklı olduğunu söyler. Paracelsus da farklı zamanlarda onları gördüğünü ve onlarla konuştuğunu itiraf eder. Aynı şekilde Alessandro Alessandri de "daha önce şüphe duyduğu şeyin deneyimle doğrulandığını" yazar. Lavater'in kitabında yaptığı gibi, bazı kişiler bu düşünceyi reddeder çünkü "kendi gözleriyle görmemişlerdir." Ancak Lavater'in kitabında geniş yer verdiği üzere (özellikle de dokuzuncu bölümde) çoğu zaman duyulur, görülür ve tıpkı Ludovicus Vives'in yaptığı gibi insanlarla konuşurlar ki zaten Vives bizi her dönemin, her mekânın ve her seyyahın açığa çıkardığı sayısız kayıtla, tarihle ve şahitlikle buna inandırmaya çalışır; ister Batı Hint Adaları'nda, ister bizim soğuk kuzey iklimlerimizde olsun, köyde ya da kentte ruhları görmek ve onların bir şeyleri emrettiğini ya da yasakladığını duymak kadar sıradan bir olay yoktur. Hieronymus, Basil, Nicephorus, Eusebius, Sokrates, Sozomenus, Jean-Jacques Boissard, Petrus Loyerus ve Wierus da kitaplarında ruhların görünmesi ile ilgili sonsuz sayıda ve çeşitli örnekler verirler; daha da şüphesi olan bunları okuyunca tatmin olur. Bir örnekten kısaca bahsedeceğim: Almanya'da bir asilzade İsveç Kralı'na

elçi olarak gönderilmiş (adı, sanı ve olayın tarihi gibi detayları isterseniz kaynağım olan Boissard'ı açıp bakmanızı rica edeceğim). İşi bittikten sonra da insanlarla konuştukları ve insanların sıkıcı işlerini yaptıkları rivayet edilen bu tanıdık ruhları görebilmek uğruna Livonia'ya yelken açmış. Başka konuların yanı sıra, ruhlardan bir tanesi asilzadenin karısının o anda nerede ve hangi odada olduğunu, ne giydiğini söyleyerek karısından bir yüzük bile getirmiş. Asilzade eve döndüğünde bunların gerçek olduğunu görerek daha önce şüphe duyduklarından o saatten sonra emin olmuştur. Cardano kitabında babası Facius Cardano'dan bahsederek, babasının 13 Ağustos 1491 tarihinde yedi iblis gördüğünü, hepsinin de kırk yaşlarında olup Yunan kıyafetleri giydiğini, bazılarının kırmızı bazılarının da solgun suratlı olduğunu anlatır. Onlara epey soru sorduğunu, onların da hemen cevap verdiğini ve kendilerinin semavi iblisler olduklarını, tıpkı insanlar gibi yaşayıp öldüklerini ancak insanlardan daha fazla yaşadıklarını (700-800 yıl) aktarır. Biz nasıl beygirlerden daha kıdemliysek, onlar da insanlardan ve üstümüz olan her varlıktan daha kıdemlidir. Bizim yöneticilerimizden ve koruyucularımızdan daha bilgililerdir. Platon bile *Kritias* adlı eserinde bir başka deyişin ardılını kaleme alır: *Ut enim homo homini sic daemon daemoni dominatur*;[27] kendi kendilerini yönettikleri gibi bizleri de yönetirler ve tıpkı bizim seyislerin, sığır çobanlarının ve kâhyaların görevleri gibi, altı kıdemden

[27] (Lat.) İnsanın insanı yönettiği gibi, iblis de iblisi yönetir.

olan cinlerin çoğunun böyle görevleri vardır. Bir at nasıl insan doğasını anlayamazsa, biz de onların doğalarını ve görevlerini anlayamayız. Her şeyi bilirler ama insanlara açıklamayabilirler; bizim atlara hükmetmemiz gibi onlar da bizim üzerimizde hâkimiyet kurarlar. Aramızdaki en iyi krallar ve en cömert ruhlar bile onların en alt kıdemden olanlarıyla boy ölçüşemez. Bazen insanlara yol gösterirler, becerilerini ödüllendirmek ve mutlu etmek için, bazen de korkutmak, cezalandırmak ve hayretlere gark etmek için kullanırlar. *Nihil magis cupientes quam adorationem hominum*, der Lysias.[28] Cardano'ya geri dönersek, *Hyperchen* adlı eserinde –Stoacıların ilkelerinin dışına çıkarak– cinlerin (ki onlara bu adı verir) insanların arkadaşlığını arzuladıklarını ve onlarla birlikteyken –tıpkı köpekler gibi– son derece uysal ve dostane olduklarını yazar. Diğerleri ise yılan gibi hor görülür ve kâle alınmazlar. Trithemius bunları "coşkun ve ay ile dünya arasında yer alanlar; hiçbir zaman alt boyuta inmezler, dünya ile alışverişleri olmaz," diye nitelendirir. "Her ne kadar kendi aralarında değerleri düşük olanlar var olsa da –tıpkı prensin sarayındaki muhafız gibi– insanların arasındaki en soysuz ve en aşağı olanların akıl açısından vahşi hayvanlardan üstün olması gibi, değer olarak insanlardan genellikle kat be kat üstündürler."

Yaşam sürelerinin olduğu fikrini Cardano, Martius vb. yanı sıra pek çok din âlimi ve düşünür de *çok büyük*

[28] Romalı yazar Cicero'nun bir eserinde geçen söz: (Lat.) İnsanoğlunun sadakatinden başka bir şeyi arzulamazlar.

bir zaman dilimi sonrasında ölmektedirler, diyerek kabul etmektedirler. Platonculara, bazı hahamlara, Porfirios'a ve Thamus'un "Büyük Tanrı Pan öldü" deyişini aktaran Plutarkhos'a göre Kâhin Apollon ve diğerleri de ölür. Aziz Hierome, Münzevi Pavlus'un yaşamöyküsünde, iblislerden birinin Aziz Antonios'a ormanda göründüğünü aktarır. Çağdaşımız yazarlardan Paracelsus onların fani olduğunu ve tıpkı diğer yaratıklar gibi yaşayıp öldüklerini ısrarla iddia eder. Panopolis'li Zosimos kitabında dinî ve politik akımların onlarla sona erip değiştiğini ekler. Dediğine göre, putperestlerin tanrıları imparator Konstantin tarafından sürgün edilince onlarla birlikte Roma İmparatorluğu'nun tüm zenginliği ve ihtişamı da azalarak yok olmuştu. Minucius'un anlatısındaki kâfirin övündüğü gibi, Romalılar Yahudileri yenilgiye uğrattığında, Yahudilerin Tanrısı da aynı şekilde Romalılar tarafından esaret altına alınmıştı. Rabshakeh'in İsrailoğullarına dediği gibi, hiçbir tanrı onları Asurluların elinden alamazdı. Ancak onların bu çelişkilerle dolu güçleri, varlıkları, fanilikleri, şekil değiştirmeleri ve cinsî münasebetleri Zanchius, Pererius, Tostatus, Aquino'lu Thomas, Aziz Augustinus, Wierus, Erastus, Delrio, Sebastian Michalis ve Rainolds tarafından çürütülür. İnsanların gözlerini aldatırlar ama gerçek bir vücudun içine girmezler ya da gerçek bir dönüşüm yaşamazlar; Cicogna'nın detaylı olarak kanıtladığı gibi bunlara *Illusoriae, et praestigiatrices transformationes*[29] denir – tıpkı Suidas'ın "Uçan

[29] (Lat.) Sanrılar ya da cadı dönüşümleri.

Paralar" hikâyesindeki gibi ya da Tanrı Merkür'ün oğlu Autolycus'un dolandırıcılıkla ve gizli kapaklı işlerle hayli zengin olması gibi: Babası Merkür Autolycus'a para pul bırakamayacağı, bunların yerine mal mülk edinmesi için ince hileler öğretmiş, böylece Autolycus başkalarının sığırlarını çalarmış ve eğer herhangi biri peşine düşerse de onları her şekle dönüştürebilirmiş. Bu şekilde kendini bir hayli zengin etmiş, bu beceri ile en büyük ödül elde edilmiş. Bu hikâye şüphesiz ki en az diğerleri kadar doğrudur; Thomas, Durand ve diğerlerinin de genel olarak kabul ettiği üzere bu cinlerin insanüstü bir anlayışları olup, büyük ihtimalle pek çok şeyi önceden tahmin edip bilebilirler. Birçok hastalığın derdi ve dermanı olabilirler, duyularımızı yanıltabilirler ve tüm sanat dalları ve bilimde müthiş bir beceri sergileyebilirler. Cicogna'ya göre en cahil cühela iblis bile herhangi bir insandan daha bilgilidir. Şifalı otların, bitkilerin, taşların ve madenlerin; tüm yaratıkların, kuşların, hayvanların; dört elementin, yıldızların, gezegenlerin; her türlü hava olayının yararlarını iyi bilip bu bilgiyi en uygun gördükleri şekilde ustaca kullanırlar. Aziz Augustinus'un dediği gibi her türlü renge, şekle, sese, kokuya ve tada bürünebilirler; tüm duyularımızı ve hatta anlama yetimizi dahi yanıltabilirler. Havada mucizevi değişimlere ve bunun olağanüstü sonuçlarına neden olup orduları yenebilir, zafer bahşedebilirler; iyi olacağını düşündükleri durumda insani teşebbüslere ve planlara (Tanrı'nın aracılığıyla) yardım edebilir, olayları ilerletebilir, zarar verebilir, kös-

tek olabilir ve değiştirebilirler. Büyük Charles, Ren ve Tuna nehirleri arasına bir kanal yaptırmaya niyet ettiği zaman bu ruhlar geceleyin inerek gündüz işçilerin yaptığı işi bozmuşlar. Öyle ki, kralın bu teşebbüsünden vazgeçmesine neden olmuşlar. Böylesine işlerin hakkından gelebilirler. Ancak (Tyrius ve Platonculardan esinlenen) Bodin'in insanın kalbindekileri dile getirebilme becerisi şeklinde olan düşüncesi tamamen yanlış bir bilgidir; ileri sürdüğü sebepler zayıf olup, Zanchius, Hierome, Athanasius ve diğerleri tarafından da aksi ispat edilerek reddedilmiştir.

İyi ve kötü ruhların sınıflandırılmasına gelince Platoncuların fikirlerinin toptan yanlış olduğunu, iyi *genii* ve kötü *genii* ayrımının boşa çıkartılması gerektiğini söylemeliyiz; bu putperest yazarlar kendi aralarında ortak bir karara varamamışlardır; Dandinus'un da belirttiği gibi kötüsünün olup olmadığı konusunda bile müşterek bir fikre sahip değillerdir. Bazıları tüm ruhların bize iyi ya da kötü görünmesinin rasgele olduğunu öne sürer; eğer bir öküz ya da at dile gelebilseydi kendisini öldürdüğü için kasabın düşman, kendisini beslediği için de çobanın dost olduğunu söylerdi. Avcı avını hem korur hem de öldürür ve bu yüzden avı ondan nefret eder; balık ise balıkçıyı hiçbir zaman sevmez vb. Öte yandan Iamblichus, Psellos, Plutarkhos ve çoğu Platoncu kötü olanı ayırt ederek onların kötülüğünden sakınmamız gerektiğini, insanoğlunun düşmanı olduklarını açıklar;

Platon'un Mısır'da öğrendiğine göre, bu varlıklar Jüpiter ile kavga ettikleri için cehenneme yollanmışlardır. Bu görüşü Apuleius, Ksenophon ve Platon –Sokrates'in *daemonium*'undan memnun oldukları için– çok saçma bulurlar (Plotinos da ruhunda bir *daemon* olduğu için memnundur). Porfirios ise eğer onlara adak adanmazsa öfkeleneceklerini ekler; hatta Cardano'nun kitabında da yazdığı üzere, insanların ruhlarından beslenirler. Mineraller bitkiler için, bitkiler hayvanlar için, hayvanlar insanlar için birer yemdir; insanlar da başka yaratıklar için yemdir ama tanrılar için değil –çünkü onların doğaları bizimkinden kat be kat üstündür–, o zaman insan iblisler için bir yemdir. Bu nedenle her devirde, her ülkede bu kadar çok savaşarak onlara şölenler sunuyoruz, keyif veriyoruz. Eğer daha önce söylediğimize geri dönersek, iblisler hoşnut kalmazlarsa sinirlenip bize illet olurlar (biz nasıl hayvanların bedeninden besleniyorsak onlar da bizim ruhlarımızdan beslenirler) ve bize hastalık gönderirler. Eğer hoşnut kalırlarsa o zaman bize çok faydaları dokunur. Aziz Augustinus'un, Eusebius'un ve diğerlerinin de dediği gibi pek kibirlidirler. İlim irfan sahibi, okumuş insanlarımız, tıpkı Dionysos'un melekler için yaptığı gibi, dokuz çeşit kötü ruh olduğunu kabul ederler. İlk sırada pek çok mabette tapınılan, Delphoi'de kehanette bulunan ve prenslerinin adı Beelzebub olan putperestlerin sahte tanrıları vardır. İkinci sırada Kâhin Apollon ve benzeri idolleri olan yalancılar ve müphem konuşanlar vardır. Üçüncü sırada, öfkeyi yayanlar ve

tüm kötülüklerin mucitleri vardır; Platon'daki Thoth gibidirler, Esay onlara öfke araçları der ve prensleri Beliał'dir. Dördüncü sırada kötü niyetli intikam iblisleri vardır; prensleri Asmodaeus'tur. Beşinci sırada akıl çelenler yani büyücüler ve cadılar vardır; prensleri de Şeytan'dır. Altıncı sırada havayı kirleten, hastalığa, yangına, fırtınaya yol açan semavi iblisler vardır. *Kıyamet*'te[30] bahsedilen ve Aziz Pavlus'un Efeslilere adlarını saydıkları bunlardır; Meresin adlı prensleri vardır. Yedinci sıradaki Erinyelerin lideri olan, savaşlara, çatışmalara, patlamalara, isyanlara yol açan, *Kıyamet*'te bahsedilen Abaddon'dur. Sekizinci olarak Greklerin *Διαβολος* dedikleri itham eden ya da iftira atan, insanları çaresizliğe iten iblis vardır. Dokuzuncu sırada baştan çıkaran her türlü iblis yer alır, liderleri de Mammon'dur. Psellos bunlardan altı çeşit sayar ancak hiçbiri ayın üzerinde değildir. Wierus, *Pseudo-monarchia Daemonis*[31] adlı eserinde eski bir kaynaktan esinlenerek daha çok sınıf ve alt-sınıf yaratır. Öte yandan Lipsius'un gönderme yaptığı Gazaeus ayın üstündeki ve altındaki her yeri –uhrevi ya da havai– melekler, ruhlar ve iblislerle doldurur. Aziz Augustine Varro'dan alıntı yaparak "yukarda semavi ve aşağıda havai iblisler" olduğunu yazar; başkalarının dediği gibi, yukardaki tanrılar ve yarı-tanrılar, aşağıdaki koruyucu ruhlar, kahramanlar, *genii* Stoacıların inandığı gibi iyi yaşayanların ruhlarıdır ve hep yükselirler; öte yandan hayatlarında aşağılık

[30] İncil'deki "Esinlenme Kitabı"nın bir diğer adı da "Kıyamet Kitabı"dır.
[31] (Lat.) Şeytan'ın Sözde Monarşisi.

kimseler olmuşlarsa toprağa yakın, yeryüzünde sürünen kötü ruhlar, hayaletler ve kan emiciler olurlar. Hiçbir yer boş kalmaz; her yer ruhlarla, iblislerle ve diğer başka mukimlerle doludur. Gazaeus, *lenum Caelum, aer, aqua terra, et omnia sub terra*[32] demiş; diğer taraftan Padova'lı Antonio *Cehennem* kitabının yedinci bölümünde ruhları ve iblisleri orta bölgeye koysa da Stoacılar onların "gökte, toprakta, denizlerde, toprağın altında ve üstünde" her yerde olduğunu söylerler. Hava, yazın mevcut olan sivrisinek sayısından daha fazla ve her daim görünmez iblisle doludur. Paracelsus da bu düşünceyi ısrarla savunur ve her birinin kendi kişisel belası olduğunu öne sürer; diğerleri sayısız dünya olduğunu ve her dünyanın da kendine has yönetici ve cezalandırıcı ruhları, tanrıları, melekleri ve iblisleri olduğunu söylerler.

Singula nonnulli credunt quoque sidera posse
Dici orbes, terramque appellant sidus opacum,
Cui minimus divum praesit.[33]

Gregorius Tholosanus yedi gezegene karşılık yedi uhrevi ruh ya da melek olduğunu yazar; Satürn, Jüpiter

[32] (Lat.) Doludur gökyüzü, hava, deniz, yeryüzü ve yeryüzünün altındaki her yer.

[33] Bu alıntı Marcellus Palingenius olarak da bilinen İtalyan şair Pier Angelo Manzolli'ye aittir: "Bazıları her bir yıldızın bir dünya olarak adlandırılabileceğine inanır ve bu dünyayı da üzerinde en aşağı tanrıların hüküm sürdüğü karanlık bir yıldız olarak görür."

ve Mars... Cardano bu konuyu tartıştığı kitabında bu gezegenleri *substantias primas*[34] olarak adlandırıp *Olympicos daemones Trithemius, qui praesunt Zodiaco*[35] diye yazar. İyi meleklerin yukarıda, iblislerin ise ayın altında olduklarını söyler. Çok sayıda adları ve görevleri olduğunu açıklayarak pek çok ülke, insan ve görev için pek çok ruh olduğunu, onların etrafımızda varlıklarını sürdürdüklerini ve hareketlerinin pek çok kaynağı olduğunu belirtir. Kısaca, gökteki yıldızlar gibi sayıları sınırsızdır. Marsilius Ficinus, Platon'dan (ve belki de kendi kendine bulmuştur, orasını bilemem) aldığı ilhamla yeryüzüne yakın olanların bizi yönettiğini ve bizim de bunları iyi ve kötü melekler olarak ayırt ettiğimizi, onlara tanrı ya da şeytan adını verdiğimizi, bize hem yardım edip hem de zarar verebildikleri gibi hem bizi sevdiklerini hem de bizden nefret ettiklerini yazar. Öte yandan bu düşünceyi büyük ihtimalle Platon'dan aldığını düşünüyorum çünkü Platon da, tamamen Sokrates'e dayanarak (ki Sokrates yalan söylemektense ölmeyi tercih ederdi) ve onun bilgisinin gücünden ilham alarak dokuz tür olduğunu söyler: Sokrates de bu fikri Pisagor'dan, Pisagor da Trismegistus'tan ve Trismegistus da Zerdüşt'ten almıştır: 1. Tanrı, 2. İdealar, 3. Akıl, 4. Başmelekler, 5. Melekler, 6. İblisler, 7. Kahramanlar, 8. Prenslikler, 9. Prensler. Bunların bazıları mutlak iyidir –tıpkı tanrılar gibi– bazıları

[34] (Lat.) İlk maddeler.

[35] (Lat.) Trithemius onları Zodyak'ı yöneten Olimposlu Tanrılar olarak adlandırır.

kötüdür. Bazıları ise tıpkı *genii* denilen kahramanlar ve *daemon*lar gibi tanrı ile insan arası bir yerdedir; Proklos ve Iamblichus ülkeleri yöneten ve dalgalandıran prenslikleri ve prensleri de tanrı ile insan arasındaki bu yere koyar. Yükseldikçe daha kıdemli ve daha mükemmel mukimlere denk geliriz; bu düşünce Galileo, Kepler, Tycho Brahe tarafından kabul görürken, Zanchius tarafından reddedilir.

Bu adamlara göre uhrevi ruhların sayısı sonsuzdur. Eğer bu doğruysa bazı matematikçiler şunu sorabilir: Eğer yıldızlı gökyüzünden ya da sekizinci katmandan bir taş düşecek olsa ve her saat yüz mil yol kat etse, gökyüzünün yeryüzüne uzaklığı nedeniyle (ki bazıları yüz yetmiş milyon sekiz yüz üç mil olduğunu söyler), taşın düşmesi altmış beş ve hatta daha fazla yıl alır. Magnus'un dediğine göre, sayısı hayli fazla olan arakatmanları da işin içine katarsak ne kadar ruh ya da iblise denk geliriz yol boyunca? Bu sayıya rağmen Thomas, Albertus ve birçok kişi iblislerden çok meleklerin olduğuna inanır.

Öte yandan, çok olsunlar veya olmasınlar, bizim anlayışımızın ötesinde olanlar bizi ilgilendirmez. Her halükârda Martianus'un körü körüne inandığı üzere, biz de onların umurunda değiliz, bizim hareketlerimize karışmazlar ya da bizi gözetmezler çünkü uhrevi ruhların başka dünyalarda işleri vardır. Şimdi kısaca ay ile dün-

ya arasında kalan ruhlardan ya da iblislerden bahsedeceğiz. Geri kalanlar için de şunu söylemekle yetinelim: yüce güçler şeytanın semada ya da yıldızların üstünde söz sahibi olmasına izin vermezler; *carminibus coelo possunt deducere lunam*[36] demiş şair ancak bunların hepsi şiirsel kurmacalardır –*sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro*[37]– hepsi yalan. İblisler ve şeytan kıyamet gününe kadar yeryüzü ve gökyüzü arasında sınırlandırılmıştır, dört elementin ötesinde de oynayacağı bir araç yoktur. Ay ile dünya arasında kalan bu iblisleri Psellos nerede bulunduklarına göre altı çeşide ayırır: ateş, yeryüzü, su ve yeraltı iblislerinin yanı sıra bir de perilerin, satirlerin ve su perilerinin oluşturduğu bir grup vardır.

Ateş ruhları ya da iblisleri kor yıldızlar, ateş topları ya da *ignes fatui*[38] ile ilişkilendirilir; insanları genellikle nehirlere ya da uçurumlara sürükler, der Bodin. Eğer gezginler bu ruhlardan sakınmak isterlerse Tanrı'nın adını yüksek sesle zikredip alınlarını toprağa değdirmeliler. Benzer bir şekilde ay, güneş ve yıldızları taklit edip gemi direklerine yapışırlar: Bunlar, Eusebius'un Ksenophanes'ten etkilenerek *Dioscuri* adını verdiği ve geminin her iki tarafında da yer edinen varlıklardır. Bazen de hızla sürüklenen küçük bulut şeklini alırlar; Cardano'ya

[36] Vergilius'un *Eclogues* adlı eserinden bir alıntı: "Ayı, şarkılarıyla gökkubbeden çekip alabilirler."

[37] Vergilius'un *Aeneas* adlı eserinden bir alıntı: "Nehirlerin akışını durdurup yıldızları geri döndürerek."

[38] Bataklıklarda ve bazen de mezarlıklarda görülen ışık olayına verilen ad.

göre hiç görünmemelerine rağmen varlıkları bir felaketin habercisidir. Bazıları bu iblislerin iyi niyetli olduğuna inanır; deniz savaşlarında kimin tarafında yer alırlarsa zafer garantilenmiş olur. Denizdeki bir fırtınadan sonra görünen ve Aziz Elmo'nun ateşi dediğimiz olay da bu iblislerden kaynaklanır. Polonyalı dük Radzivilius bu olaya 1582'de İskenderiye'den Rodos'a giderken bir fırtına sırasında şahit olmuş. Hikâyeler hep bu şekilde cereyan eder. Bazıları asıl yuvalarının İzlanda'da bir dağ olan Hecla, bazıları da Sicilya'daki Etna ya da Lipari veya Vezüv olduğunu öne sürer. Bu iblislere, ateşe tapanlar tarafından hürmet edilir.

Havai ruhlar ya da iblislerin asıl yuvaları çoğunlukla hava katmanlarıdır; pek çok fırtınaya, gök gürültüsüne, yıldırıma neden olup, ağaçları devirir, kiliseleri ve evleri yakar, insanları ve hayvanları çarpar, dolu yağdırırlar. Havadan ordular yaratıp Türklerin Viyana sınırına dayanmalarından önce ve Roma'da pek çok kez tekrarlandığı gibi, havayı kılıç sesleriyle doldururlar. Machiavelli ve hatta Josephus *de bello Judaico* adlı kitabında Kudüs'ün düşmesinden önce de bu seslerin duyulduğunu yazarlar. Diğer taraftan Postellos ilk kitabında etkili nedenler sunarak iblislerin ve ruhların varlıklarına inanmayanları da ikna etmeye çalışır. Bir anda kasırgalar ve şiddetli fırtınalar yaratırlar; gerçi bizim hava tahminleri ile uğraşanlar bunların nedenlerini doğal sebeplere bağlarlar ama gene de ben bu konuda Bodin'le aynı fikirdeyim. Bu hava olay-

ları pek çok katmanda bulunan o havai iblislerin işidir. Onlara "Fırtınayı sürenler" demiş Argentine; bir adamın kendini asarak ya da boğarak intihar etmesi günah işlendiği için o iblisleri pek sevindirir, zil takıp oynarlarmış. Bu iblisler havayı kirletir, vebaya, hastalıklara, fırtınaya, gemi kazalarına, yangınlara ve su baskınlarına neden olurlar. Jovianus Pontanus'un aktardığı üzere İtalya'daki Mondragone'de hafızalarda kalan bir olay gerçekleşmişti. Aynı şekilde Laponya'da, Litvanya'da ve İskandinavya'nın hemen hemen her yerinde cadıların ve büyücülerin denizcilere rüzgâr sattıklarını ve fırtınalara neden olduklarını (Saxo Grammaticus, Olaus Magnus, Damianus Goes eğer doğruysa) okuyoruz. Bu tür iblisler adaklardan pek hoşlanır (der Porfirios) ve bütün dünyayı şaşkınlıklara gark ederler. Roma'da, Yunanistan'da ve Mısır'da pek çok adla, putla ve adakla anılırlar; bugün de tüm yerliler ve Kızılderililer üzerinde tahakkümleri devam etmekte olup kendilerine sanki tanrılarmış gibi tapınılmaktadır. Putperestlerin tanrıları da birer iblistir –tıpkı Trismegistus'un *Asclepius*'ta itiraf ettiği gibi– onların vücuda gelmelerini büyülü sözler ile mümkün kılabilir. Pictorius'un yazdığı üzere, bugün bu iblislere Papacılar aziz diyerek saygıda kusur etmiyorlar. Cardano'nun dediğine göre, bu iblisler cadılarla cinsî münasebeti arzularmış, bedenlerini dönüştürebilirlermiş, bedenleri buz gibiymiş ve büyücülere hizmet ediyorlarmış. Cardano'nun babası kendisine yapışan havai iblisle yirmi sekiz yıl geçirmiş. Agrippa'nın köpeğinin tasmasına bir iblis bağlanmış. Bazıları da Paracelsus'un kılıcının kı-

nında bir iblisin yaşadığına inanıyormuş. Bazı iblisler de yüzüklerin içinde yaşarmış vb. Eskilerde Yannis ve Yambris pek çok şeyi onların yardımıyla halledermiş; aynı şekilde Simon Magus, Cinops, Tyana'lı Apollon, Iamblichus ve merhum Trithemius da onların yardımını alırmış: hatta Trithemius imparator Maximilian'a ölmüş karısını göstermiş, boynundaki et benine kadar tıpatıp aynısıymış. Delrio, Cicogna, Wierus ve Boissard kitaplarında daha başka örneklere yer verirler.

Su iblisleri dediklerimiz deniz ve nehirlere aşina su perisi ya da nemf dediğimiz varlıklardır. (Paracelsus'a göre) su onların yuvasıdır, su olan yerlerde yaşarlar; bazıları onları peri olarak adlandırarak kraliçelerinin Habundia olduğunu söylerler. Bu iblisler su baskınlarına ve pek çok gemi kazasına neden olup, dişi şeytanlar gibi bin bir türlü yöntemle erkekleri baştan çıkarırlar. Çoğunlukla kadın biçiminde görünürler. Paracelsus'un onlarla ilgili anlatacağı bir hayli olay vardır: bazıları fani erkeklerle evlenirmiş, bir süre de beraber yaşadıktan sonra hoşnutsuz kalıp onları terk ederlermiş. Egeria, Diana ve Ceres'i örnek olarak verebiliriz. Olaus Magnus, İsveç Kralı Hotherus'un av sırasında su perileri ya da iblisleri ile karşılaştığını ve onlar tarafından baştan çıkarıldığını anlatır. Hector Boethius da Macbeth ve Banquo adlı iki İskoç savaşçının ormanda yürürken üç tuhaf kadına rastladıklarını ve kadınların da onlara kehanette bulunduklarını aktarır. Bunlara adak adarken su kullanılır.

Yeryüzü iblisleri arasında şeytani ruhlar, *genii*, satirler, orman perileri, *foliot*lar, periler, troller vardır. İnsanlarla pek haşır neşir olduklarından en çok zarar da bu iblislerden gelir. Eski putperestleri sürekli şaşırttıkları için adlarına bu kadar çok put ve tapınak dikilmiştir. Bunların arasında Filistinlilerin Dagon'u, Babillilerin Bel'i, Sidonyalıların Astarte'si, Samiriyelilerin Baal'i ve Mısırlıların İsis ve Osiris'i vardır. Bazıları, zamanında çok tapınılmış ve batıl inançlarla ilişkilendirilen perileri de bu grubun içine sokar; insanlar perilerden zarar görmemek için evlerini süpürüp önüne bir kova temiz su koyarlarmış – para getirsinler ve şansları yaver gitsin diye böyle ritüelleri varmış. Lavater ve Trithemius'a göre çalıların ve çimlerin üzerinde dans edenler bu iblislerdir. Olaus Magnus da tarlalardaki –bazılarının göktaşı düştüğünü zannettiği– yeşil halkalara girmememiz gerektiğini ekler. Bazen de yalnızca yaşlı kadınlar ve çocuklar onları görebilirmiş. Pauli, İspanya'daki Barcelona şehrini betimlerken çeşmelerde ve tepelerde göründüklerini yazar. Trithemius, *nonnunquam in sua latibula montium simpliciores homines ducant, stupenda mirantibus ostentes miracula, nolarum sonitus, spectacula* diye yazar.[39] Giraldus Cambrensis, Galler'de aklını bu şekilde kaybeden bir keşişi anlatır. Paracelsus, Almanya'dan bazı yer adları vererek bu iblislerin buralarda genellikle paltolar içinde dolaştıklarını ve bazılarının boyunun iki ayak olduğunu

[39] (Lat.) Bazen basit, akıllı köylüleri saklandıkları yerlere çekip güzel şeyler gösterir, zil seslerini duymalarını sağlayarak akıllarını başlarından alırlarmış.

yazar. Daha iri olanlarına *hobgoblin*[40] denir, bunların en bilineni Robin Goodfellows'tur.[41] Bunlar batıl zamanlarda mısır öğütür, ağaç keser ve her türlü zahmetli işin altından kalkarlarmış. Eski çağlarda Lipari adasında demirleri büker, sıklıkla görülür ve duyulurlarmış. Tholosanus onlara *trullos* ve *getulos* adlarını vererek, kendi zamanında Fransa'da sık görüldüklerini yazar. Dithmarus Bleskenius İzlanda'yı anlatırken her ailede böyle bir ruhun olduğunu belirtir. Felix Malleolus da kitabında *trolli* ve *telchines* denilen ruhların varlıklarının Norveç'te pek sıradan bir olay olduğunu yazar. Wierus kuyudan su çekebildiklerini, eti tuzladıklarını ve diğer ev işlerini yapabildiklerini yazar. Bu iblislerin İtalyanların *foliot* dedikleri bir başka türü de mevcuttur; Cardano'ya göre bu iblisler "geceleri tuhaf sesler çıkarır, bazen acı acı uluyup bir anda kahkahalar atarlar; büyük yangınlar çıkarır, bir anda ortama ışık saçar, taşları fırlatır, zincirleri tıngırdatıp erkekleri tıraş eder; kapıları açıp kapatır; tabakları, sandalyeleri ve çekmeceleri fırlatıp atar, bazen de tavşanların, kargaların, kara köpeklerin kılığına bürünürler." Cizvit Peter Thyraeus kitabında bunların intikam ateşiyle tutuşan lanetlilerin ya da arafta rahmet dileyen insanların ruhları olduğunu yazar. Sigismundus Scheretzius, Luther'den örnekler verirken, Genç Plinius da Atina'da bir evde buna benzer bir vaka gördüğünü söyler. Aziz Augustinus *Tanrı Devleti*

[40] Muzip ya da şakacı peri olarak bilinirler; Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası* oyunundaki oyunbaz peri Puck en bilinenlerindendir.

[41] Robin Goodfellows, *Bir Yaz Gecesi Rüyası* oyunundaki Puck adlı perinin diğer adıdır.

adlı eserinde Hippo şehrinde subay Hesperius'un evine kötü ruhların musallat olduğunu, hayvanları ve esirleri hayli korkuttuklarını anlatır. Bu gibi örnekleri Niderius'un kitaplarında da bulabiliriz. Yalnız bunlara Yeşaya 13:21'de geçen Zim ve Ochin denir mi emin olamadım. Daha fazla örnek isterseniz Scheretzius'un kitabına bakabilirsiniz. Bu tür iblisler insanları korkutur, akıllarını başlarından alırlar; bazen gündüz vakti bazen de geceleri ortaya çıkarak ölmüş insanların kılığına girerler. Tıpkı Caligula'nın hayaletinin Lavinia'nın bahçesinde gezinirken görülmesi gibi, öldüğü evi, gömüldüğü yeri ruhlar ziyaret edermiş; *Nulla nox sine terrore transacta, donec incendio consumpta*[42] – ev yanana kadar her gece bu durum bu şekilde devam etmiş. Joh. Anan'ın dediğine göre, İzlanda'da Hecla'da ölmüş insanlara benzeyen hayaletler ortalıkta dolanırlarmış. Lavater kitabında bu varlıklara kilise mezarlıkları ve manastırlar etrafında ama özellikle bataklıklar, büyük yapılar, ıssız yerler ve cinayet mahallinde sıkça rastlandığına dikkat çeker. Thyraeus da *ubi gravius peccatum est commissum, impii, pauperum oppressores et nequiter insignes habitant*[43] diyerek ekler. Bu ruhlar genellikle insanların ölümlerini kapılara vurarak ya da inleyerek önceden haber verirler. Gerçi Argentine kitabında (Ficinus'tan etkilenerek) bu özelliği iyi meleklere atfeder:

[42] Suetonius'un *Duodecim Vitae Caesarum* (*On İki Sezarın Yaşamöyküsü*) adlı eserinden alıntı: (Lat.) O, yangında yok edilinceye kadar paniğin yatıştığı bir gece yoktur.

[43] (Lat.) Nerede korkunç bir suç işlenmişse orada imansız ve rezil cirit atar.

prodigia in obitu principum saepius contingunt[44] – tıpkı Roma'daki Lateran Kilisesi'ndeki[45] Sylvester lahdinin papaların ölümünü önceden haber vermesi gibi. İsveç Krallığı'na bağlı Finlandiya'da Rupes Nova diye bir yer vardır; şatonun beyi ölmeden önce yakınlardaki bir gölde, harp tutan Arion kılığında bir hayalet ortaya çıkıp harika bir melodi çalarmış. Aynı şekilde Cheshire'deki o yapılar aile reisinin öleceğine işaret edermiş. Cornwall'daki Lanthadran ormanındaki o meşe ağacı da benzer kehanetlerde bulunurmuş. Avrupa'daki pek çok aile bu tür kehanetler sonucu akıllarına kendi sonlarını getirmektedir. Aynı şekilde çoğu insan da horoz, karga ve baykuş kılığına girmiş ve ceset kokusunu alabildikleri için sürekli hasta insanların odalarında dolanan ruhlar tarafından ölümleri hakkında önceden uyarılmaktadır. Bu yüzden Tanrı (Bernardinus de Bustis'in düşüncesine göre) yeryüzündeki kötü insanları korkutması için şeytanın karga ve karga gibi hayvanların kılığına girmesine izin vermiş. Plutarkhos'un anlattığına göre Cicero'nun ölümünden biraz önce kargalar bir hayli ses çıkarıp başının altındaki yastığı çekip almışlar. Gaguinus kitabında Johannes de Monteforti adlı Fransız lortun 1345'teki ölümü hakkında müthiş bir hikâye anlatır: Fransa'da daha önce hiç görülmemiş bir şekilde binlerce karga adamın evinin üstüne tünemiş. Bu gibi mucizeleri yazarlar sık sık anlatır. Daha fazlası için Lavater, Thyraeus, Pictorius, Delrio ve Cicog-

[44] (Lat.) Büyük adamların ölümünde mucizeler gerçekleşir.

[45] Roma'daki San Giovanni Laterán Bazilikası kastedilmektedir.

na'nın kitaplarına bakabilirsiniz. Medyumlar keyiflerince bu hayaletleri canlandırıp tekrar uykuya yatırırlar. Aynı şekilde Mizaldus'un *ambulones* dediği varlıklar "insanları yoldan çıkarıp yan yollara saptırırlar ya da önlerine engel çıkarırlar." Bunlar değişik bölgelerde değişik adlarla anılırlar; biz onlara *Puck* deriz. Asya'daki Lop Çölü'nde gezinen ruhların görünümleri dikkati çekmiştir. Venedikli Paulus'un[46] seyahatnamesinde okumuş olabilirsiniz; eğer kişi yanlışlıkla birlikte olduğu grubu gözden kaybederse, bu iblisler arkadaşlarının seslerini taklit ederek onu adıyla çağırıp baştan çıkarırlarmış. Pauli İspanya'daki tepeler üzerine yazdığı kitabında Cantabria'daki büyük dağda bu hayaletlerin görüldüğünü yazarken Lavater ve Cicogna da bu tür ruhların ve gezinen şeytanların vakalarından çeşitli örnekler verirler. Bazen anayolların kenarında oturup atları şaşırtarak insanların düşmelerine neden olur ya da tam binerken atları ürkütürlermiş. Nubrigensis'in anlattığı hayaletleri gören ve onlarla konuşan muhterem insan Ketellus'a inanacak olursanız, eğer biri tökezleyen atına küfrederse bu durum iblislerin pek hoşuna gider, onları eğlendirirmiş.

Yeraltı iblisleri diğerleri gibi oldukça yaygındır ve aynı şekilde zararlıdırlar. Olaus Magnus kitabında altı tür olduğunu yazar; bazıları büyük bazıları küçüktür. Munster'e göre bunlar maden ocaklarının yakınlarında

[46] Paolo Manuzio (1512–1574) seyyah ve matbaa sahibidir.

görülürler. İçlerinden bazıları son derece tiksinç, bazıları ise zararsızdır. Madencilerin çoğu onları görmenin iyi şans getirdiğine, hazineye işaret ettiğine ve zenginlik bulunacağına inanırlar. Agricola kitabında iki önemli tür daha olduğunu yazar. *Getuli* ve *cobali* dediği bu türlerin her ikisi de "madenci kılığındadır ve onların yaptığı işi taklit ederler." Pictorius ve Paracelsus'un düşüncesine göre bu iblislerin görevleri topraktaki zenginlikleri korumak ve bu zenginliklerin hemen ve toplu olarak ortaya çıkmasını engellemektir. Cicogna'ya göre "sadece evleri değil, koskoca adaları ve şehirleri yutan" o korkunç depremlerin de sorumlusudurlar; kitabının on birinci bölümünde buna dair pek çok örnek vermektedir.

Sonuncu tür, dünyanın merkezinde yer alan ve kıyamet gününe kadar lanetlenmiş insanların ruhlarına işkence eden iblislerdir. Mekânlarının Etna, Lipari, İzlanda'daki Hecla, Vezüv ve Terra del Fuego dağları olduğu sanılmaktadır çünkü bu yerlerin yakınlarında çığlıklar ve korku dolu haykırışlar sürekli olarak duyulmakta ve ölü insanların hayaletleriyle periler görülmektedir.

İşte şeytan böyle bin bir şekle girerek toprakta, denizde, karada, havada "tıpkı kükreyen bir aslan gibi avını aramaktadır"; Aziz Augustinus'un *Tanrı Devleti* adlı eserinde *hic velut in carcere ad finem mundi, tunc in locum funes-*

tiorum trudendi[47] diyerek anlatmak istediği gibi, içimizde yasakları en az delmiş olanları ay ile aramızda var olan her boşlukta, en kötülerini ise cehennemde yönetmektedir. Nerede mümkünse orada öfkesini yayarak bir yandan da başka insanların günahlarıyla kendini eğlendirir; böylece kendisiyle birlikte mümkün oldukça daha fazla insanı aynı cehennem çukuruna düşürmek için elinden geleni yapmaktadır, "çünkü insanların sefaletleri, başlarına gelen belalar ve yıkımlar onun şölen yemekleridir." Birçok baştan çıkarıcı hamleyle ve araçla ruhlarımızı ele geçirmeye çalışır; Aziz Augustinus ona '"Yalanların Efendisi" adını verir: "kendisi nasıl kandırıldıysa o da öyle başkalarını kandırmaya çalışır; bütün kötülüklerin atası, Havva'ya, Kâbil'e, Sodom ve Gomora'ya ne yaptıysa aynısını tüm insanlığa da yapmaya çalışır. Kıskançlıkla, sarhoşlukla, zevk ve kibirle baştan çıkarır; bazı insanlara hata yaptırır, bazılarını kederlendirir, kurtarır, öldürür, korur ve tıpkı insanların atlarını sürmeleri gibi bazılarının iplerini kendi ellerine alır. Bizim nasıl alaşağı edileceğimizi araştırıp genellikle yok edilmemiz için çabalar." Bazen insanın iyiliğini düşünüyormuş gibi davranarak birçok hastalığı tedavi edip bir tanrıymış gibi kendini temize çıkarmaya çalışsa da –Aziz Augustinus'un vurguladığı gibi eski zamanlardaki Apollon, Asklepios ve İsis'in yaptığı *aegris sanitatem, et caecis luminis usum restituendo*[48]

[47] (Lat.) İşte burada, sanki bir hapishanedeymiş gibi dünyanın sonu gelene kadar ve sonrasında daha korkunç bir yere gönderilmek üzere tutsaktırlar.

[48] (Lat.) Hasta olana şifasını, kör olana ışığını geri vererek.

– hastalıkları bertaraf edip savaşlarda insanların yanında olmayı ve onların mutluluğunu paylaşıyormuş gibi yapmayı bilirler ama Satürn ve Moloch için kıydıkları insan adaklardan daha korkunç ve habis başka bir şey yoktur. Hâlâ bu tür adaklar Kızılderililer arasında yaygındır; aynı şekilde insanlara boyun eğdirmek için söylenen çeşitli yalan dolanlar, sahte kâhinler, adaklar, kâfirlik, oruç ve yoksulluğu zorla kabul ettiren batıl inançlar, et ve ibadet denetiminin beyhudeliği ile fanilerin ruhlarını çarmıha gererler. Bu konuyu "Dinî Melankoli" bölümünde ayrıntılı olarak ele alacağız. Bernard'ın *Modico adhuc tempore sinitur malignari*[49] olarak ifade ettiği üzere, Tanrı'nın izniyle bir süre hükmünü sürdürüp sonrasında "kendisi ve melekleri için hazırlanan"[50] cehenneme ve karanlığa hapsedilecektir.

Onların gücünün sınırı muğlaktır; eskilerin bu gücün etkileri, kuvveti ve sonuçları hakkında dediklerini kısaca sizlere aktaracağım: Platon, *Kritias* adlı eserinde ve sonrasında onun takipçileri bu ruhları ya da iblisleri "insanoğlunun yöneticileri ve koruyucuları, bizim sığır sürüleri için olduğumuz gibi, bizim efendilerimiz ve ustalarımızdır," diye tanımlarlar. "Beylikleri ve krallıkları kâhinler, rüyalar, ödüller" ve ayrıca cezalar, kehanetler, esinlenmeler, adaklar ve sayısı ruhların çeşitliliği kadar fazla olan dinî batıl inançların aracılığıyla yönetirler; sa-

[49] (Lat.) Zarar vermemesi için kısa zaman içinde.

[50] Yeni Ahit, Matta 25: 41.

vaş, veba, barış, hastalık, sağlık, kuraklık ve bolluk gönderirler: *Adstantes hic jam nobis, spectantes, et arbitrantes.*[51] Thukydides, Livius, Halikarnassoslu Dionysius ve diğerlerinin tarih kitapları bu ruhların ya da iblislerin olağanüstü taktikleri ile doludur; bundan dolayı bu ruhlara ya da iblislere Romalılar ve Grekler tarafından tanrı diye dualarla ve adaklarla tapınılır. Bir başka deyişle, *Nihil magis quaerunt quam metum et admirationem hominum*;[52] bir diğeri de şöyle buyurmuş: *Dici non potest, quam impotenti ardore in homines dominium, et Divinos cultus maligni spiritus affectent.*[53] Trithemius *de septem secundis* adlı kitabında bazı meleklere çeşitli adlar vererek onları belli bölgelerin yöneticisi ilan eder –hangi kaynağa dayanarak verir bilmem–, bazılarına da yetki alanı verir. Grek Asklepios, Yahudi haham Achiba, Abraham Avenezra, Haham Azariel ve Araplar (Cicogna'nın bahsettiğine göre) onların sadece bizi yönetenler değil, aynı zamanda uzlaşmalarıyla ve çatışmalarıyla iyi ve kötü duyguları ortaya çıkaran varlıklar olduklarını da eklerler. Eğer uzlaşırlarsa, biz ve prensimiz uzlaşırız; eğer çatışırlarsa ya çıkarız ya da batarız. Truva'ya Juno düşman, Apollon dost, Jüpiter ise kayıtsızdı; Venüs Truvalıların yanında, Athena ise karşısındaydı. Bazıları bizimledir, bazıları ise bize karşıdır.

[51] Flaman hümanist Justus Lipsius'un *Physiologia Stoicorum* adlı eserinden bir alıntı.

[52] Leo Suavius adıyla bilinen Jacques Gohory'den (1520–1576) bir alıntı. (Lat.) İnsanların korkusu ve hayranlığından başka bir şey istemezler.

[53] (Lat.) Bu kötücül ruhların ilahi tapınılmaya duydukları o beyhude hevesi anlatmak neredeyse imkânsızdır.

Bir tanrı tehdit ederse, kurtarmaya bir başka tanrı koşar. Din, siyaset, özel ve genel çatışmaların, savaşların hepsi bundan çıkar. İnsanlar nasıl horozları, boğaları, köpekleri ve ayıları dövüştürmekten hoşlanıyorsa, belki tanrılar da insanları savaşırken görmekten zevk alıyorlardır. Veba ve kuraklık, bizim iyiliğimiz ve kötülüğümüz, tuhaf hareketlerimizin çoğu (Anthony Rusca kitabında her insanın tüm hayatı boyunca iyi ve kötü meleğinin –ki buna Iamblichus *daemonem* adını verir– yanında olduğunu yazar), tercihlerimiz, kayıplarımız, düğünler, ölümler, ödüller ve cezaların hepsi onlara bağlıdır. Proklos kitabında *alii genetricem, alii opificem potestatem habent*[54] diyerek iblislere, sorumlu oldukları görevlere göre birçok ad verildiğini yazar. Yunanistan'ın bağımsızlığı için Kral Philip'e karşı yapılan Chaeronea Savaşı'nda Arkadyalılar yalanla dolanla savaş alanından kaçtıktan çok sonra Romalı Metellus tarafından katledilmişlerdir. Daha küçük çaplı işlerde bu iyi ve kötü geniilerin bizi sevmelerine ya da bizden nefret etmelerine göre her şey şekillenir: *Saturnini non conveniunt Jovialibus*, asık suratlı olanlar hiç tercih edilmez. Genelde aşağılık insanlar, hak etmeyen asalaklar ve acımasız sülükler yükselir; sessiz, bilge, erdemli ve hak edenler ise görmezden gelinirler, ödüllendirilmezler. Bu nedenle baskın ruhlara ya da itaatkâr *genii*lere başvururlar; eğer onlar da kendilerine başvuranları severlerse onları etkilerler; insanlar da

[54] Yeni-Platoncu Proklos'un *Theologia Platonica* (Platon'un Teolojisi) adlı kitabının "De Anima et Demona" adlı bölümünden bir alıntı.

buna göre ya ihya ya da bedbaht olur. Libanius'un da buyurduğu gibi, sıradan çatışmalarımızda ve mücadelelerimizde bir deha boyun eğer çünkü bir başka deha tarafından yenilgiye uğratılır. Tüm olaylarda bu özel ruhlara atıf vardır; (Paracelsus da ekleme yaparak) bu ruhlar insanları yönlendirir, eğitir, onlara ilham verir ve onları yönetir. Cardano'nun kitabında gösterdiği gibi, herhangi bir sanat dalında isim yapmış ya da büyük bir komutan olmuş her kişinin tıpkı Numa, Sokrates ve benzer pek çok kişi gibi mutlaka kendisini eğiten bir *daemon*'u vardır; *Speciali siquidem gratia, se a Deo donari asserunt magi, a Geniis caelestibus instrui, ab iis doceri.*[55] Ancak bunların hepsi bizim din âlimlerimiz ve Hıristiyan kiliselerimiz tarafından reddedilen hatalı çelişkiler olup saçma ve inanılması güç masallardır. Tanrı'nın izniyle bizim üzerimizde güçlerinin olduğu doğrudur; sadece tarlalarımıza, hayvanlarımıza ve mallarımıza değil, bedenlerimize ve aklımıza da zarar verebileceklerini tecrübeyle sabit biliyoruz. Saksonya'nın Himmel kentinde 1484 yılının yirmi haziran günü şeytan, kavalcı kılığına girerek yüz otuz çocuğu bir daha hiç görülmemek üzere kaçırmıştır. Scheretzius'a göre pek çok insan bu şekilde korkutularak sessiz sedasız kaçırılmış, bazıları da kullandığı yöntemlerle hırpalanmıştır. Platoncu Plotinos kitabında şeytan ya da ruhların hastalıklara neden olabileceği fikrini hor görüp alaya alır. Pek çok kişi şeytanın akıl değil

[55] Boissard'dan bir alıntı. (Lat.) Mecusiler, Tanrı tarafından özel bir biçimde onurlandırıldıklarını, semavi ruhlar tarafından eğitilip bilgilendirildiklerini iddia ederler.

beden üzerinde etkisi olduğunu düşünür. Ancak tecrübe tam tersine işaret etmektedir; şeytan hem beden hem de akıl üzerinde etkilidir. Tertullianus da kitabında bu fikri onaylar: "Hem sağlıklı hem de hasta olmamızı sağlar," ama gizliden gizliye. Taurellus da "gizli saklı zehirlerle biz farkına varmadan bağırsakların çalışmasını engeller," diye ekler. Lipsius "gizlice [bağırsakların] içine girerek" ruhlarımızı çarmıha gerdiğini yazar. İnsanları korkutucu melankoli ile deli eder. Rogers'a göre, ruhani bir mevcudiyeti olduğundan bizim ruhumuzla oynar. Cardano'nun aktardığına göre ise "konuşmadan kelimeler, göstermeden görüntüler" oluşturarak kıskançlık, şehvet, öfkeyi akla getirirmiş.

Şeytanın bu işi nasıl becerdiği ise Biarmannus tarafından Bodin'e karşı yazdığı söylevde yeterince açıklanmıştır: "İlk olarak hayal gücü ile başlar ve onu o kadar zorlar ki akıl reddedemeyecek hale gelir. Bazı hekimler şeytanın aklı değiştirebileceğine ve bu hastalığı kendisinin yaratabileceğine inansa da hayal gücünü dört hıltın dengesi ile oynayarak harekete geçirirler." İbn-i Sina *quibusdam medicorum visum quod Melancholia contingat a daemonio*[56] diye buyurmuş; Râzî ve Psellos da "bu hastalığın yalnızca şeytandan geldiğini" kabul ederler. Arculanus, Montaltus ve Daniel Sennertus da şeytanın melankoliye yol açtığı fikrine katılırlar çünkü birçok vakada hastalık-

[56] İbn-i Sina'nın *El-Kânûn fi't-Tıb* adlı eserinden bir alıntı. (Lat.) Bazı hekimler melankolinin şeytanın işi olduğuna inanır.

tan etkilenenler kehanette bulunur ve garip bir dille konuşmaya başlarlar. Ancak bunların hiçbiri İbn-i Sina'nın dediği gibi hılt olmadan olmaz: *si contingat a daemonio, sufficit nobis ut convertat complexionem ad choleram nigram, et sit causa ejus propinqua cholera nigra.*[57] Demek ki, Pomponatius'un da onayladığı gibi, hastalığa yol açan yanmış safradır: Meşhur hekim Mantova'lı Galgerandus, bir anda tüm dilleri konuşmaya başlayan çarpılmış bir kadını ilk önce kara safrasını temizleyerek tedavi etmiş; bu nedenle melankolinin bu türüne *balneum diaboli*, şeytanın banyosu, adı verilir. Şeytan bir yolunu bularak ahlata karışıp çoğu zaman deliliğe, çaresizliğe, öfkeye sürükler. Bu durumu Tertullianus, "fizikî ve akli çok ciddi zarara yol açarlar; organları bozar ve her yere yayılırlar," diyerek açıklamaya çalışır. Lemnius da aynı düşünceyi "kötü ruhlar bozulmuş hılt olan kara safraya yerleşirler," diyerek savunur. Jason Pratensis ise "fark edilmez ve anlaşılmaz bir ruh olan şeytan, insan bedenine kolaylıkla sızarak bağırsaklarımıza yerleşir, sağlığımızı bozar, ruhlarımızı korkutucu rüyalarla hırpalar ve öfke nöbetleriyle aklımızı kaybetmemize neden olur," diye anlatır. Başka bir kitapta da, "bu pis ruhlar bedenlerimize yerleşerek ve melankolik hılt ile birleşerek tıpkı cennete gelmiş gibi yaşarlar," diye söz eder. Pratensis fikirlerini bu şekilde sıralayarak tıpkı kovandaki arılar gibi ruhların bedenlerimize girip çıktıklarını, böylece en yatkın olduğumuz

[57] İbn-i Sina, a.g.e. (Lat.) Eğer şeytanın işi ise en belirgin işaret, hıltı kara safraya dönüştürmesi ve kara safranın doğrudan bu hastalığa yol açmasıdır.

ânı kollayarak bizi aldatıp baştan çıkaracaklarını öne sürer. Agrippa ve Lavater kara safranın bedende çoğaldığı zamanlar şeytanı cezbettiğine inanırlar. Her şeyden öte, melankolik kişiler şeytani tahriklere ve sanrılara daha yatkındırlar ve şeytan da böyle insanları kandırmaya daha meyillidir. Ancak ister takıntı ister beden istilası olsun, ya da ne bileyim başka türlü yöntemlerle olsun, bu tartışması çok zor bir konudur. Cizvit Delrio, Springer ve ortak yazarları, Thyraeus, Hieronymus Mengus ve diğer papa yanlısı yazarlar, bu konuda şeytan çıkarmaya ve büyücülüğe dayanan pek çok hikâye yaratmışlardır. Yemek duasını etmeden marul yiyen bir rahibe ânında şeytan tarafından ele geçirilmiş. Durand kitabında Bonania'da[58] bir kadının iki iblis tarafından ele geçirildiğini gördüğünü yazar. Kadın şeytan çıkarma ayininden sonra kendine gelerek, kutsanmamış nar yediği için çarpıldığını söylemiş. Bu nedenle papa yanlıları, iblisler içlerine kaçmasın diye sık sık haç çıkarırlar, Bellarmine'nin iddia ettiği gibi, bu nedenle her tür eti kutsarlar. Düşüncelerini kanıtlamak istedikleri için Papa yanlısı yazarlarda buna benzer hikâyelere çok rastlıyorum. Diğerleri kendi borularını öttürsünler, ben en kabul gören hekimlerden alıntı yapacağım. Cornellius Gemma 1571 yılında tanık olduğu bir olaydan bahseder: bir fıçı yapımcısının kızı olan Katherine Gualter adlı hizmetçi öyle bir cinnet getirmeye, öyle sanrılar görmeye başlar ki üç adam onu zor tutar. Kustuğunda ise ağzından neredeyse bir buçuk

[58] Bugünkü Bologna şehri.

ayak boyunda canlı bir yılanbalığı çıkmış fakat yılanbalığı bir anda gözlerinin önünde kaybolmuş. Kız on dört gün boyunca günde iki kez her renkten ve her türden yaklaşık yirmi dört libre maddeyi kusmuş; koca koca tüy yumakları, tahta parçaları, güvercin pisliği, kâğıtlar, kaz pisliği ve kömür dışkılamış. Bunlardan sonra iki libre saf kan, sonra gene bazılarının üstünde yazılar bulunan kömür, taş, cam ve demir parçaları kusmuş. Bunları çıkarırken de bir yandan kahkahalar atıyor, bir yandan ağlama krizlerine girip cinnet getiriyormuş. "Olan biteni dehşetle izledim," diye anlatıyor Gemma. Bu olayı doktorla halledemeyince kızı rahibe göndermişler. Marcellus Donatus kitabında köylü bir adam ile bir hikâye anlatır: Köylünün midesinden hepsi bir karış boyunda dört adet testere ağızlı bıçak çıkmış. Adamın midesine bunların nasıl girdiğini bilememişler ama Donatus bunun sadece şeytanın yapabileceği bir kurnazlık olduğuna emindir. Longius ve Christopherus de Vega da bunlara benzer çok hikâye anlatırlar. Wierus, Sckenkius, Scribanius bu gibi vakaların hepsinin şeytanın kurnazlığı ve hilesi ile gerçekleşebileceği konusunda hemfikirlerdir. Nedenini soracak olursanız sabrımızı sınamak için bu yolları kullandığını söyleyebiliriz. Tertullianus'un dediği gibi, *irtus non est virtus, nisi comparem habet aliquem, in quo superando vim suam ostendat.*[59] Bunlar hep bizi, imanımızı sınamak için, günahlarımız ve günahlarımızın bedelini ödeme-

[59] (Lat.) Erdem, ancak dirayetini sınayacak düşman bulduğunda adını hak eder.

miz için Tanrı'nın izniyle bize musallat olurlar; *carnifices vindictae justae Dei* denilebilir. Tholosanus'un deyimiyle bunlar "iradesinin cellatları"dır ya da Davud peygamberin dediği gibi, "üzerlerine kızgın öfkesini, gazabını, hışmını, illetini ve kötü meleklerini gönderdi" (Mezmurlar 78:49). Eyüp peygambere, Şaul'e, İsa'nın iyileştirdiği delilere ve şeytani kişilere böyle ıstırap verir. Bana soracak olursanız niyeti günahların bedelini ödetmek, imansızlığı, zayıflığı ve güvensizliği cezalandırmaktır.

III

MELANKOLİYE NEDEN OLAN CADILAR VE BÜYÜCÜLER ÜZERİNE

Şeytanın tek başına neler yapabileceğini öğrendikten sonra şimdi sıra aracıları kullanarak neler yapabileceğini öğrenmeye geldi; kendisinden daha fena (eğer böyle bir şey mümkünse tabii), öç ve şehvet duygularını tatmin etmeye çalışan aracılardır bunlar. Erastus'a göre eğer cadıları dürtmeseydi, belki şeytandan fazla zarar gelmezdi. Eğer Endor cadısı rahat bıraksaydı Samuel'in biçimine girmezdi ya da büyücüler diretmeseydi Firavun'un önüne o yılanları çıkarmazdı. Erastus şuna inanır: eğer cadılar şeytanı kendi haline bıraksaydı, insan da hayvan da rahat ederdi. Bazıları da cadıların varlığına inanmaz, inansa da gerçek güçleri olduğunu düşünmez. Wierus, Hollandalı Austin Lerchemer, Biarmannus, Ewichius, memleketimiz İskoç Euwaldus, Horatius'un anlattığı gibidirler:

Somnia, terrores Magicos, miracula, sagas,
Nocturnos Lemures, portentaque Thessala risu
Excipiunt. [60]

Hepsi buna benzer hikâyeleri alaya alırlar; ancak tam aksini bütün avukatlar, din âlimleri, hekimler, filozoflar, Aziz Augustinus, Hemingius, Danaeus, Chytraeus, Zanchius, Aretaeus, Delrio, Sprenger, Niderius, Cujacius, Bartolus, Bodin, Godelman, Damhoderius, Paracelsus, Erastus, Scribanius, Camerarius iddia eder. Şeytan ile ilgili taraflar ikiye ayrılabilir: Birincisi, şeytanın gücünü gösteri halinde sergileyerek ona sahip olan sihirbaz ve büyücülerdir. Bunların en tiksinti verici ve en korkunç gizemleri, kara büyü kitabı *Arbatel*'de mevcuttur: iblisler, büyücülerin o melun soylarının imansızlığına hizmet etmek için büyülü sözlere itaat etmeye her zaman hazır ve nazırdır. İkincisi ise şeytanın yönettiği cadılardır; kralın çok iyi bir şekilde tanımladığı gibi gizli ya da açık olarak şeytanın gücünü icra ederler. Büyücülerden, cadılardan, sihirbazlardan, efsunculardan oluşan daha başka pek çok alt sınıf vardır. Şu zamana kadar içlerinden bazılarına ılımlı yaklaşılmıştır. Büyü, eski zamanlardan beri, Salamanca'da, Cracovia'da ve diğer pek çok yerde kamuya açık şekilde uygulanmıştır. Birçok üniversitenin yasaklamasına ve günümüzdeki karşıtlığa rağmen, bazıları hâlâ

[60] (Lat.) Büyünün korkunçluğuna, kehanetlerle dolu rüyalara, olağanüstü mucizelere, cehennemin baştan çıkaran şeytan artıklarına, gece hortlaklarına ve mest eden büyülere gülüp geçerler.

büyü yapmaya devam etmekte ve (burada Boissard'ın sözlerini kullanıyorum) büyük bir sır gibi sadece cennet krallığının uygun gördüğü seçkin adamlara büyü konusunda izin verilmektedir. Şu âna kadar bazı prensler de büyüye başvurmakta, büyücülere danışmakta ve onlardan tavsiye almaktadırlar. Nero, Elagabalus, Maxentius ve Julianus'tan hiçbiri şimdiki prensler ve papalar kadar büyüye bağımlı değillerdi. İsveç Kralı Erik'in büyülü bir şapkası varmış, söylentilere göre bununla ruhları kontrol edebilir, hava olaylarını başlatabilir, rüzgârı nereden istiyorsa estirebilirmiş; öyle ki fırtına çıktığı ya da sert bir rüzgâr estiği zaman yerel halk kralın büyülü şapkasını giydiğini düşünürmüş. Buna benzer örneklerin sayısı sonsuzdur. Neler yapabilecekleri şeytanın yapabileceklerinin neredeyse aynısıdır; şeytan onların isteklerini tatmin etmeye ve daha fazlasını yapmak için gönüllerini hoş tutmaya hazırdır. Daha önce de kanıtladığım üzere İzlanda ve Norveç'te fırtına ve kasırgalara sebep olurlar. Büyülü iksirlerle dostları düşman, düşmanları dost yapabilirler. Zorla âşık ettirirler; bir adama arkadaşlarının nerede olduğunu, en uzak noktada olsalar dahi neler yaptıklarını söyleyebilir ve eğer isterlerse, "geceleri âşığını bir keçinin üzerine bindirip uçarak yanına getirebilirler," (Bu son fikri Scheretzius'tan aldım; kitabında gayet emin olarak benzer bir deneyimi bizzat kendisinin de yaşadığını, kendisinin de uzak mesafeler boyunca bu şekilde taşındığını cadıların itiraflarından duyduğunu aktarır). İnsanları ve hayvanları hasta edip, bağlara bah-

çelere, mısır tarlalarına, sığırlara, bitkilere kıran girmesine sebep olurlar. Kadınlara düşük yaptırır, hamile kalamamalarına neden olur ve onları kısır bırakırlar. Evli olsun olmasın kadın ve erkekleri elden ayaktan düşürür, güçsüz kılarlar. Bodin kitabında elli farklı yöntemle havada uçtuklarını, Lavater ve Cicogna da nerede ve ne zaman isterlerse buluşabildiklerini yazarken, Scheretzius da "iblislerin yardımıyla beşikten bebekleri kaçırıp yerine başka bebekleri koyduklarını" anlatır. Erkekleri muzaffer, talihli ve dilbaz yaparlarmış, bu nedenle eski zamanda yaşayan ve fani erkekler tarafından düellolarda ya da savaşlarda sık sık yardıma çağrılırlarmış; darbelerden korkmazlarmış, kılıçlara ve silahlara karşı dayanıklılarmış ve hiç yaralanmazlarmış. Cadıların ve büyücülerin savaşlarda, askerî seferlerde ve çatışmalarda taahhütlerini nasıl, nerede ve kimlere verdiklerini birçok örnekle okumak isterseniz Boissard'ın kitabının altıncı bölümüne bakabilirsiniz. Ateşlerde yürüyebilir, işkencede insanların hiç acı hissetmemesini sağlayabilir, kanı durdurabilir, ölmüşlerin kılığına ve istedikleri zaman başka biçimlere girebilir, dönüşebilirler. Laponya'da yaşayan meşhur cadı Agaberta herkesin önünde bir anda genç, bir anda yaşlı olurmuş; aşağıya inermiş, yukarı çıkarmış; ineğe, kuşa, yılana ve daha birçok şeye dönüşürmüş. Başkaları ne görmek isterse onu sunarmış. Herkesi hayretlere gark ederek orada olmayan dostlarını gösterip sırları açığa çıkarırmış. Şeytanlıklarına karşın, Lipsius'un da belirttiği gibi, bu büyücülerin ya da iblislerin hiçbiri

altını çalamaz, mektupları izinsiz alamaz ya da müritlerine hediyeler veremezler çünkü bunlar aşağılık, zavallı ve bayağı yaratıklardır. Ayrıca Bodin'e göre, müvekkillere para veremezler, yargıçların kararını ya da kralların fermanlarını değiştiremezler. Böyle daha alt seviyeden *genii*ler için bunları yapmak olanaksızdır; bu işleri daha yüksek seviyedeki güçler yapabilir. Her zaman için Simon Magus, Apollonius Tyanaeus, Pases, Iamblichus, Eudo de Stellis gibi meşhur büyücülerin ortaya çıkma ihtimali vardır; söylentiye göre, bir zamanlar gerçekten de gökyüzünde şatolar yaratmışlar, ordular kurmuşlar, zenginliği ve hazineleri yönetmişler, bir anda her çeşit eti çıkarıp binlerce kişiyi beslemişler, müritlerini bir yerden bir yere taşıyarak prenslerin zulmünden korumuşlar, sırları ortaya çıkarmışlar, gelecek olayları bildirmişler, uzak memleketlerde yaşananları haber etmişler ve ölüleri diriltmişlerdir. Buna benzer pek çok mucize gerçekleştirerek dünyayı dehşet içinde bırakıp, hayretini kazanmaktadırlar ama nihayetinde şeytan tarafından tek başlarına bırakılarak sonları korkunç olur. Önünde sonunda böyle sahtekârlar bulunur. En adi olanlarının böyle marifetleri yoktur. Ancak, amacıma geri dönecek olursak, her şeyden öte, sevdikleri insanların hastalıklarını tedavi edip sevmediklerini de hasta ederler; melankoli de bu hastalıkların arasındadır. Paracelsus da yazdığı eserde bu düşünceyi deneyimleriyle destekleyerek çoğu insanın büyülenip melankoliye kapıldığını söyler. Buna benzer bir düşünceyi Danaeus kitabında dile getirir: En ıstırap

verici şekilde melankoliye neden olanları gördüm; kadınların memelerini kuruturlar, gut ve felci iyileştirip bir dokunuşla hiçbir hekimin yardımcı olamadığı beyin kanamasını ve düşme hastalığını yok ederler. Ruland kitabında David Helde adlı genç bir adamın vakasına yer verir: bir cadının verdiği pastayı yiyen genç adam bir anda delirmiş. Melankoliye yakalanan bir adam ile ilgili akıl danışılan Hildesheim, hastalığın kısmen büyüden kısmen de doğal sebeplerden kaynaklandığını düşünmüş. Bunun nedeni adamın demir ve kurşun parçaları kusması ve hiç öğretilmediği halde birçok dili konuşmaya başlamasıymış. Buna benzer örneklere Scribanius, Hercules de Saxonia ve diğer yazarlarda rastlayabilirsiniz. Hector Boethius'un anlattığı Kral Duff ile ilgili vakada olduğu gibi, çoğunlukla tılsımları, resimleri, türlü türlü metalleri, şu ya da bu yıldızları, düğümleri, muskaları, sözleri ve iksirleri kullandıkları için etkiledikleri kişilerde melankoliye neden olurlar. Monavius, Acolsius'a yazdığı mektupta iksir içen Bohemya Kralı'nın başına gelenleri anlatır. O büyülü efsunlarda, tılsımlarda, metallerde ve anlaşılmaz sözlerde bir güç olduğundan değil, şeytan bu yöntemlerle yanılttığı için etkileniriz. Libanius'a göre "Mecusileri sadakat yeminlerine bağlı kalmaya zorlayarak kötülerin tarafına çağırır."[61]

[61] Burton, İncil'de *magi* olarak bahsedilen ve İsa peygamberin doğumunda bulunan üç bilge kraldan bahsetmektedir. *Magi* kelimesi aynı zamanda münecim ya da yıldızbilimci anlamına da gelmektedir.

IV

MELANKOLİ NEDENİ OLARAK BURÇLAR VE FİZYOGNOMİ, METOPOSKOPİ, EL FALI BULGULARI

Doğal nedenler ya birincil ve geneldir ya da ikincil ve özel. Birincil nedenler gökyüzü, gezegenler, yıldızlar ve onların etkileri (ki astrologlar böyle söyler) ile melankoliye yol açmaları ve buna benzer diğer etkilerdir. Ben burada rasgele şeylerden bahsetmeyeceğim; yıldızların sebep ya da bir işaret olup olmadığı gibi sıradan astroloji konularına girmeyeceğim gibi bunu da savunmayacağım. Eğer Sextus Empiricus, Picus Mirandula, Sextus Heminga, Pererius, Erastus ya da Chambers gibi yazarlar gökyüzü, güneş ya da ayın işaretlerinin bir han kapısı ya da esnaf dükkânı levhası kadar anlamlı olmadığı konusunda ve tecrübe ile sabit astrolojik çıkarımlara değer vermemesi için birini ikna edebiliyorlarsa, o kişiye Bellantius, Pirovanus, Marascallerus, Goclenius ve Sir Christopher Heydon okumasını salık veririm. Eğer bana bu konuda

ne düşündüğümü sorarsanız, cevap vermem gerekir çünkü okumuşların yanlışlarıyla pek haşır neşirim: Gökyüzü, yıldızlar ve gezegenler etkili olur ama zorlamazlar; etkilerinde hiçbir zorunluluk yoktur. O kadar nazikçe etkilerler ki bilge biri hemen onları reddedebilir: Bilge kişi yıldızları yönetir. Onlar bizi yönetir ama Tanrı da onları yönetir. Johannes de Indagine (sanıyorum ki) kısaca özetlemiştir: "Yıldızların bizi ne derece etkilediğini bilir misin? Etkiledikleri doğrudur ama son derece nazikçe; eğer bizi yöneten aklımız ise bunların üzerimizde hiçbir etkisi yoktur. Ama eğer tabiatımızın hükmü altındaysak ve sadece hissiyat ile hareket ediyorsak o zaman tıpkı hayvanlar gibi etki altında kalırız, hayvanlardan aşağı kalmayız. Umuyorum ki Cajetan'dan yaptığım alıntıyla bu konudaki sözlerimi hakkını vererek bitirebilirim: *Coelum est vehiculum divinae virtutis* – Gökyüzü Tanrı'nın aracıdır, istediği gibi burada bulunan ilkel varlıkları yönetebilir ya da tamamen yok edebilir. Tıpkı büyük bir kitaptaki tuhaf bir yazıyla yazılmış ve doğru okumamızı bekleyen sözler gibidir yıldızlar ya da "bir zanaatkârın mükemmel bir şekilde yaptığı lir gibidir; yalnızca çalmasını bilen en güzel melodileri çıkarabilecektir." Şimdi asıl amacımıza dönelim.

Paracelsus'un dediğine göre, "yıldızların bilgisine sahip olmayan bir hekim, bırakın melankoliyi ya da gut hastalığını, basit bir diş ağrısını dahi iyileştiremez. Ancak etkilenen kişinin doğum haritasını ve şemasını çıkararak bu bilgiye sahip olabilir." Bu hastalık [melankoli] için ise, ilk olarak göklerden gelen başlıca ve en birincil nedeni

araştırarak, hılttan çok yıldızlara atfederek, "yıldızların diğer nedenlerden daha fazla melankoliye yol açtığını bilecek." Deliliğe tutulmuş insanlardan örnek vererek ayın hareketleri nedeniyle akıllarını yitirdiklerini söyler. Bir başka örnekte de yükselen burçlara atıfta bulunarak melankolinin gerçek ve başlıca nedeninin yıldızlarda aranması gerektiğini belirtir. Bu sadece Paracelsus'a ait bir düşünce değildir; onun kadar kesin dille belirtmeseler de Galen'den etkilenen hekimler ve filozoflar da böyle düşünür. Melanchthon, "melankolinin bu türünün yıldızlardan kaynaklandığını" yazar: Melankolinin iyisi, Augustus'un başına gelen gibi, Terazi burcunda Satürn ve Jüpiter gezegenlerinin kesişmesinden; kötüsü ise, Catilina'nın hastalığı gibi, Akrep burcunda Satürn gezegeninin ve Ay'ın kesişmesinden kaynaklanır. Jovianus Pontanus kitabının on üçüncü bölümünde bu konuya daha ayrıntılı olarak yer verir: "Soğuk ya da sıcak olmasına göre kara safra pek çok hastalığa neden olur; eğer tabiatı gereği soğuk ise ısıtılması uygun olur, tıpkı suyun kaynatılarak ateş gibi yanması ya da buz haline gelinceye kadar donması gibi: bütün belirtiler bu soğukluk sıcaklıktan ileri gelir, delilik, münzevilik, kahkaha, öfke... gibi." Bu dengesizliğin nedeninin de göklerden, "Mars, Satürn ve Merkür'ün konumlarından kaynaklandığını" belirtir. En bilindik sözleri şunlardır: "Eğer Merkür bir doğum anında Başak ya da tam tersi olan Balık burcunda ise ve yıldız haritasında Satürn ya da Mars'ın doksan derecelik bağıl konumuyla aydınlanıyorsa, o anda doğan çocuk ya

deli ya da melankolik olur." Gene, "Eğer doğum anında Satürn en yüksek konumunda ve Mars da dördüncü evde ise o kişi zamanla tedavi edilen melankoliyle doğar – tabii Merkür izin verirse." Eğer Ay, kişinin doğum anında Güneş, Satürn ve Mars ile kavuşum noktasında ya da karşı konumdaysa; ya da onlarla doksan derecelik bir konumdaysa (ki Leovitius "semanın en kötü tarafı" der buna) "çok sayıda hastalık görülür, özellikle baş ve beynin kötü ahlat tarafından etkilendiğinden kişiler melankolik, mecnun ve meczup olur." Cardano, yeniaydan dört gün sonra ve tutulmalarda ya da depremler sırasında doğan kişilerin de melankolik ya da deli olacağını ekler. Garcaeus ve Leovitius, esaslı bir yargı için harita yöneticisi gezegene bakılması gerektiğini söylerler; eğer Ay ve Merkür arasında bir bağıl konum varsa; o anda yönetici gezegenler olan Satürn ya da Mars, Güneş-Ay ile Yay-Balık burcunda kavuşum noktasında ya da karşı konumdaysa, doğum haritasına bakılmaksızın, bu kişilerin sara hastası, düşkün, şeytani ve melankolik olacağını öne sürerler. Bu kelamların daha fazlası için yukarda bahsettiğim Pontanus'u, Garcaeus'u, Scheiner'i (ki Batlamyus'tan almıştır fikirlerini), Albubater ve diğer Arap âlimlerin bir bölümünü, Junctine'i, Ranzovius'u, Lindhout'u ve Origan'ı okuyabilirsiniz. Ancak bu adamları muhtemelen astrolog olduklarından, bu yüzden de taraf tuttuklarını düşündüğünüz için reddedebilirsiniz. O zaman Galencilerin ve hekimlerin açıklamalarını okumalısınız. Crato, yıldızların bu hastalık üzerinde bir hayli etkisi olduğunu

itiraf eder. Jason Pratensis, Lonicerus, Ficinius ve Fernelius aynı fikirdedirler. Peter Cnemander yıldızları genel bir neden olarak belirleyip, aileyi ve altı doğal olmayan etkeni özel nedenler olarak değerlendirir. Baptista Porta ise her bireye göre özel nedenler olduğunu öne sürer. Bütün bu yargıların doğruluğunu kanıtlamaya çalışan örnekler ve vakalar astrologların makalelerinde hayli yaygındır. Cardano bu konuda Bolognius'a, Daniel Gare'ye ve diğerlerine atıfta bulunur; ancak özellikle Garcaeus ve Gauricus da mutlaka okunmalı. Bu tür melankolinin zamanı ise herhangi bir doğumdaki gösterge gezegeninin ne tarafa doğru meylettiği ile ilgilidir; yıldız haritasında Ay ve *hyleg*'in,[62] özellikle ♄ ve ♂ kötücül ışınlarının tarafına ya da etraflarındaki herhangi bir sabit yıldıza yönlenmesine veya ♄'in kendi dönüşünün doğumdaki vaat edici gezegenleri rahatsız etmesine göre değişir.

Fizyognomi,[63] metoposkopi[64] ve el falından elde edilen işaretler astroloji ile yakın ilişki içindedir; Johannes de Indagine'de, Alman prensinin matematikçisi Christopher Rotman'ın *Chiromancy* [*El Falı*] adlı eserinde ve Baptista Porta'nın *Celestial Physiognomy* [*Semavi Yüz Falı*] başlıklı kitabında bu fikir etraflıca kanıtlanmıştır. Meraklısı için bunlardan biraz bahsedeceğim.

[62] *Hyleg*, "yaşam kaynağı" anlamına gelen astrolojik bir terim olup doğum haritasında üç farklı algoritma ile yaşam süresinin hesaplanması için kullanılır.

[63] Yüz falı.

[64] Alın falı.

Fizyognomi uzmanlarının genel kanıları şunlardır: "Kara renk ile birlikte zayıflık, aşırı kıllanma, geniş damarlar ve kalın kaşlar da doğal melankoliye işarettir," der Gratarolus. Aristoteles'e göre kafanın küçük olması ve aşırı kırmızı surat da baş melankolisine işaret eder. İbn-i Sina'nın düşüncesine göre, beyinlerinin susuz kalmasından dolayı kekemeler ve keller de yakın zamanda melankoliye tutulacak kişilerdir. Eğer kişi fizyognomi ile hılt ve zekâ hakkında daha çok şey öğrenmek isterse ona Aristoteles'in *Physiognomy* kitabı üzerine yorum yapan yaşlı Adamantus ve Polemus'u, Baptista Porta'nın dört kitabını, Michel Scot'un *de secretis naturae* [*Doğanın Sırları*] kitabını, Johannes de Indagine, Montaltus, Anthony Zara okumalarını tavsiye ederim.

El falı bulguları da melankoliyi önceden tahmin etmeye yardımcı olur; Johannes de Indagine, Tricassus, Corvinus ve diğerlerini okuyup kitabında harmanlayan Taisnier şöyle yazar: "Bileklerden eldeki Satürn tepeciğine uzanan Satürn çizgileri kısa çizgilerle kesiliyorsa ve hayati ve doğal çizgiler keskin bir açı oluşturuyorsa bu melankoliye işarettir," (Aforizma 100). "Satürn'e ait çizgiler, karaciğer çizgileri ve doğal çizgiler avuçiçinde büyük bir üçgen yaratıyorsa bu da melankoliye işarettir." Goclenius da kitabında aynı yargıyı harfi harfine tekrarlar. Genel olarak herkesin vardığı kanı ise Satürn tepeciği kısa çizgilerle ve kesişmelerle dolu olan kişilerin "çoğunlukla melankolik, kederli, huzursuz, hassas ve dertli

oldukları; mütemadiyen endişe ve acı dolu düşüncelerle harap ve her daim mutsuz, korku ve endişe dolu olup, çiftçilikten, binalardan, göllerden, bataklıklardan, pınarlardan, ormanlardan ve yürümekten zevk aldıklarıdır."

Thaddaeus Haggesius *Metoposcopia* başlıklı eserinde alında Satürn çizgilerinin varlığının melankolik eğilime işaret ettiği yargısına varır. Baptista Porta ise vücudun diğer bölümlerini da katarak, dalaktaki ya da tırnakların üzerindeki siyah lekelerin hassasiyet, keder, çatışma ve melankoliye işaret ettiğini belirtir. Böyle bir yargıya varmasının kaynağı olarak da kendinden bir örnek verir: Yedi yıl boyunca tırnaklarında siyah lekeler varmış ve bu süre boyunca mütemadiyen hukuk davaları, miras kavgaları, korku, haysiyet kaybı, sürgün, keder ve hassasiyet içinde yaşamış. Ne zaman tırnaklarındaki siyah lekeler kaybolmuş dertleri de bitmiş. Cardano da kendi hayatından bir örnek verir: Oğlunun ölümünden kısa bir süre önce tırnaklarının birinde siyah leke çıkmış ve oğlunun ölümüne kadar da büyüyüp durmuş. Ancak ben böyle hikâyelerden pek sıkılırım çünkü bazı kimselerin kınadığı üzere bana aptalca ve gülünç gelir. Gene de buraya çingenelerden ya da serserilerden alınmış örnekleri değil, içlerinde halen sağ olan ve meşhur üniversitelerdeki din âlimlerinin yer aldığı kıdemli filozofların ve hekimlerin yazdıklarından örneklere yer verdim – ki bu kişiler söylediklerini kanıtlayabilen ve böylece cahil cühela kimselere karşı kendilerini savunabilen insanlardır.

V

MELANKOLİ NEDENİ OLARAK YAŞLILIK

İkincil ve özel nedenler de gayet tesirlidir; adlandırılmalarına göre içsel, kalıtsal ve yaradılıştan gelendir. Tam karşıtı ise harici ve sonradan olanlardır; biz doğduktan sonra başımıza gelirler. İçsel olanlar, yani bizim yaradılışımızdan gelenler, ya yaşlılık gibi doğal olan, ya da annemizden babamızın tohumlarından geçen hastalıklar gibi doğal olmayan nedenlerdir. Bunlardan ilki, herkes için doğal olan ve hiç kimsenin kaçamayacağı yaşlılıktır. Yaşlılığa neden olan hılt, melankoliyle aynı nitelikte olup soğuk ve kurudur; nefesin ve maddenin azalması ve bozulmuş hıltın artması yaşlılığa yol açar. Bu yüzden Melanchthon, Aristoteles'in düşüncesinden yola çıkarak şüphe götürmeyen bir gerçeği dile getirir: yaşlı adamlar kara safranın bolluğundan dolayı bunarlar. Arap hekim Râzi, kitabında yaşlı ve elden ayaktan düşmüş kişilerin başına gelen "gerekli ve ayrım gözetmeyen bir alamettir," der. (Zebur'a göre) Yetmiş yıldan sonra geriye kalan

"bela ve kederdir." Müşterek tecrübeler göstermiştir ki, hareketli bir yaşam sürmüş, yüce meşguliyetleri olmuş, büyük işler başarmış, emir vermeye alışmış ve maiyetini yöneten kişilerin bir anda işten güçten el çektirilmesi (Beşinci Charles'ın Kral Philip'e yaptığı gibi) ve istifa etmesi sonucu anında melankoliye tutulmaları kabul edilen bir gerçektir. Böyle kalmaya devam ederlerse nihayetinde bunamaya başlayıp bitap düşerler ("yaşlı bir adam ikinci çocukluk çağındadır"), mallarını mülklerini gerektiği gibi yönetemezler. Ağrılardan, kederden ve üzüntüden harap ve aynı çocuklar gibi budala olurlar. Çoğu kez eğri büğrü oturup kendi kendilerine konuşurlar. Öfkeli, huysuz ve hoşnutsuzdurlar; (Cicero'ya göre) "her şeyden şüphe duyarlar, sapkın, haris ve zor," Balthasar Castilio'ya göre ise "inatçı, kendini beğenmiş, kibirli ve kendine hayran tiplerdir." Bu doğal hastalık en çok yaşlı kadınlarda baskındır; özellikle de yoksul, yalnız ve en düşük koşullarda sefalet içinde yaşayanlarda ya da cadılarda görülür. Öyle ki Wierus, Baptista Porta, Ulricus Molitor ve Edwicus cadıların hayal gücüne neler yapabileceklerini ve bu tür melankoliye nasıl yol açabileceklerini anlatırlar. Ancak bu yazarlar, cadıların sürüleri büyüleyip telef ettikleri, sopa üzerinde evlerin çatısının üzerinde uçtukları, kendilerini kedi ve köpek gibi hayvanlara dönüştürebilmeleri, yer değiştirebilmeleri, toplu olarak buluşup dans etmeleri, şeytanla cinsî münasebete girmeleri gibi özelliklerini tartışmalı bulup genellikle cadıların doğasında fazlaca mevcut olan öl-

çüsüz melankolinin uyku getiren iksirlerden ve şeytandan kaynaklı doğal nedenlerden ileri geldiğini söylerler. Wierus'a göre: *Non laedunt omnino aut quid mirum faciunt ut putatur, solam vitiatam habent phantasiam*;[65] hiçbir doğaüstü olayları yoktur, sadece beyinleri hastadır. "Kendilerini cadı zannederler, zarar verebileceklerini düşünürler ama vermezler." Ancak bu düşünceyi Bodin, Erastus, Danaeus, Scribanius, Sebastian Michalis ve Campanella çürütmeye, Cicogna da aksini ispat etmeye çalışır. Cadıların melankolik oldukları fikrini reddetmezler ama bunun sadece bozulmuş hayal gücü nedeniyle olmadığını, kendileriyle birlikte başkalarını da kandırmak ya da böyle etkiler yaratmak için olduğunu söylerler.

[65] Burton'ın adının Latince yazılışıyla hitap ettiği Johann Wier'in *De Lamiis Liber* [*Cadılar Üzerine*] adlı kitabından bir alıntı: "[Cadılar] size zarar vermezler, zarar vermeleri mümkün değildir, çünkü hayal güçleri bozulmuştur."

VI

ÜREYEREK MELANKOLİYE NEDEN OLAN EBEVEYNLER

Ebeveynlerimizden bize kısmi ya da bütün olarak geçen mizaç da bir başka içkin ve yaradılıştan gelen melankoli nedenidir. Fernelius bunu kalıtsal hastalık olduğu için *doğal olmayan* olarak adlandırır ve şöyle doğru olduğunu ispatlamaya çalışır: *Quale parentum maxime patris semen obtigerit, tales evadunt similares spermaticaeque partes, quocunque etiam morbo pater quum generat tenetur, cum semine transfert in prolem*;[66] babanın mizacı ne ise oğlununki de odur. Çocuğu doğduğunda babasında ne hastalık varsa, sonradan oğlunda da çıkar; "mallarının olduğu gibi hastalıklarının da mirasçısıdır." Roger Bacon, "babanın görünüşünde ve bünyesinde sorun varsa, oğlunun da görünüşünde ve bünyesinde sorun olması

[66] (Lat.) "Tohumun niteliği anne babaya ama özellikle de babaya bağlıdır; hastalık ne olursa olsun aynı tohumu paylaşarak babadan çocuğa geçer." Burton'ın bu alıntı ile ilgili notlarında örnek verdiği hastalık epilepsidir.

kaçınılmazdır; böylece bozulma babadan oğula geçer,"[67] diye yazar. Ancak Hippokrates'e göre bu bozulma bedenin yapısından çok, "mizaçta ve akıl sağlığında" kendini gösterir. Anne ve babanın karakteri tohum aracılığı ile çocuğa geçer.

Trogus'un yazdığına göre, Seleukos'un baldırındaki çapa şeklindeki doğum lekesi, onun soyundan gelen herkeste varmış. Plinius'un anlattığına göre Lepidus'un oğlu da kendisi gibi yarı körmüş. Aenobarbi[68] adındaki meşhur aile soyadlarını kızıl sakallarından almışlardır. Avusturyalı dudağı[69] ve Kızılderililerin basık burunları hep bu şekilde yayılmıştır. Bavyeralı çenesi ve Buxtorfius'un belirttiği gibi, Yahudilerin şaşı gözleri de böyledir; kişilerin sesleri, hızları, vücut dilleri, bakışları ve sağlık durumları ile hastalıklarının hepsi aynı şekilde anne babadan gelmektedir; anne ne ise kızı da odur. Lemnius, "çocukların kötülükleri ve sağlıksızlıkları çoğunlukla ailelerinden kaynaklanmaktadır," diye yazar. Buradan yola çıkarak melankolinin de kalıtsal bir hastalık olduğunu şüphesiz söyleyebilirim. Paracelsus açık ve kesin olarak bu düşünceyi savunur. Crato, Monavius'a yazdığı mektuplarından

[67] Roger Bacon'ın *Epistola de Secretis Operibus Artis et Naturae, et de Nullitate Magiae* [*Sanat ve Doğanın Gizli İşleyişi ve Büyünün Kibri Üzerine Mektup*] başlıklı eserinden bir alıntı.

[68] Roma İmparatorluğu'nda pleb sınıfından bir ailenin soyadı.

[69] Avusturyalı Dudağı (ya da Habsburg dudağı), Habsburg kraliyet ailesinde görülen kalın altdudak ve çıkık altçenenin görünümüne verilen addır. Modern tıptaki karşılığı prognatizmadır.

birinde bunu dile getirir. Bruno Seidelius da *de morbo incurab*[70] adlı eserinde aynı fikri savunur. Hippokrates ve Plutarkhos'tan etkilenen Montaltus eserinde (hastadan bahsederek) *et hanc (inquit) fieri reor ob participatam melancholicam intemperantia*,[71] der; "Melankoli nedeniyle bu hale gelmiştir." Daniel Sennertus, melankoliyi sadece babadan oğula geçen bir hastalık olarak değil, tüm aile bireylerini etkileyen bir hastalık olarak görür. Forestus tıp alanındaki gözlemlerinde bu fikri savunmak için hastası olan bir tüccarın bu hastalığı kalıtsal olarak tevarüs ettiğini yazar; Rodericus de Fonseca da annesinden ve kötü beslenmeden kaynaklanan melankoliden mustarip olan genç bir adamın örneğini verir. İspanyol hekim Lodovicus Mercatus kalıtsal hastalıklarla ilgili yakınlarda kaleme aldığı o mükemmel makalesinde Gaskonya'daki Galbot ailesinin kalıtsal cüzzamı gibi, frengi, böbrek taşı, gut ve epilepsinin de kalıtsal olduğunu öne sürer. Bu hastalıkların dışında melankoli ve deliliğin bir zaman sonra çoğu kişide doğal olarak oluştuğunu söyler ve bunun doğanın bir mucizesi olduğunu belirterek bu iki hastalığa tedavi edilemez alışkanlıklar atfeder. En merak uyandıran durum ise hastalığın nasıl nesil atladığıdır; babada çıkmayan oğulda görülür ya da "iki nesil atlayarak üçüncü füruda ve bazen de aynı biçimde değil, temsilî olarak ortaya çıkar." Bu ikincil nedenler o kadar güçlü etki yaratırlar ki (Wolfius'a

[70] **Bruno Seidel (1530–1593) ve *De Morbo Incurabilis Causas* [*Tedavi Edilemeyen Hastalıkların Nedenleri*] adlı eserinden bahsedilmektedir.**

[71] **(Lat.) Melankolik aşırılıklara maruz kaldı.**

göre) birincil nedenleri ve semavi yazgıyı değiştirirler. Bu yüzden, Kilise ve devlet, insanî ve ilahi yasalar birlik olup zerre akrabalık içeren evlilikleri yasaklayarak kalıtsal hastalıklara karşı savaş açmışlardır. Mercatus, tüm ailelere kendi hayırları ve kamu yararı için "en az yakın olanı" ve kendilerine en az benzeyeni almayı tavsiye eder. Ayrıca ben şahsen Tanrı'nın bir emri olarak, her altı yüz yılda bir kavimler göçü olmasının (ki genelde bu böyledir) tıpkı tarladaki tohumların değiştirilmesi gibi soyumuzun iyileşmesi ve saflaşması için gerekli olduğunu düşünüyorum; bir bakıma Gotların, Vandalların, İskandinavya'dan ve Sarmatların memleketinden gelen benzer diğer kavimlerin akın akın yayılıp Avrupa ve Afrika'nın çoğu yerini istila etmeleri gerektiğini de düşünüyorum çünkü şehvetimizden ve ölçüsüzlüğümüzden dolayı tutulduğumuz kalıtsal hastalıkların bozduğu güzel çehrelerimizin ancak bu şekilde iyileşebileceğine inanıyorum. Güçlü ve ehil erkeklerin oluşturduğu sağlıklı bir nesil aramıza katıldı; kuzeyli erkeklerin çoğu güçlü kuvvetli, zararsız, asilikten ve hastalıklardan uzak kimselerdir ve bizleri tıbbın yardımı olmadan yüz yirmi yıl yaşayan o zavallı baldırı çıplak Kızılderililer ya da Brezilya'daki Maragnan Adası sakinleri gibi hastalıktan ya da herhangi bir marazdan arınmış olmamızı sağlayacaklardır. İşte bunlar ölçülü olmanın ve aşırılığın genel sonuçlarıdır; şimdi detaya inip bu hastalığın hangi yollarla ve özellikle kimlerden bize geçtiğini açıklamaya çalışacağım.

Yaşlı adamların çocukları nadiren iyi huyludur, der Scoltzius ve böyle çocukların melankoliye daha yatkın olduğunu ekler. Levinus Lemnius yaşlı adamların oğullarının çoğunlukla asi, asabi, melankolik olduklarını ve nadiren mutlu olabildiklerini ayrıca ekliyor. (Cardano'ya göre) Tok karnına çocuk yapanların ise oğulları ya hastalıklı ya da deli olurmuş. Anne ve baba çocuk yaptıkları sırada hasta iseler ya da ciddi baş ağrısı veya migren çekiyorlarsa (Hieronymus Wolfius, Sebastian Castalio'nun çocuğu için böyle yazar), baba sarhoşsa ya da alkolik ise çocuk hiçbir zaman aklı başında olmaz. Aptal, sarhoş ya da akılsız kadınların çocukları da kendileri gibi olur: huysuz ve çelimsiz. Benzer bir şekilde, regl dönemindeki kadınlarla yatan erkeklerin çocukları da böyledir.

Intemperantia veneris, quam in nautis praesertim insectatur Lemnius, qui uxores ineunt, nulla menstrui decursus ratione habita nec observato interlunio, praecipua causa est, noxia, pernitiosa, concubitum hunc exitialem ideo, et pestiferum vocat. Rodoricus a Castro Lucitanus, detestantur ad unum omnes medici, tum et quarta luna concepti, infelices plerumque et amentes, deliri, stolidi, morbosi, impuri, invalidi, tetra lue sordidi minime vitales, omnibus bonis corporis atque animi destituti: ad laborem nati, si seniores, inquit Eustathius, ut Hercules, et alii. Judaei maxime insectantur foedum hunc, et immundum apud Christianas Concubitum, ut illicitum abhorrent, et apud suos prohibent; et quod Christiani toties leprosi, amentes, tot morbili, impetigines, alphi, psorae, cutis et faciei decolorationes, tam

multi morbi epidemici, acerbi, et venenosi sint, in hunc immundum concubitum rejiciunt, et crudeles in pignora vocant, qui quarta, luna profluente hac mensium illuvie concubitum hunc non perhorrescunt. Damnavit olim divina Lex et morte mulctavit hujusmodi homines, et inde nati, siqui deformes aut mutili, pater dilapidatus, quod non contineret ab immunda muliere. Gregorius Magnus, petenti Augustino nunquid apud Britannos hujusmodi concubitum toleraret, severe prohibuit viris suis tum misceri foeminas in consuetis suis menstruis... etc. Bu dediklerimi İngilizceye çevirmeyeceğim.[72]

Bir diğer neden ise düzensiz beslenmedir; eğer kişi sarımsak, soğan yiyorsa, fazla oruç tutuyorsa, çok fazla ders çalışıyorsa, aşırı kederli, tepkisiz, miskin, akıl yorgunu olup, huzursuz ve korku doludur: (Cardano'nun dediği) "çocukları delilikten ve melankoliden mustariptir; eğer beyinleri o anda böylesine bulanmış ve zarar görmüşse, çocuklarının beyinleri de aynı şekilde bulanmış ve zarar görmüş olur." Birçok kişinin inandığı ve çelişki ya da sorun olarak görülen durum ise akıllı adamların genelde aptal çocukları olmasıdır: Suidas, matematikçi Sisamlı Aristarkhus örneğini verir (Aristarkhus'un iki oğlu da eblehmiş). Erasmus, *Deliliğe Övgü* adlı eserinde aptal adamların akıllı oğulları olduğunu yazmıştır. Cardano ise bu duruma şöyle bir açıklama getirir: çünkü bu adamların ilim irfan okumak ile doğal ruhları çözünüp

[72] Burton'ın tamamını Latince olarak bıraktığı bu kısım, özetle, kadınların menstrüasyon dönemlerini ve bu dönemde kocalarıyla cinsel ilişkiye girmelerinin sonuçlarını anlatmaktadır. Burton, muhafazakâr tutumu nedeniyle her okurun anlamaması için böyle bir çözüm bulmuştur.

hayvani ruha dönüşmüş, bu da kalpten ve diğer organlardan çekilip beyne gönderilmiştir. Lemnius ise Cardano'ya katılmakla birlikte bu adamların eşlerine karşı görevlerini gerçekleştirirken ihmalkâr davrandıkları için çocuklarının aptal ve budala olduklarını eklemiştir.

Ya anneden kaynaklanan ya da anneyi etkileyen başka nedenler de vardır. Eğer anne sadece çocuk yaparken değil, çocuğu karnında taşıdığı dönem boyunca fazlasıyla sıkıcı, miskin, asabi, huysuz, memnuniyetsiz ve melankolik ise oğlu da aynı şekilde ve hatta daha da kötü biçimde (Lemnius'a göre) etkilenir. Eğer kadın fazlasıyla kederli ve huzursuz, ayrıca bir durumdan korkmuş ya da görülen ya da görülmeyen bir nesne yüzünden dehşete düşmüş ise çocuğunun mizacını bozarak onu tehlikeye atar; çünkü kadının tuhaf hayal gücü bebek üzerinde etkisini gösterir. Bu çoğunlukla kadının değişik türden yiyeceklere aşermesinden anlaşılır; Fernelius'a göre çocuk da bu yiyeceklere ve benzer ahlata bağımlı olur: Hep söylenilen o söz gibi, "eğer gebe kadın tavşan görürse, çocuğu tavşandudaklı olur." Garcaeus'un kitabında yer verdiği hafızalara kazınan örnekte 1551 yılında Brandenburg kasabasında doğan Thomas Nickell "tüm hayatı boyunca sanki her an düşecekmiş gibi yalpalayarak ve sendeleyerek yürümüş çünkü annesi ona gebeyken sokakta sarhoş bir adam görmüş." Benzer bir örneğe Martin Wenrichius'un kitabında rastladım: "Almanya'da Wittenberg'de tıpkı bir cesede benzeyen bir

vatandaş gördüm; ona nedenini sorduğumda annesinin ona gebeyken yanlışlıkla bir cesede baktığını ve cesedin görünüşünden dehşete düştüğünden kendisinin böyle çıktığını söylemiş."

Babalarımızın günahları yüzünden çeşitli yollarla zarar görür ve cezalandırılırız; Fernelius çok doğru bir söz ederek şöyle der: "Mutluluğumuzu oluşturan en önemli şey iyi bir aileden gelmektir; mutlu bir insanlık için kafaca ve bedenen sağlıklı kişilerin birbirleriyle evlenmesi gereklidir." Bir çiftçi tarlasına en iyi ve en seçme tohumları eker; bir öküzün ya da bir atın en güçlü kuvvetlisini besler ve iyi yavrulayacağını düşündüğü kısrağı atına getirir; biz koyunlarımız için en iyi koçları seçeriz ki soyları nitelikli olsun; en iyi köpekleri yanımıza alırız. O zaman neden çocuk yaparken de bu kadar titiz olmayalım? Eski zamanlarda bazı toplumlar bu konuda o kadar sert ve tedbirlilermiş ki eğer bir çocuk bedenen sakat ya da hasarlı ise onu ölüme terk ederlermiş. Curtius'un anlattığına göre böyle yapanlar arasında Kızılderililer ve eski kurallara göre sıkı yönetilen başka milletler de varmış. Boethius, İskoçya'da "muhtemelen babadan oğula geçen düşme hastalığına, deliliğe, gut hastalığına, cüzzama ve diğer başka tehlikeli hastalıklara kapılan bir erkek anında hadım edilirmiş; kadın ise başka erkeklerin yanına sokulmaz ve eğer gebe kalırsa tüm çocuklarıyla birlikte canlı canlı gömülürmüş: toplumun zarar görmemesi ya da yozlaşmaması için kamu yararına böyle

yapılıyormuş," diye anlatır. Çok feci bir son olduğunu düşünüyor ve Hıristiyanlar arasında böyle şeyler olmaz diyorsunuzdur, ancak biraz daha derine inmek lazım. Günümüzde kişilerin istediği ile evlenmesi konusunda gösterdiğimiz esneklik, özgürlük ve müsamaha kalıtsal hastalıkların artmasına neden oluyor. Hiçbir aile güvende değildir ve ciddi hastalıklara yakalanmamış bir erkek de yoktur çünkü kurala göre yaşça en büyük olan evlenmek zorundadır, başka seçim yoktur. Eğer zenginse ya aptaldır ya ahmak, ya topaldır ya sakat; âciz, ölçüsüz, hovarda, asilikten bitap düşmüştür. Denildiği gibi, *jure haereditario sapere jubentur*;[73] kalıtsal olarak akıllı ve ehil olmalıdırlar. Bizim neslimizin yozlaşmış olduğu su götürmez bir gerçektir: aklen ve bedenen zayıf insanlar, pek çok ölümcül hastalık ve delirmiş aileler aramızda kol geziyor. *Parentes, peremptores*;[74] babalarımız kötüydü ve bizim onlardan beter olmamız muhtemel.

[73] John Barclay tarafından 1603 yılında Latince yazılmış *Euphormio Satyricon* adlı hicivden alıntı.

[74] (Lat.) Anne babalarımız bizim yıkımımızdır.

İKİNCİ BAŞLIK

I

YANLIŞ BESLENME SONUCU MELANKOLİ. BESİNLER. YİYECEKLERİN KALİTESİ

Önerdiğim yönteme göre, içkin olan ikincil nedenlerden bahsettikten sonra artık harici ve doğduktan sonra edinilen nedenlerden bahsetmem gerekmektedir. Bu nedenler ya açık ve dolaylı ya da içsel, öncül ve yakın olanlardır: bazıları bunlara birbirleriyle alakalı nedenler der. Bu harici, dolaylı ve örnek oluşturan nedenler gerekli olan ve gerekli olmayanlar diye alt sınıflara ayrılırlar. Gerekli olanlar (çünkü onlardan sakınamayız, az ya da fazla kullanıma göre bizi değiştirirler) hekimlerin hakkında pek konuştuğu ve bu hastalığın temel nedenleri olan doğuştan olmayan altı etkendir. Her doktor muayenesinde hastalığın nedenlerinden bahsedilince çoğunlukla doğrudan hastayı ilgilendiren bir yanlış bulunur: altı etkenden birini bozmuştur. Melankoliye tutulmuş bir Yahudi ile ilgili Montanus'a danışılmış, o da aynı şeyi söylemiş. Benzer bir durumda Frisimelica da aynı yargıda bulun-

muş: İki yüz kırk dördüncü istişaresinde melankolik bir askere hastalığının nedenini şöyle açıklamış: "Harici nedenlerden olup doğuştan olmayan altı etkenin hepsini bozduğun için içsel tıkanıklık oluşmuş."

Bu doğuştan olmayan altı etkenden beslenme, idrarını tutma ve dışkılama, yeni bir madde oluşturdukları için ya da olan maddenin tutulması veya dışarı atılması ile ilgili olduğundan daha maddeseldirler. Geriye kalan dört etken ise hava, egzersiz yapmak, uyumak ve uyanmak ve zihnin endişeleridir; bunlar maddeyi değiştirirler. Bunların ilki olan yiyecek ve içeceklerin oluşturduğu beslenme melankolinin nedenlerinden olup, besinlerin çeşidi, miktarı ve kalitesinin bozulması ile bu hastalığa yol açar. İşin doğrusu buna maddi sebep desek yerinde olur çünkü, Fernelius'un dediğine göre, "hastalıkların oluşmasındaki rolü çok büyüktür, maddeyi yönetir ve onun devamını sağlar; ne havanın ne endişelerin ne de diğer herhangi bir sebebin –vücudun yapısı ve ahlatın oluşumu dışında– melankoli üzerinde bu kadar etkisi vardır; kişi, hastalıkların babası ne olursa olsun anası beslenmedir, diye düşünebilir. Her türlü hastalık ve melankoli yalnızca beslenmeden kaynaklanır." Pek çok hekimin bu tek konu üzerine, yiyeceklerin içeriği ve niteliği hakkında ciltlerce eser kaleme aldığını söylemem gerekir; adlarını saymak gerekirse, Galen, Yahudi İzak,[75]

[75] "Isaac the Jew" ya da Yitzhak El-Yahudi adıyla da bilinen âlimi, 797 yılında Kutsal Roma İmparatoru Charlemagne, Abbasi halifesi Harun el-Reşid'e elçi olarak göndermiştir.

El Mecusi, İbn-i Sina, Jan Mesue, dört Arap, Gordonius, Villanovanus, Wecker, Johannes Bruerinus, Michael Savonarola, Anthony Fumanellus, Curio, Godefridus Stegius, Marsilius Cognatus, Ficinus, Ranzovius, Fonseca, Lessius, Magninius, Freitagius, Hugo Fridevallius vb.

İngilizce yazılanların dışında, hemen hemen her hekim kendi eserlerinin melankoli bölümünde yiyeceklerin rolü üzerine iki kelam etmiştir. Ancak bu eserler her kişinin elinin altında bulunamadığı için, hangi yiyeceklerin melankolinin değişik türlerini tetiklediğine, hangi yiyeceklerden uzak durmamız gerektiğine burada kısaca değineceğim. Yiyeceklerin maddeleri –önce ruhları sonra da ahlatı– nasıl evirdiğini ve değiştirdiğini, hangi yiyecekleri bünyemizde sakladığımızı Fernelius ve diğerleri size gösterecek. Ben asıl konuya gelmek için acele ediyorum: ilk olarak, maddeyi bozan yiyecekler.

Güçlü ve yoğun bir yiyecek olan sığır eti (Galen'e göre birinci derecede soğuk, ikinci derecede kuru) Galen ve ondan sonra gelen yazarlar tarafından yasaklanır çünkü melankoli kanını arttırır: güçlü kuvvetli kişiler için, el kol gücüyle çalışanlar için (eğer doğru şekilde sipariş edilirse) iyi bir yiyecektir. Genç öküzden (çünkü iğdiş edilmiş tüm hayvanların eti en iyisidir) salamura olarak ya da yaşlı ise iyi çalıştırılıp yorgun düşmüş hayvandan olması makbuldür. Aubanus ve Sabellicus'a göre Portekiz eti en lezzetli ve en kolay sindirilen sığır eti olduğundan tercih edilmelidir. Biz ise kendi hayvanımızın

etini tavsiye ederiz. Ancak tembel bir hayat süren, her daim melankoliye yatkın olan ya da cildi hep kuru olan, Galen'in deyimiyle "melankoliye kolay yem olan" kişiler için bu et uygun değildir.

Domuz eti, tüm etler içinde en besleyici olandır, ancak rahat bir hayat yaşayanlar ve her türlü akıl ve beden rahatsızlığı olanlar için uygun değildir: çok nemli ve ahlat dolu olduğundan, Savonarola'ya göre, mide rahatsızlığı olanlar tarafından sık tüketimi ateşli hastalığa yol açar.

Savonarola keçi etini tavsiye etmez; aynı şekilde Bruerinus da keçiye "pis hayvan" diyerek etinin şehvet uyandırdığını söyler çünkü ona göre koku ve pis bir madde yayar. Ancak Isaac ve Galen'in de onayladığı üzere genç ve yumuşak oğlak eti Bruerinus tarafından da kabul görür.

Tavşan ve geyik etinin şanı kötüdür; fazlasıyla ağırdır ve at etinden sonra en sert ve en lifli ettir. Galen'in dediğine göre gene de bazı milletler yemeye bayılırlar; Tatarlar, Çinliler vb. Genç taylar İspanya'da kızılgeyik gibi çok tüketilen bir et türü olup, özellikle Malaga'da koca donanmayı beslemekte kullanılır. Ancak bu etin pişirilmesi ve hazırlanması uzun sürdüğünden kaliteli et olarak düşünülemez. Zaten besleyici de değildir.

Dana etinin her türlüsü melankoliye yol açarak kötü kanın oluşmasına neden olur. Ancak yemesi hoş bir ettir; bizim yurttaşlar pek sever, şölenlerde sıklıkla ikram ederler (çünkü Avrupa'nın en geniş yeşil alanları İngiltere'dedir). Diğer etlerden daha kolay elde edilir, daha iyi pişirilir. Ancak genelde kötü kalitede bir ettir, fazla tüketilmemelidir.

Siyah etli yabantavşanı sindirilmesi zor olup melankoliye yol açar. Sık yenirse, aynı dana eti gibi, karabasan görülmesine ve korku dolu rüyalara neden olur, bu nedenle hekimler tarafından tavsiye edilmez. Mizaldus ve diğerleri tavşan etinin mutluluk verici bir et olup yiyeni güzelleştirdiğini iddia ederler. Martianus da Gellia'ya yazdığı mektuplarından birinde aynı düşünceyi dile getirir. Ancak bu tamamen tesadüfi bir durumdur çünkü bu et iyi bir avlanma fırsatı sunarak her zaman arkadaş ortamlarında, muhabbet içinde tüketildiği için böyle düşünülür.

Adatavşanları da diğer tavşan etleri gibidir. Magninius onları dana, domuz ve keçi etine benzetir. Öte yandan yavru tavşanların etinin kaliteli olduğu herkesçe kabul edilir.

Genel olarak sindirilmesi zor olan her etin melankoliye yol açtığını söyleyebiliriz; Aretaeus, hayvanın

kafa ve ayaklarının, bağırsaklarının, beyninin, içuzuvlarının, iliğinin, yağlarının, kanının, derisinin ve kalp, akciğer, ciğer ve dalak gibi içorganlarının tüketilmesinin de melankoliye neden olduğunu öne sürer. Ancak bu düşünce Isaac, Magninius, Bruerinus ve Savonarola tarafından reddedilir.

(Eşek sütü hariç) Süt, tereyağı, peynir, kaymak gibi süt ürünleri melankoliyi arttırır (peynir altı suyu dışında, çünkü o sağlıklıdır). Diğer süt ürünleri ise özellikle küçük çocuklar için besleyicidir ancak çok çabuk bozuldukları için midesinden rahatsız, baş ağrısından mustarip ve açık yaraları olanlar için uygun değildir. Tüm peynir çeşitleri arasında en iyisi bence Banbury peynirdir. Langius, Melanchthon'a yazdığı mektupta yıllanmış, yoğun ve sert peynirlerin en kötü peynirler olduğunu belirtmiştir.

Kümes hayvanları, tavus kuşları ve güvercinler ile birlikte tüm bataklık kuşları da yenmesi yasak hayvanlardandır; ördekler, kazlar, kuğular, balıkçıllar, turnalar, sakarmekeler, sutavukları ve kışın tamamı karla kaplı İskandinavya, Grönland, Rusya ve Frizya'dan gelen tüm çamur ördekleri, hanımördekleri, alacalı kuşlar da kesinlikle yenilmemelidir. Bunların açık renkli tüyleri, lezzetli tatları ve bembeyaz tüyleri ile hoş görünümleri aldatıcıdır çünkü etleri sert, siyah, sağlıksız, zararlı olup

melankoliye yol açar. Isaac'in dediği gibi, etlerinin sindirimi ağırdır ve mideyi altüst eder: Isaac, yavrularının etlerinin biraz daha idare edilebilir olduğunu belirtir ama güvercin yavrusunun etini tavsiye etmez.

Râzi ve Magninius balık türlerinin tüketilmesini uygun bulmazlar çünkü balıklar çamur ve sümüksü madde üretir, az ve bozuk besin sunarlar. Savonarola soğuk, Isaac de nemli ve balgamlı olduklarını yazarak, soğuk ve melankolik bünyeler için en sağlıksız besin olduklarını belirtirler. Diğerleri bu düşünceden farklı olarak sadece tatlı su balıklarının, yılanbalığının, kadifebalığının, bufa balığının ve kerevetin (ki Bright tavsiye eder) tüketilmemesini, ayrıca genel olarak çamurlu durgun sularda yetişen ve çamur tadı olan her türlü balığın yenilmemesini tavsiye ederler. Franciscus Bonsuetus'un şairane biçimde dile getirdiği gibi;

Nam pisces omnes, qui stagna, lacusque frequentant,
Semper plus succi deterioris habent.

Durgun suda ve gölde yetişen tüm balıklar
Her daim kötü sıvı ve besin salar.

Bufa balığı, Paulus Jovius'a göre, iyi bir besindir ve aleyhinde laf edenler işin ehli olmayan budalalardır. An-

cak yılanbalıkları "her yerde her daim, özellikle gündönümlerinde hekimler tarafından yenilmesi tavsiye edilmeyen" bir türdür. Gomesius, deniz balıklarını yere göğe konduramayarak yüceltirken diğerleri aynı hararetle yerin dibine sokar. En çok da gelincikbalığını, tütsülenmiş ringayı, çaçabalığını, kurutulmuş balıkları, mezgiti, barlamı ve deniz kabuklularını yasaklar. Bright, ıstakoz ve yengeci bu kuralın dışında tutar. Mesarius somon balığını tavsiye ederken, Bruerinus ise karşı çıkar. Magninius, mıgri balığını, mersin balığını, kalkan balığını, uskumruyu ve tırpanayı tavsiye etmez.

Sazan balığı ile ilgili nasıl bir yargıda bulunacağımı bilemiyorum. Franciscus Bonsuetus onu çamur balığı olarak adlandırır. Hippolytus Salvianus 1554'te Roma'da basılan, en zarif çizimlerle tasvir edilen *De Piscium natura et Praeporatione* [*Balıkların Doğası ve Hazırlanışları Üzerine*] adlı kitabında sazan balığını kaygan çamur eti olarak niteler. Öte yandan Paulus Jovius kadifebalığını kesinlikle yasaklarken sazan balığını tavsiye eder. Dubravius *Balıklı Göller* adlı kitabında da aynı düşünceyi dile getirir. Freitagius ise sazan balığını müthiş sağlıklı bir et olarak yücelterek onu en üst sınıf balıklar arasına koyar. Aslında memleketimizin tüm asilzadeleri de bu şekilde düşünüyor olmalı ki malikânelerinin yakınındaki gölleri sazan balıkları ile doldurmuşlardır. Ancak sazan balığı konusundaki bu kararsızlık en iyi Bruerinus tarafından çözüme ulaştırılmıştır: Farklılık, göllerin bulunduğu

yerden ve suyundan kaynaklanmaktadır; bazen çamurlu bazen berrak olan gölün suyu nasılsa, balık da o tadı almaktadır. Bu durum diğer taze balıklar için de geçerlidir. Rondeletius, Bellonius, Oribasius, Isaac ve özellikle Hippolytus Salvianus'un yazdıklarını okuyarak daha fazla bilgi edinebilirsiniz. Balık, her ne kadar sağlıklı olduğu çoğunlukla kabul edilmiş olsa da, fazla tüketilmesi iyi olmayan bir besindir. Forestus *Tıbbi Gözlemler* adlı kitabında, Şartrö keşişlerinin çoğunun temel besininin balık olduğunu, bu nedenle diğer tüm mezheplere oranla üyelerinin daha melankolik yapıda olduğunu belirtir; bir dönem Hollanda'daki Delft şehrinde bu mezhebin manastırında hekimlik yaptığını ve böylece bu örneği ilk elden deneyimlediğini anlatır. Burada tanıdığı Buscodnese adlı kırmızı suratlı keşiş balık yemeyi çok severmiş ama bu alışkanlığı ve ayrıca münzevi hayatı nedeniyle melankoliye tutulmuş.

Sukabağı, salatalık, karalahana, kavun-karpuz (özellikle de lahana) melankoli açısından yenmesi yasak olan nebattır. Huzursuz uykulara neden olup beyne kara duman gönderir. Tüm nebat içinde Galen en çok lahanayı yasaklar; Isaac de tüketildiği vakit ruha ağırlık çöktüğünü söyler. Bazıları sığırdili ve marul dışında tüm çiğ sebzelerin ve salatası yapılan bitkilerin melankoli kanını arttırdığını iddia eder. Crato, mavi hodan çiçekleri, sığırdili, rezene, maydanoz, dereotu, oğulotu ve hindiba dışındaki tüm bitkilere ve sebzelere karşıdır. Magninius

ise otların tüketilmesi zararlı yiyecekler olduğunu öne sürer. Tıpkı Plautus'un oyunundaki alaycı aşçının dediği gibi:

Non ego coenam condio ut alii coqui solent,
Qui mihi condita prata in patinis proferunt,
Boves qui convivas faciunt, herbasque aggerunt.

Diğer aşçılar gibi yemeği süslemem
Konukları büyükbaş yerine koyarak
Tüm çayırı tabağa doldurup
Otla çimle şişmanlatmam.

Diğer taraftan İtalyan ve İspanyol kardeşlerimiz otlardan ve bitkilerden koca öğünler (Plautus topraktan yapılma öğünler olarak adlandırır) yaratırlar. Horatius bunları kansız öğünler olarak adlandırıp neden böyle dediğini açıklar:

Hic homines tam brevem vitam colunt—
Qui herbas hujusmodi in alvum suum congerunt,
Formidolosum dictu, non esu modo,
Quas herbas pecudes non edunt, homines edunt.

Böyle otları tüketenlerin hayatı kısa olacaktır
Söylemesi bile korkunç
Atların dahi yemeyi reddettiklerini
İnsanların yiyerek beslenmesi.

Sağlıklı olmadıkları gibi gaz da yaparlar, bu nedenle çiğ olarak tüketilmeleri uygun değildir. Ancak zeytinyağı ile iyi giderler; çorbalara da ilave edilebilirler.

Bruerinus'un "bazı ülkelerin zenginliği" dediği soğan, sarımsak, taze soğan, şalgam, havuç, turp, yabanhavucu gibi köksebzeler gaz ya da baş ağrısı yapan kötü nitelikli yiyeceklerdir. Crato tüm köksebzelerin tüketilmesini yasaklarken yabanhavucunu ve patatesi tavsiye eder. Magninius, Crato ile aynı fikirdedir: "[Köksebzeler] Aklı karıştırır, beyne dumanlar gönderip insanı deli ederler." Özellikle de sarımsak ve soğan bir sene boyunca bol bol tüketilirse insanı çıldırtır. Guianerius, tüm kök bitkilerden şikâyet eder, Bruerinus içlerinde en iyisi olan yabanhavucundan bile tiksinir; kitabında yazdığı gibi, "yabanhavucunu yemek zararlı sıvıların oluşmasına neden olur."

Crato, armut, elma, erik, kiraz, çilek, fındık, muşmula gibi yemişleri ve meyveleri yasaklamaktadır; Villanovanus'a göre bunlar kanı iltihaplandırır ve kirletirler. Magninius da bu fikre katılarak bol bol yenmemeleri ya

da ana öğün olarak tüketilmemeleri gerektiğini belirtir. Cardano da "günde üç kez meyve yedik, meyvelerle beslendik," diye anlattığı Afrika'nın Fez şehrinde sürekli hasta olmalarını meyvelere bağlar. Laurentius *Melankoli Üzerine* adlı kitabında diğerlerinin yasakladığı pek çok meyveyi tavsiye ederek, özellikle melankoliye karşı elma yemeyi önerir: kırmızı elma, yeşil elma, sarı elma... Fakat Nicholas Piso melankoliye tutulmuş ya da zerre melankoli belirtisi gösteren kişilere, gaz yaptığı için, çiğ yenen tüm meyveleri yasaklar; illa yenecekse en azından küçük porsiyonlarla yenmesini önerir. Diğer meyvelere gelince, Galen'in fikirlerinden etkilenen Bruerinus üzüm ve incir yemeyi tavsiye eder ama ben bu meyvelerin başka yazarlar tarafından yasaklandığını da okumuştum.

Fasulye, bezelye, bakla... gibi baklagillerin hiçbiri yararlı değildir çünkü (Isaac'e göre) beyni dumanla doldurur, koyu renkli yoğun kan üretir ve huzursuz uykulara yol açarlar. Bu nedenle Pisagor'un eski âlimlere salık verdiği söz, melankolik insanlar için de her daim geçerli olmalıdır: *A fabis abstinete*,[76] ne bezelye ne de fasulye. Ancak illa yenecekse o zaman şu tavsiyeyi vermeliyim: Arnoldus Villanovanus ve Freitagius'un önerdiği şekilde sosla, meyvelerle, bitkilerle ve otlarla pişirilmeleri ve yenmeleri gerekiyor.

[76] (Lat.) Fasulyeden sakının.

Karabiber, zencefil, tarçın, karanfil, hindistancevizi, hurma, bal ve şeker gibi baharatlar hem vücut ateşini hem de baş melankolisini arttırdığı için hekimler tarafından melankolik kişilere önerilmez. Bazıları soğuk bünyeli insanlara bal yemeyi tavsiye eder, ancak gene de *Dulcia se in bilem vertunt*,[77] aynı şekilde engelleyici ve tıkayıcıdır. Bu nedenle Crato melankolik bir öğretmenin vakasını istişare ederken *Omnia aromatica et quicquid sanguinem adurit*,[78] diye yazarak tüm baharatları yasaklar. Fernelius, Guianerius ve Mercurialis de bu düşünceye katılırlar. Ben bu saydıklarımızın arasına tadı keskin, ekşi, fazla şekerli, tatlı olan tüm yiyecekleri de katıyorum: yağ, sirke, ham meyve suları, hardal ve tuz... gibi tatlı yiyecekler engelleyicidir, bunlar ise yıpratıcıdır. Gomesius ve Codronchus tuz tüketmeyi tavsiye etmelerine karşın deneyimle sabit olarak tuzun ve tuzlu yiyeceklerin melankolinin tetiklenmesinde çok büyük payları vardır. Eski Mısırlı rahipler, ruhlarının huzursuzluktan arınmış olmasını istediklerinden tüm beslenmelerinde ve hatta ekmeklerinde bile tuzdan sakınmışlardır.

Yulaf ve çavdar gibi kepekli tahıllardan yapılmış ya da fazla pişirilmiş, gevrek ve yanmış ekmekler melankoli sıvılarına ve gazına yol açtığı için genelde tavsiye edilmez. John Major, *İskoçya'nın Tarihi* kitabının ilk cildinde yulaf ekmeğinin ne kadar sağlıklı olduğundan bahseder:

[77] (Lat.) Tatlı, safraya dönüşür.
[78] (Lat.) Baharatların hepsi kanı kurutur.

Major, Paris'te yaşarken kendisine hemşerilerinin kepekli tahıllardan ve yulaftan beslendiği ve bunun utanç verici olduğu söylenmiş. Major da gönülsüzce söyleneni kabul ederek, İskoçya, Galler ve İngiltere'nin üçte birinin bu çeşit ekmeği tükettiğini itiraf edip, her tahıl gibi bu ekmeğin de sağlıklı ve iyi bir besin olduğunu savunmuş. Ancak Wecker, Galen'den aldığı ilhamla, bu ekmek çeşidine at yemi diyerek insandan çok atlara uygun bir yiyecek olduğunu söyler. Siz gene de Galen'in mısır ve ekmek üzerine genişçe bir söylev verdiği kitabını[79] okuyun.

Koyu renkli şaraplar ve aşırı sıcak, karışım halindeki, sert ve yoğun içeceklerin hepsi (misket ve Alicante üzümlerinden yapılan şaraplar, Yunan şarabı, bal şarabı, Madeira şarapları vb.) yasak olup, özellikle gençlerde, baş melankolisine yatkın, kan fazlası olan asabi kişiler için son derece zararlıdır. Bazen sadece şarap içmek bile melankoliye yol açmaktadır. Arculanus, şarabı melankoliye neden olan en büyük etken olarak görmekte ve ölçülü tüketilmesini önermektedir. Guianerius, evinde verdiği bir yemek davetine katılan iki Hollandalıyı örnek verir: "Bir ay boyunca şarap içmelerinin sonucunda biri sürekli şarkı söylerken, diğeri sürekli iç geçiriyordu." Galen, Matthiolus ve herkesten çok Andreas Bachius şarabın kötü etkilerini öne çıkarmışlardır, fakat melankoli nedeni olarak görülmesine karşın Mercurialis'e göre so-

[79] Burton, Galen'in *De cibis boni et mali succi* [*Faydalı Yiyecekler ve Kötü Tatlar*] adlı eserine atıfta bulunmaktadır.

ğuk bünyeliler ve tembellik melankolisinden mustaripler için günde bir kadeh şarap iyi bir ilaçtır. O halde vücut ısısı soğuğa yatkın ise –ki çoğu melankolikte durum budur– ölçülü olduğu sürece şarap içilmesi tavsiye edilir.

Elma ve armut şaraplarının ikisi de soğuk ve gaz yapan içeceklerdir, bu nedenle göz ardı edilmeleri gerekir. Aynı şekilde tüm sıcak, baharatlı ve yoğun içecekler de kesinlikle tüketilmemelidir.

Bira eğer tazeyse ya da bayatsa, yüksek alkollü ya da düşük alkollü ise, fıçı kokuyorsa, keskin ya da ekşi tadı varsa son derece sağlıksızdır. Henricus Ayrerus bir istişaresinde hipokondriyal melankoliden mustarip bir hastaya birayı yasaklar. Crato da şerbetçiotundan dolayı biranın gaz yaptığını belirtir. Ancak onun bahsettiği şey, Almanya'da sıklıkla tüketilen o yoğun, siyah Bohemya birasına benzeyen biralardır:

(...) nil spissius illa
Dum bibitur, nil clarius est dum mingitur, unde
Constat, quod multas faeces in corpore linquat.

Hiçbir şey o kadar yoğun bir biçimde içeri girip
O kadar seyrek dışarı çıkmaz.
O zaman en doğrusu
Tortunun içerde kalması.

Bu dizelerde bahsedilen, o eski şairin nefret ettiği, Styx nehrinin suyuna benzeterek berbat bir içecek dediği biranın kıvamıdır. Onlar ne derlerse desinler, tiryakileri birayı "en sağlıklı ve en hoş içecek" olarak nitelendirir. Şerbetçiotu ne kadar fazla olursa o kadar tatlı ve hoş hale geleceğini ve böylece melankoliye karşı güçlü bir ilaç olacağını çeşitli aktarlar ve Fuschius özellikle belirtir.

Göllerin ve hendeklerin birleştiği, özellikle kenevirin yetiştiği ve içinde çamur balıklarının, uyuzböceklerinin ve sürüngenlerin yaşadığı durgun sular, kirli renkte, boz bulanık, en sağlıksız, en pis sulardır. Bunun nedeni, güneşin ısısını çekmesi ama hareket olmamasıdır. İnsan vücudunu ve zihnini kötülükle doldururlar; suları içmek, yemek yapmak ve insanların dahili ve harici kullanımları için uygun değildir. Öte yandan ev temizliği, atların yıkanması, sığırların su ihtiyacı ya da her türlü ihtiyaç anında kullanılmak için gayet uygundur. Bazıları bu yoğun ve durgun suların bira yapımı için mükemmel bir koşul olduğunu düşünür; Cardano, "özünü ve tadını daha iyi hale getirir," dese de bu bir çelişkidir. Bu sular kullanılarak yapılan bira güçlü olabilir ama diğer şekilde yapılan biralar gibi sağlıklı değildir. Jobertus'un Galen'den etkilenerek belirttiği gibi, böyle pis suların kaynatılması onları arındırmak ya da temizlemek için yeterli değildir. Plinius ve Crescentius da aynı kanıya varırlar. Pamphilius Herilachus da bu suların işe yaramaz, kullanılamaz olduğunu belirtir, Galen'in deyimiy-

le, "hastalıklara, ödeme, akciğer iltihaplarına, asabi ve melankolik rahatsızlıklara yol açar, gözlere zarar verir ve vücudun tamamını etkileyen, kötü mizaca ve huylara neden olur." Jobertus bu düşünceyi savunarak, kızarmış gözlerin, kötü cilt renginin ve pek çok hastalığın sebebi olduğunu da belirtir. Bu haklı bir düşüncedir çünkü coğrafyacıların örnek verdiği Astrahan'ın suları kurtçuklar oluşmasına müsait olduğu için içilmez. Axius nehri, şimdiki adıyla Verduri, Makedonya'nın en güzel nehri olmasına karşın sularını içen sığırları kapkara yapar. Teselya bölgesinin bir başka güzel nehri olan Aleacman, şimdiki adıyla Peleca, sığırların derilerini bembeyaz yaparmış. Bohemus, Bavyeralıların ve Styrialıların[80] asık suratlılığını sularına bağlarken, Munster da Alpler'de yaşayan Valais[81] ve Bodin de Akitanya bölgesindeki bazı ailelerin kekemeliğini "vücutlarına aldıkları suyun pisliğinden" kaynaklandığını yazarlar. Eğer pis, durgun, kirli renkli, yoğun ve çamurlu su içerseniz vücutlarınız da çamurlu, kirli renkli, pis ve hastalıklı hale gelir.

Saydığımız başlıca zarar veren etkenlere, aşçıların çok çeşitli biçimlerde hazırladığı karışık, suni, insan yapımı yemekleri de ekleyebiliriz: bunların arasına kan sosisleri, fırınlanmış yiyecekler; soslu sert etler, kızartılmış ya da kaynatılmış tereyağlı etler; turşular, tüm kek, poğaça, çörek ve tereyağlı, baharatlı gevrek bisküvileri,

[80] Avusturyalılar.

[81] İsviçre'de bir kanton olan Valais'de yaşayanlar.

gözleme, krep ve börekler ile sosisleri de sayabiliriz. Seneca'nın *scientia popinae* diye adlandırdığı ekşi ya da aşırı tatlı soslar ise ahlata zarar vererek mideyi ve içorganları rahatsız eder. Montanus, melankolik bir Yahudi'yi örnek göstererek, ekşi sosları tüketip yemeklerde kullananların, yemeklere aşırı tuz koyanların melankoliye tutulup kötü etkilendiğini belirtir. Böyle örneklere sık rastlanılır.

II

BESLENMENİN MİKTARINDAN DOLAYI OLUŞAN MELANKOLİ

Yiyeceklerin özünden ya da niteliğinden çok, miktarından, yenildiği zamanın ve mekânın şartlarından, mevsim dışı kullanımından ve ölçüsüz tüketiminden daha çok zarar gelir. Şu söz ne kadar doğrudur: *Plures crapula quam gladius* – açgözlülük kılıçtan daha çok adam öldürür. Bu *omnivorantia et homicida gula,* her şeyi yiyen ölümcül boğaz en tehlikelisidir. Plinius'un dediği de en doğrusudur: "Basit beslenme en iyisidir; çeşitli yiyecekleri önüne yığıp hepsini yemek ve soslamak çeşitli hastalıkları da beraberinde getirir." İbn-i Sina da, "bir öğünde çok çeşit yiyecekle beslenmek ya da yemek süresini uzatmak son derece zararlıdır. Bütün hastalıkların kaynağı budur, ahlatın dengesiz hale gelmesi buna sebep olur." Fernelius'a göre bu hastalıklardan bazıları hazımsızlık, gaz, kabızlık, vücut sıvılarının bozulması, kan

toplanması, kaşeksi,[82] bradipepsi,[83] ani ölüm ve daha fazlası olarak sayılabilir.

Nasıl lambaya fazla yağ koyarsanız tıkanır ya da ateşe fazla odun koyarsanız söner, vücudun doğal ısısı da ölçüsüz yeme nedeniyle vücudun içine hapsolur. Biri *Pernitiosa sentina est abdomen insaturabile* diye buyurmuş: doymak bilmeyen mide tehlikeli bir evyedir; hem vücut hem de akıl için hastalıkların kaynağıdır. Mercurialis, ölçüsüz yemeyi bu özel hastalığın kendine has nedeni olarak görürken, Solenander ise Mercurialis'in dediğini, mevsiminin dışında yiyeceklerle ziyafet çeken ve bu nedenle melankoliye tutulan bir hastasını örnek vererek pekiştirir. Crato da aynı yargıyı onaylayarak, fazla yemenin melankolinin başlıca nedenlerinden biri olduğunu istişarelerinde yineler. Daha fazla kanıta mı ihtiyacınız var? O zaman Hippokrates'e kulak verelim: "Hasta vücutlar ne kadar çok beslenirlerse o kadar zarar görürler, çünkü yiyecekleri kötü ahlat tarafından murdar edilir."

Her ne kadar zararlı olsa da, tıka basa yemekten, içmekten kendimizi alamadığımız aşikârdır. Johannes Stuckius bu konuyu yeni basılan *De Antiquorum Conviviis* adlı kitabında ele almıştır: *Quam portentosae coenae, qui*

[82] Kötü beslenme sonucu aşırı zayıflama durumunu anlatan tıbbi bir terimdir.
[83] Gıda maddelerinin midede çok uzun sürede sindirilmesi ve sindirimin uzamasına verilen tıbbi terimdir.

dum invitant ad coenam efferunt ad sepulchrum.[84] Fagos, Epikuros, Apiciuses, Apetios, Heliogables ve daha niceleri neler neler yazar bu konuda! Lucullus'un hayaleti daha ortalıkta dolanıyor; herkes Tanrı Apollon adına ziyafet çekmek istiyor; Ezop'un pahalı yiyeceği ikram edildi bile. *Magis illa juvant, quae pluris emuntur.*[85] Lüks lezzetler bu yiyeceklerin en pahalısıdır; bir tabak yemeğe yirmi-otuz sterlin, bir akşam yemeğine ise birkaç bin kron harcamak artık olağan bir durum: Fas kralı sadece mezgit sosuna üç sterlin harcarmış. Günümüzde ise bunun esamesi okunmaz. Artık ucuz olan her şeye burun kıvırıyoruz. "Işıktan nefret ederiz çünkü bedavadır; güneşin ısıtmasından ya da soğuğun üşütmesinden tiksiniriz çünkü parayla satın alamayız," demiş Seneca (bazılarımızın için ne kadar doğru bir söz). Soluduğumuz hava o kadar basit bir şey ki umurumuzda bile olmaz; pahalı olan her şeyi ise bağrımıza basarız. Zekâmızı kullandığımız tek yer boğazımız, kafa yoracağımız tek şey ise lüksün öğrenilmesi, damak zevkimizi hoş tutmak ve mideyi doyurmak. Livy, "eski zamanlarda aşçı dediğin en alt sınıf adamdı; şimdi ise adamların en yücesi oldu. Aşçılık bir sanat, asil bir bilime dönüştü; aşçılar da beyefendi oldu," diye şikâyet eder. Mideler, tanrılar haline geldi. Agrippa da zamanında önüne geleni yiyen parazitler için "beyinleri midelerinde, mideleri kafalarında" lafını kullanmıştır. Tıpkı kılıca doğru koşan adamlar gibi patlayıncaya

[84] (Lat.) Kim bizi ziyafete davet ederse mezarımıza da davet etmiş olur.
[85] (Lat.) Ne kadar pahalı olursa, zevkimiz de o kadar yüksek oluyor.

kadar yiyecekler: Gece gündüz, hekimler ne derlerse desinler, ani ölümler ve ölümcül hastalıklar, böyle kusana kadar yiyen insanların üstüne çökmeye hazır beklemektedirler. *Edunt ut vomant, vomut ut edant*[86] demiş Seneca. (Dion, Vitellius'un örneğini verirken şu sözü kullanır: *Solo transitu ciborum nutriri judicatus:* yedikleri geçip gitti) – patlayana kadar yerler. *Strage animantium ventrem onerant*,[87] tüm dünyayı dolaşırlar ama tüm dünya bile doyuramaz iştahlarını. "Deniz, toprak, nehirler, göller... onların kudurmuş doyumsuzluklarını karşılayamaz." Her yerde ölçüsüz bir içki alışkanlığı da cabası! *Senem potum pota trahebat anus*;[88] nasıl da hanları doldururlar! Tıpkı o Romalı asalak Offelius Bibulus[89] gibi yemek içmek için doğmuşlar sanki. *Et quae fuerunt vitia, mores sunt.*[90] Şimdiki zamanımızın modası, şeref timsali budur. Hrisostomos'un vaazlarından birinde de belirttiği gibi, *Nunc vero res ista eo rediit ut effeminatae ridendaeque ignaviae loco habeatur, nolle inebriari:* şimdi geçerli olan yargı, içki içmeyenin beyefendi olmadığı, soysuz bir hanımevladı, bir soytarı olduğu düşüncesidir. Hiçbir ortama uyum sağlayamayan kişiler olarak görülüyorlar; öte yandan pahalı kıyafetler giyip sokaklarda sendeleye sendeleye yürüyen kişiler fırıl fırıl dönüp kendilerinden geçerlerse kıymete

[86] (Lat.) Kusmak için yerler, yemek için kusarlar.

[87] (Lat.) Seneca'nın bir sözüdür: "Hayvan dünyasının ganimetleriyle karınlarını doyururlar."

[88] (Lat.) Yaşlı adamlar ve kadınlar kol kola içki içmeye giderler.

[89] Marcus Calpurnius Bibulus (İ.Ö. 102–48), Jül Sezar'ın senatodaki rakibidir.

[90] (Lat.) Bir zamanlar günah olan şimdi erdem oldu.

biniyorlar. Epidicus ile uşağı Thesprio arasındaki konuşmada bahsedildiği gibi; "işin aslı, yanlış davranışlar teşvik ediliyor," diyen efendisine, uşak "bu yanlış bir şey değil, bir adamın güçlü bir aklı olması ve içkiye dayanıklı olması yiğitlik işaretidir," diye cevap vermiş. İşte bazı tüccarlarımızın hayatının anlamı ve mutlulukları budur (Plinius, "güçlü bir içki öyle bir zevk verir ki bazıları için bundan başka yaşamaya değer bir şey yoktur, der). Böyle insanların başlıca zevki bir meyhanede ya da birahanede şen şakrak içmektir – tıpkı günümüzde Rusların içki hanlarında, Türklerin de kahvehanelerde yaptıkları gibi. Geceleri sarhoş olmak için tüm gün çalışırlar. Aziz Ambrose'un deyişiyle yıl boyunca kazandıklarını dağıta dağıta harcarlar; gündüzü geceye sıkıştırıp, Seneca'nın deyimiyle gündüzü geceye, geceyi gündüze çevirirler – biz uyanırken onlar anca yatağa girerler.

Nosque ubi primus equis oriens afflavit anhelis,
Illis sera rubens ascendit lumina vesper.[91]

Tacitus'ta geçen Petronius ve Lampridius'ta geçen Heliogabalus gibidir.

Noctes vigilibat ad ipsum
Mane, diem totum stertebat.

[91] (Lat.) Şafak bizi Doğu'dan aydınlatmaya başlarken/ Akşam onlar için batıdan parlar.

Şafak sökene dek

Bütün gece içip durdu. Sonra gitti

Bütün gün horladı durdu.

Sybaris'li Smindyrides[92] yirmi yıl boyunca bir kez bile güneşin doğuşunu ya da batışını görmemiştir. Cicero'nun hayli tenkit ettiği Verres, kış boyunca değil evinden, yatağından bile çıkmaz, sürekli içip kadınlarla oynaşırmış. Onun o zamanlar yaptıklarını bugün de yapan sayısız insan var. Yeni yeni âdetler çıkarıyorlar; iştahını arttırmak için sosis, kurutulmuş balık, tütün, havyar, istiridye, ringa balığı gibi her türlü tuzlu yiyeceği tüketip, "içkiye daha dayanıklı hale gelmek için" çeşit çeşit iksir içerek kendilerine zarar vermektedirler. "Eğer bunlar hiçbir işe yaramazsa, o zaman gidip midelerini boşaltarak yeniden içmeye başlıyorlar." Saçma sapan yasalar çıkartarak içkiden sakınmayı zorlaştırıyorlar, sonra da bu yasalarla böbürleniyorlar. Öldükleri zaman da mezar taşlarına şişe resmi çizdiriyorlar. Günahlarıyla gurur duyarak, Fransız hiciv ustası Rabelais'nin deyişiyle, yaptıklarını meşrulaştırmaya çalışırlar: Sarhoşluk vücuda ilaçtan daha iyi gelir çünkü yaşlı hekimlerden çok yaşlı sarhoşlar artar. Böyle albenili çok kelamları vardır ve bu nedenle de pek sevilirler (aynı yolda yürümekten daha kenetleyici bir şey olamaz), tıpkı Yunanistan'daki

[92] Herodotos, *Tarih* adlı yapıtında Sybaris'li Smindyrides'ten "tatlı yaşamakta bu adamın üstüne yoktur," diye bahsetmektedir (Altıncı kitap: 126). Tembelliği ve lükse olan özentisi ile tarihe geçmiştir.

Alkibiades, Nero, Bonosus, Roma'daki Heliogabalus (ya da bastırılan eski paralara bakacak olursak Alegabalus denilebilir) gibi... Şairin tasvir ettiği Bitias gibi, bir prens gözleri donuklaşıncaya kadar içince,

ille impiger hausit
Spumantem vino pateram.

Ağzına kadar şarap dolu tası
Şevkle dikti kafaya...

Ve zaferle bitirince tası davullar zurnalar arasında tüm izleyenler onu alkışlar, "papaz da vaiziyle yan yana durup öylece bakar." *Prens gibi kotardı* diye bir deyim vardır. "Hollandalı kardeşlerimiz tüm misafirleri kova ve süpürge ile karşılar, uzun ağızlıklı kadehlerden ve kocaman taslardan içerek" göbeklerini şişirirlermiş. Hatta kendi hemşerilerinden biri şöyle yazmış: Bu içkicilerin tükettiği alkol miktarı inanılır gibi değilmiş: "Sarhoş olan adamı pek severler; onu baş tacı yapıp şereflendirip bir yandan da onu bıçaklayıp öldürmeye varacak kadar ondan nefret ederler." Bu çok yanlış bir harekettir, affedilmezdir. Saksonlardan bahsederken "onlarla içki içmeyeni düşman olarak görürler," der Munster. Alexander Gaguinus'un yazdıklarına göre, Polonya'da efendisinin şerefine en çok içki içen hizmetçi, içkiyi en iyi şekilde kaldırabilen adam ve en iyi uşak olarak ödüllendirilirmiş; öte yandan biracının atı da en iyi içkiciden daha iyi

içebilir. Şimdi böyle meziyetlerle cesaret tanımlanıyor; savaşta olduğu kadar ziyafette de aynı cesaret gösteriliyor. Bizim memleketin bazı şehir kumandanları ve salon subayları bu duruma bir örnektir. Fakat bir yandan da vücutlarının doğal ısısını bozup zihinlerini bulandırdıklarından dolayı kendi doğalarını hırpalayıp birer hayvana dönüştüklerinden habersiz yaşayıp gitmektedirler.

Bazıları da diğer bir uç durum olan çok sıkı ve katı bir beslenme düzenini sürdürüp kendilerini hırpalayarak yanlışa sürüklenmektedirler. Bu kişiler yiyeceklerin hazırlanması ve yeme zamanları ile ilgili aşırı titiz, müşkülpesent, fazla kesin davranırlar. Akşam yemeği miktarı, bir öğünde ne kadar yenmesi yenilmemesi gerektiği, az mı çok mu yeneceği, hangi yiyeceklerin hangi öğünde tüketilmesi gerektiği, sabahları ne içileceği, tavuk mu tavşan mı, onun göğüs eti bunun but eti gibi konuları kafaya takarak saçmalamaktadırlar. Bazıları da fazla oruç tutarak kendilerine zarar vermektedirler; Mağribilerin ve Türklerin yaptığı gibi, gündüzlerini aç kalarak, gecelerini ise ayakta geçirirler. Bu alışkanlığı kendi yaşadığı dönemde gözlemlemiş olan Guianerius, "rahipler, keşişler ve diğer batıl inançlı kişiler fazla oruç tuttukları için sık sık delirmektedirler," der. Bu gibi adamlar hakkında Hippokrates de bir iki kelam etmiştir: "Az yemek fazla yemekten daha çok zarar verir."

III

MELANKOLİYİ TETİKLEYEN VE ÖNLEYEN, LEZZET, İŞTAH, İHTİYACA GÖRE BESLENME ALIŞKANLIKLARI

Hiçbir kural istisnalara yer bırakmayacak kadar genel değildir. Bu düşünceden yola çıkarak, buraya kadar söylediklerimize ek olarak (ki birçok insana sevdiği yiyecekleri men ettiğimi bilerek) yiyeceklerin niteliği ve zamanı ile birlikte nasıl tüketildikleri de melankoliyi tetikleyen ya da önleyen etkenlerden biridir; Hippokrates'e göre "öyle şeyler alışkanlık haline gelmiştir ki, doğaları kötü bile olsa fazla zarar vermezler." Aksi halde, tıbbi zorunluluklar ve katı beslenme kuralları içinde yaşamak işkence haline gelirdi. Alışkanlık doğanın kendisini değişime uğratır; alışkanlık geliştirmiş kişiler için kötü yiyecekler sağlıklı hale gelir, zamansız tüketilmesi zarar getirmez. Elma ve armut şarapları gaz yapan yiyeceklerdir, aslında meyvelerin hepsi gaz

yapar, ama İngiltere'nin bazı kesimlerinde, Fransa'nın Normandiya ve İspanya'nın Guipuscoa bölgelerinde en çok tüketilen içeceklerdendir ve oralarda kimse bu içeceklerden kötü etkilenmez. İspanya'da, İtalya'da ve Afrika'da çoğunlukla köksebzelerden ve yeşil otlardan, deve sütünden beslenirler ama oralarda yaşayan insanlara bu yiyecekler iyi gelir: alışmamış yabancılarda ise kötü etkileri ortaya çıkar. Kendisi Gal-Briton kırması olan Humphrey Llwyd'in Abraham Ortelius'a yazdığı mektupta çoğunlukla beyaz et tükettiklerini itiraf eder. Hollanda'da balık, kökbitkiler ve tereyağı tüketilirken, Bellonius'un yazdığına göre, Yunanistan'da bugün bile etten çok balık tüketilirmiş. Bize gelince, Polydore Vîrgil'in yazdığı gibi, kuzey ülkelerde genelde et tüketilir; zaten bizim başka diyarlarda yaşayanlar gibi, onların da bizim gibi beslenmeleri son derece yanlış olur. Onlar ve bizler kendi alıştığımız şeylerin peşinden gideriz. Yaşlı bir Etiyopyalı kendi halkından farklı olarak ekmek yiyen Avrupalıları görünce şaşırıp, öyle bir yiyeceği nasıl tükettiklerine akıl sır erdirememiş. Bugün Çin'de halk kökbitkilerden ve atlardan beslenerek yaşamını sürdürmekte, zenginler ise diğer etler kadar lezzetli olduğunu düşündükleri at, eşek, katır, köpek ve kedi etleriyle beslenmektedirler. Cizvit rahip Riccius'un anlattığına göre yıl boyunca bunları tüketirlermiş. Tatarlar başta at eti olmak üzere tüm etleri çiğ olarak yemekte, eski göçebe kabileler gibi kan ve süt içmektedirler: *Et lac*

concretum cum sanguine potat equino.[93] Kendilerinin at yemi olarak gördüğü ekmeği yediğimiz için biz Avrupalıları hor görürler ancak Scaliger gene de onların zeki ve sağlıklı bir halk olduğunu ve yüz yıla kadar yaşadıklarını belirtir. İskandinavya'da ekmek olarak genelde kurutulmuş balık tüketirler; benzer bir durum Shetland Adaları'nda yaşayanlar için de geçerlidir. Bu memleketlerde ve İzlanda'da tüketilen diğer yiyecekler, Dithmarus Bleskenius'un anlattığına göre, "tereyağı, peynir ve balıktır, içecekleri sudur, yedikleri bitkiler toprak üstünde yetişenlerdir." Amerika'da ekmek yerine köksebzeler tüketilir, diğer başlıca yiyecekler de palmiye ağaçlarının meyveleri, ananas ve patatestir. Oralarda tüm hayatı boyunca tuzlu deniz suyu içmiş, çiğ et ve çimeni keyifle mideye indirmiş çok insan yaşar. Bazıları da balık, yılan ve örümcek ile beslenirmiş; hatta birkaç yerde İmparator Montezuma'nın yaptığı gibi çiğ ya da pişmiş insan eti yiyen bile varmış. Bazı sahillerde ağaçlardan toplanan hindistancevizi ile yiyecek içecek, ateş, yakacak ihtiyacı karşılanıp, yaprakları ile de alet edevat, yağ, sirke ve evlerin çatısı yapılırmış. Buralarda yaşayan, ortalıkta çırılçıplak dolaşan, kaba saba şeyler yiyen adamların hepsi de yüz yaşına kadar yaşar, hiç hasta olmazlarmış. Bunların beslenme şeklini bizim hekimler topyekûn yasaklarlar. Vestfalya'da çoğunlukla yağlı yiyecekler ve otlarla beslenilir. Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'da kökbitkiler, İtalya'da kur-

[93] (Lat.) At kanıyla yoğunlaştırılmış süt içerler.

bağa ve salyangoz tüketilir. Busbequis'in dediğine göre Türkler en çok kızartılmış yiyecekleri severlermiş. Rusya'da ise sarımsak ve soğan hem tek başına yenen hem de soslarda kullanılan yiyeceklerdir; ancak eğer insan sarımsak ve soğan ile hazırlanan yiyeceklere alışık değilse zarar görür, alışıksa keyif alır. Çiftçiler ve tarla işçileri yağlı domuz, tuzlanmış yiyecekler, sert peynir gibi yiyecekleri tüketirler. *O dura messorum illa.*[94] Her zaman kuru ekmek yerler, yatağa tok karınla girip gene tok karınla tarlada çalışırlar. Tembel insan için bu ölüm demektir, ayrıca böyle çalışma tıbbi kurallara aykırıdır ama işte alışkanlıklar istisna yaratmaktadır. Bizim seyyahlar bu durumu en iyi deneyimleyen kişilerdir; uzak memleketlere gidenler oralarda yaşayanların beslenme alışkanlıklarına uyum sağlamaya çalışınca çok zarar görürler. Tıpkı Afrika'ya, Hindistan'ın sahillerine ve adalarına ayak basan Hollandalılar ve İngilizler gibi tropik humma, ishal ve meyvelerden kaynaklanan hastalıklara yakalanırlar. *Peregrina, etsi suavia solent vescentibus perturbationes insignes adferre*: alışılmamış yiyecekler, lezzetli olsalar dahi, ciddiye alınması gereken hastalıklara ve değişikliklere yol açarlar. Diğer taraftan, kullanım şekli ve alışkanlık haline gelmesi hafifletici unsurlardandır. Plinius'un anlattığına göre, Mithridates sık tükettiği için zehir içmeye alışkınmış; Curtius'a göre, Kral Porus'tan Büyük İskender'e hediye edilen genç kız çocukluğundan itibaren zehir içmeye alıştırıl-

[94] (Lat.) Bu işçilerin demirden mideleri vardır.

mış. Bellonius'a göre Türkler bizim bir çimdik bile olsa yutamadığımız afyonu her seferinde bir avuç yutarlarmış. Garcias Horto Batı Hint Adaları'ndaki Goa'da karşılaştığı bir Türk'ün üç gün boyunca on dirhem afyon yuttuğunu ancak alışkın olduğu için hâlâ anlaşılır konuşmaya devam edebildiğini yazar. Theophrastus karacaotu çok fazla tüketen bir çobandan örnek verir. Bu yüzdendir ki Cardano, Galen'den aldığı ilhamla, kötü alışkanlıklar haricinde, alışkanlıklar nasıl süregelmişse öyle devam ettirilmeli, der: tüm insanlara âdetleri neyse onu sürdürmeleri, Hippokrates'in düsturuyla, mevsim, yaş, coğrafi bölge ve alışkanlıklara dikkat edilmesi gerektiğini ve nasıl başladılarsa öyle devam etmelerini tavsiye eder.

Bir başka istisna da şu ya da bu yiyecek için hissedilen damak zevki ya da iştahtır. Yiyeceğin sindirimi zor olsa da ya da melankoliye yol açsa da, Fuchsius'un istisna olarak kabul ettiği durumlar vardır: "En sevdiğimiz ya da en hoşumuza giden yiyecekleri yediğimizde midemiz onları halihazırda sindirip tutar. Diğer taraftan sevmediğimiz yiyecekleri ise sindiremez." Bu düşünceyi Hippokrates de doğrular. Bazısı peynire katlanamaz ya da kızarmış ördekten nefret ederken, bazı insanlar bu yiyeceklere bayılır.

Son istisna ise gereklilik, yoksulluk, ihtiyaç ve açlık dediğimiz, çoğu zaman insanları normal şartlarda katlanamayacağı ya da nefret ettiği şeyleri yapmaya iten

durumlardır; gemilerde su yerine başka şeyler içmek ya da büyük şehirlerin kuşatmaları sırasında köpeklerle, kedilerle, farelerle ve insanlarla beslenmek zorunda kalmak gibi... Hector Boethius'un anlattığı örnekte Hebrides Adaları'na kaçan üç haydut en sonunda yakaladıkları kuşu çiğ olarak yemek zorunda kalmışlar. Böyle durumlar melankoliye yol açan yiyeceklerin etkisini azaltıp ya da hafifletip mide için daha katlanılır hale getirmektedir. Ancak zengin kişilere, bolluk içinde yaşayanlara gene de dikkatli seçimler yapıp beslenmelerini, mümkünse melankolik yiyeceklerden sakınmalarını tavsiye ediyoruz. Melankoliye yatkınlarsa ya da melankolinin belirtileri varsa, o zaman sağlıklarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Eğer beslenmeleri ile ilgili dengesizlik ve düzensizlik varsa büyük zarar görürler. *Qui monet amat, Ave et cave.*

Size tavsiye veren bu dostunuz
Selam eder, sağlığınıza dikkat, der.

IV

İDRARINI TUTMA VE DIŞKILAMA

İdrarını tutmanın ve dışkılamanın çeşitli türleri vardır: bazıları aynı anda vuku bulan, bazıları da eşlik eden ya da tek başına melankoliye yol açan türlerdir. Galen, bu başlığın altında eksiklik ve fazlalık ayrımının da olmasını uygun görmüş, diğerlerini de "dışa atılanlar ve içte kalanlar" olarak ayırmıştır.

Bunların ilki, dışkıyı içerde tutarak genelde melankoliye ve çeşitli hastalıklara yol açan kabızlıktır. Celsus, "[kabızlık] beynin iltihaplanmasına, durgunluğa, kafa karışıklığına ve baş ağrılarına neden olur," diye anlatmaktadır. Prosper Calenus'a göre sadece organları değil, "zihni de bulandırarak hasta eder." Eğer Sckenkius'un *Tıbbi Gözlemler* adlı kitabının ilk cildini okuduysanız bazen deliliğe de neden olduğunu bilirsiniz. Almanya'da Nordeling panayırına giden genç bir tüccar on gün boyunca bir kere bile tuvalete çıkamayınca eve dönüşte melankolik belirti-

ler göstermeye başlamış; hırsızlar tarafından soyulduğuna, tüm parasının çalındığına inanıyormuş, onu bir türlü aksine ikna edememişler. Arkadaşları ona burun lavmanı yapmak istemişler ancak çağrılan hekim Cnelius kabızlığı sebep olarak teşhis etmiş ve hemen lavman yapmış. Akabinde tüccar da hızla iyileşmeye başlamış. Trincavellius kabızlığını tedavi ettiği melankolik bir avukattan bahsederken, Rodericus à Fonseca ise sekiz gün boyunca tuvalete çıkamayan hastasının melankoliye yakalandığını anlatır. Diğer dışa atımlar ve dışkılamalardan bahseden Fernelius hepsinin her daim gerekli olmadığını, bazılarının zaman zaman vuku bulduğunu yazar: basur oluşması, kadınların aylık dönemleri, burun kanamaları ve Venüs'ün aşırı kullanımı ya da hiç kullanılmaması[95] gibi...

Basur ve aylık dertler, Villanovanus, Arculanus, Faventius ve Bruel tarafından olağan olarak görülür. Ayrıca Fuchsius "basur sorunu olan birçok erkek tedavi sonrası melankoliye yakalanmıştır: yağmurdan kaçarken doluya tutulmuşlardır," diye yazar. Galen'in deliliğini tedavi ettiği Lucius Martius bu şekilde hastalığa tutulmuştur. Sckenkius aylık dönemlerinin baskısı nedeniyle deliren ve melankoliye tutulan iki kadının örneğini verir. Aynı şey burun kanamaları için de söylenebilir; hemen kanama duruyorsa, Villanovanus ve Fuchsius'a göre sorun "tehlikeli hale gelmeden ortadan kalkıyordur."

[95] Burton "Venüs'ün kullanımı" tabiriyle cinsel ilişkiden bahsetmektedir.

Cinsel ilişkiye girmemek de benzer sonuçlar doğurmaktadır. Matthiolus, "utangaçlıktan cinsî münasebetlere giremeyen bazı kişiler bir süre sonra durgunlaşıp ağırkanlı hale gelirler; bazıları da iyice ürkekleşip melankolik ve hüzünlü hale gelir," diyerek düşüncesini paylaşır. Oribasius bu durumdaki bazı insanlardan bahsederek, "eğer düzenli cinsel ilişkiye girmezlerse sürekli olarak baş ağrılarından ve tembellikten mustarip olurlar," diye belirtir. İlişkiye girememek çoğu kişiye ıstırap verir: Arculanus ve Magninus da aynı düşünceyi paylaşarak, ilişki yokluğunda "zehirli dumanların beyne ve kalbe gönderildiğini" yazarlar. Galen bile "eğer tohum uzun süre içerde tutulursa zehre dönüşür," diye yazar. Hieronymus Mercurialis, *Melankoli* kitabının bir bölümünde priapizm ve satiryazis ile birlikte cinsel ilişki yoksunluğunun da melankoliye yol açan nedenlerden biri olduğunu belirtir. Ali bin Abbas bunun melankolinin yanı sıra başka hastalıkların da nedeni olduğunu öne sürer. Villanovanus "melankoliden mustarip çok sayıda keşiş ve dul kadın vardır, tek nedeni de budur," diye yazar. Lodovicus Mercatus ve Rodericus à Castro bu konuyu detaylı bir biçimde ele alarak, yaşı geçkin bakirelerde, rahibelerde ve dul kadınlarda değişik bir melankoli türüne yol açtığını belirtirler: Hepsi de koca eksikliğinden ileri derecede melankoliye tutulmuşlardır. Aelianus Montaltus ve Wierus, Galen'in bu konuda söylediklerini doğrular. Christopherus à Vega bu tür melankoliye tutulmuş çok kadın ve erkek gördüğünü söyler. Felix Plater *Gözlemler*

adlı kitabının ilk cildinde Alsaslı yaşlı bir beyefendiden bahseder: "kendinden hayli genç bir kadınla evlenen bu beyefendi hastalıklarından dolayı uzun süre karısına karşı kocalık görevini yerine getiremeyince, cinsel münasebetten yoksun kalan karısı korkunç bir deliliğe kapılarak eve gelen herkesten sözleriyle, bakışlarıyla ve vücut diliyle cinsel ilişki talep eder olmuş." Bir hekim olan Bernardus Paternus tanıdığı "iyi huylu, dürüst bir adam olan papazın evlenmeyi reddettiği ve geneleve de gitmediği için melankoli atakları geçirdiğini" yazar. Hildesheim 1580'de muayene ettiği melankolik bir İtalyan rahip örneğine yer verir. Jason Pratensis evli bir adamın karısı öldükten sonra, "ilişkiye girmeyerek ileri derecede melankoliye tutulduğunu" yazarken, Rodericus à Fonseca da aynı şekilde etkilenen genç bir adam örneği verir. Siz bu saydığımız örneklere Poggius Florentinus'un anlattığı aynı durumdan mustarip Yahudi'nin hikâyesini de ekleyebilirsiniz.

Aşırı cinsel ilişki de en az yoksunluğu kadar tehlikelidir. Galen melankoliyi "cinsel ilişkinin tetiklediği" hastalıklar arasında sayar; İbn-i Sina, Oribasius, Ficinus, Marsilius Cognatus, Montaltus, Guianerius ve Magninus da bu düşünceyi onaylayarak "vücudu dondurup kuruttuğunu, böylece ruhu tükettiğini" ve bu yüzden de özellikle hıltı soğuk ve kuru olanların aşırı cinsel ilişkiden düşmanmış gibi sakınmaları gerektiğini söylerler. Jacchinus aynı nedenle "sıcak bir havada genç bir ka-

dınla evlenmiş" olan bir hastasını örnek verip, adamın "öyle bir havada yatak odasından çıkmayarak kendini kuruttuğunu ve bu nedenle kısa bir zaman sonra melankoliden delirdiğini" anlatır: Jacchinus adamı nemlendiren ilaçlarla tedavi etmiş. Benzer bir örneğe Laelius à Fonte Eugubinus'un kitabında yer alan Venedikli bir beyefendinin vakasında rastladım: Aynı nedenden dolayı ilk önce melankoliye tutulup sonra da delirmiş. Kitabı okuyarak daha fazla bilgi edinebilirsiniz.

Yukarda saydıklarımız dışında kusmuk, iltihap ve irin gibi herhangi bir dışa atım durdurulduğunda melankoliye yol açar. Hercules de Saxonia ve Gordonius kendi deneyimlerinden yola çıkarak bu düşünceyi doğrularlar. Başından yaralı birinin yara açık olduğu sürece iyi olduğunu ama yara kapatılıp iltihap içerde kaldığı zaman melankoli krizi geçirdiğini anlatırlar.

Hamam, küvet, kan alma, müshil gibi dışa atımlar zamansız ve kontrolsüzce yapıldığı takdirde benzer sonuçlara neden olurlar. Küvet, vücudu fazlasıyla kurutur; aşırı sıcak ya da soğuk su kullanımı vücudu fazlasıyla kurutarak ya da dondurarak zarar verir. Montanus karaciğeri kuruttuğunu söyler. Struthius, "eğer kişi küvette banyo yaparken gerekenden daha uzun süre kalırsa ya da gerekmediği zamanlarda küvette banyo yaparsa vücudundaki bütün ahlatı bozar," der. Magninus ve Guianeri-

us yanmış melankoli vuku bulduğunda sıcak suyla banyo yapmayı yasaklar. Guianerius ise "gut hastalığı çeken bir adamın bu hastalıktan kurtulmak için hamama girdiğini, ancak onun yerine daha beter bir hastalık olan melankoliye yakalandığını" anlatır. Ancak bu yargı kişinin ahlatına bağlı olarak değişebilir: Hamam bir adamın melankolisine iyi gelirken, bir diğerini daha beter hale getirebilir. Birini iyileştirirken, diğerini anında bozabilir.

Birçok kere etkisi göz ardı edilen kan alma vücuda çok zarar verebilir: kan alma, kötü ahlatın ve melankolik kanın fazla olduğu, ahlatın sıcak hale gelip kaynadığı durumlarda, organların zarar görmemesi ve kişinin delirmemesi için uygulanabilir. Ancak kan alma işlemi, işin ehli kişi tarafından yapılmayıp ölçüsüz ve kontrolsüz bir şekilde uygulanırsa vücudu dondurur, ruhu donuklaştırıp tüketerek çok büyük zarar verir. John Curio kitabının onuncu bölümünde çok yerinde bir yargıyla, bu şekilde kan almanın yarardan çok zarar getirdiğini yazarak, "ahlat öncekinden daha fazla alevlendiği için bu işlem melankoliyi önleyeceğine tam tersine daha çok tetikleyip görmeyi zayıflatır," diye özellikle belirtir. Prosper Calenus kan alma ile ilgili benzer düşünceler öne sürerken kan alımı sonrası çok iyi bir beslenme programının uygulanması gerektiğini de savunur. Leonartus Jacchinus kendi deneyiminden yola çıkarak, "birçok insanın kanı, kan alma işlemi sonrasında öncekinden daha koyu akar," diye yazar. Salvianus melankoli has-

talığı için, hastalığın kandan kaynaklandığı ispat edilmedikçe hastadan kan alınmaması gerektiğini savunur: (Anlaşılan) kendi anlattığına göre, bir süre hekimlik yaptığı deliler hastanesinde edindiği tecrübeler sonucu "baş kısmından, koldan ya da herhangi bir uzuvdan kan almanın" yarar değil zarar getirdiğine kanaat getirmiştir. Felix Plater ise tam tersi bir düşünceyi dile getirir: "Bazıları burun kıvırsa da, melankoli konusunda kan almayı reddetse de, tecrübelerim sonucu yirmi, hatta altmış kez kanı akıtılmış sayısız hastanın bu şekilde iyileştiğine ve sonrasında mutlu mesut yaşadığına şahit oldum. Galen'in zamanında bir adamdan tek seferinde altı pound[96] kan alınırken, şimdi altı ons[97] kan almaya korkar hale geldik," diye anlatır. Öte yandan bu konuyu tartışmayı hekimlere bırakmak lazım; bu konuyla alakalı çok sayıda kalın kitap yazılmıştır.

Aşağıdan müshil yardımıyla dışa atmak ve yukardan parmakla kendini kusturmak son derece zararlıdır; kan almada olduğu gibi, fazla, sık sık ve şiddetli şekilde uygulanması halsiz bırakır. Fuchsius'a göre buna dayanacak güç olsa bile zamanla kötü bir alışkanlık haline gelir. Böyle dışa atım yapan insanlar vücutlarını birer eczaneye dönüştürerek çeşitli hastalıkların oluşmasına fırsat verirler.

[96] Yaklaşık iki buçuk litreye yakın bir miktardır.

[97] Burton, yaklaşık 0,17 litrelik bir miktardan bahsetmektedir.

V

MELANKOLİ NEDENİ OLARAK KÖTÜ HAVA

Hava, solunum yoluyla içimize çektiğimiz ve en derin organlarımızı dahi etkilediği için, herhangi bir hastalığa yol açan en önemli etkendir. Paulus, tıpkı İbn-i Sina, Galen, Mercurialis ve Montaltus gibi düşünerek şöyle yazar: "Eğer kirli ve sisli havayı solursak, yaşam nefesimiz bozulup kalp iltihabına ve çeşitli hastalıklara yakalanırız." Fernelius, "basık hava kanı ve ahlatı koyulaştırır," diye yazar. Lemnius, beslenme ve havayı vücudumuza iyi gelen en önemli iki etken olarak adlandırır; (Jacobius'a göre) kendine has bir hastalık olan melankolinin oluşması soluduğumuz ve içinde yaşadığımız ortamın havası ile birebir alakalıdır. Hava nasılsa ruh halimiz, yaşam nefesimiz ve ahlatımız da öyledir. Eğer hava çok sıcak, çok kuru, çok basık, dumanlı, bulutlu, rüzgârlı ve fırtınalı ise bize çok zarar verir. Bodin, *De republic* eserinin birinci ve beşinci ciltlerinde ve *Tarihin Yöntemleri* adlı eserinde melankoliden en çok etkilenen insanların sıcak ülkeler-

de yaşayanlar olduğunu, bu nedenle İspanya, Afrika ve Anadolu'da delilerin bol olduğunu, hatta bu yüzden belirli şehirlerde onlar için özel hastaneler kurulduğunu anlatır. Leo Afer, Ortelius ve Zuinger de aynı düşünceyi paylaşarak buralarda yaşayan delilerin asabi bir biçimde konuştuklarını, sinirlenmeden ya da azarlamadan iki kelam edemediklerini ve genelde sokak ortasında kavga ettiklerini de eklerler. Gordonius, "sıcak ülkelerde yaşanan bu durum soğuk ülkelere göre daha olağandır," diyerek buralara gidecek olan seyyahları uyarır. Öte yandan bunun hep devam eden bir durum olmadığını şimdi daha iyi anlıyoruz: Acosta'ya göre, Ekvator'un altındaki ülkeler, sağlıklı havaları, yemyeşil ağaçları, serinletici yağmurları ile gayet yaşanılası yerlermiş.

Gene de aşırı sıcak yerlerde bu kural geçerlidir: Johannes à Meggen'in de Kıbrıs'ta deneyimlediği üzere, yılın bazı mevsimlerinde tozdan başka bir şeyin olmadığı, nehirlerin kuruduğu, havanın kavurucu derecede sıcak olduğu, toprağın yandığı Malta, Puglia ve Kutsal Topraklar'da durum böyledir. Öyle ki ibadet için Yafa'dan Kudüs'e sıcak kumlar üzerinde yalınayak yürüyen hacılar sonunda deliririlermiş; benzer bir şekilde Afrika'nın, Arap Çölü'nün ve şimdiki adıyla Horasan'ın belirli yerlerinde de batı rüzgârı estiği zaman seyyahlar kum altında kalırlarmış. Venedik'te üniversite hocalığı yapan Hercules de Saxonia, Venedikli kadınların çoğunun melankolik olmasının nedenini güneş altında

fazla zaman geçirmelerine bağlar. Montanus da hastası olan Yahudi'nin delirmesinin sebebini aşırı sıcak ve soğuğa maruz kalması olarak verir. Bu nedenle Venedik'teki o tuğla taşlı sokaklarda yazın az hareket vardır, çünkü çoğu kişi uykuya çekilir. Büyük Moğol'un hâkimiyetindeki memleketlerde ve Batı Hint Adaları'nda da durum aynıdır. Lodovicus Vertomannus'un seyahatnamesinde anlattığına göre, Arabistan'daki Aden şehrinde gündüz sıcaklarından korunmak için çarşı geceleri açık olurmuş; Hürmüz'de halk çayırlardaki sığırlar gibi tüm günü çenelerine kadar suya girerek geçirirmiş. Portekiz'deki Braga'da, Kastilya'daki Burgos'ta, Sicilya'da Messina şehrinde, İtalya'nın ve İspanya'nın her yerinde güneş ışınlarından korunmak için sokaklar genelde dar yapılır. Türkler güneş ışınlarından korunmak için sarık takarlar.

Cava'daki Banten şehrinin havası oraya ticaret için giden hemşerilerimizi rahatsız etmektedir; orası o kadar sıcakmış ki, "frengisi olanlar güneşte durup tüm gözeneklerini kuruturlarmış." Buna benzer bir şikâyeti Ekvator'a on dört derece mesafede bulunan Cape Verde adalarına gidenlerden duymuştum: dediklerine göre dünyanın en sağlıksız iklimine sahip bu adalara giden denizciler havanın aşırı sıcak olmasından dolayı ishale, ateşe, hummaya yakalanıp cinnet getirirlermiş. En güçlü adamlar bile böyle sıcaklarda zarar görür; Constantin'in kitabında yazdığı üzere böyle havaya en kaba saba

köylü bile dayanamaz. Niger'in anlattığına göre Mezopotamya'nın bazı yerlerinde, özellikle de şimdiki adıyla Diarbecha'da[98] doğmuş olanlar böyle havalara karşı son derece dayanıklı olabilirler. Bazı yerler o kadar sıcaktır ki hem hayvanlar hem de insanlar telef olurlar. Arabistan'da mürrüsafi, buhur ve acı baharatlardan dolayı hava ağırlaşıp o kadar akla zarar verir hale gelmiştir ki yabancılar ve zayıf bünyeliler bir yana, oralarda doğup büyümüş olanlar bile buna dayanamaz. Amatus Lusitanus'un anlattığına göre, "bir sepicinin on üç yaşındaki kızı saçını yıkayıp rengi açılsın diye temmuz güneşinin altında kurutmuş. Ancak güneşin altında o kadar çok kalmış ki kız sonunda delirmiş."

Soğuk hava da en az sıcak hava kadar zararlıdır; hele, Montanus'un dediği gibi, kuru soğuk en tehlikelisidir. Bu nedenle Kuzey ülkelerinde yaşayan insanlar genelde ağırkanlı ve donuktur. Ayrıca (daha önce çok kereler bahsettiğim gibi) Saxo Grammaticus, Olaus ve Baptista Porta'nın sebebini melankoliye bağladıkları üzere buralarda çok sayıda cadı vardır. Ancak bu soğuk iklim daha çok, kuru ve soğuk olan doğal melankoliye yol açar; Mercurius Britannicus melankolik adamların diyarı olarak Kuzey Kutbu'nun tam altındaki yerleri işaret eder.

[98] Bugün Diyarbakır ilinin kapsadığı Fırat ve Dicle arasındaki bölgeden bahsedilmektedir.

Bu üç tür havadan en kötüsü basık, bulutlu, sisli ve dumanlı havalardır; bu tür havalar bataklıklardan, fundalıklardan, göllerden, tezek yığınlarından, hendeklerden, lağım çukurlarından, hayvan leşlerinden kaynaklanan ve genel olarak kötü kokuların geldiği her yerde oluşan havalardır. Galen, İbn-i Sina, Mercurialis, geçmişteki ve günümüzdeki tüm hekimler böyle havaların sağlıksız olduğunu, melankoli ve veba ile birlikte kimbilir daha nice hastalıklara yol açtığını dile getirirler. Akdeniz'de bir liman şehri olan Alexandretta, Nova Hispania'daki Saint John de Ulloa, Arnavutluk'taki Durazzo, Litvanya, Ditmarsh, İtalya'daki Pomptinae Poludes, Pisa, Ferrera, bizdeki Romney Marsh, Essex'teki Hundreds, Lincolnshire'deki fundalıkların hepsi sağlık açısından en kötü havaya sahip bölgelerdir.[99]

Cardano, Alçak Ülkelerdeki[100] Brugge, Ghent, Amsterdam, Leyden, Utrecht gibi pek çok şehrin havasının da son derece kötü olduğunu belirtir. İsveç'te Stockholm, İtalya'da Rhegium,[101] bizde Salisbury, Hull ve Lynn şehirleri, her ne kadar denizcilik, her türlü tahki-

[99] Burton'ın zamanında, adları metinde bu şekilde geçen yerlerin günümüzdeki adları sırasıyla şöyledir: İskenderun (Alexandretta), Meksika (Nova Hispania), Orta Arnavutluk'ta bulunan Dıraç (Durazzo), Schleswig-Holstein eyaletine bağlı Dithmarschen (Ditmarsh) ve İtalya'daki Lazio yakınlarındaki bataklık (Pomptinae Poludes).

[100] Asıl metinde *Low Countries* olarak geçen Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'dan bahsedilmektedir.

[101] Günümüzde Reggio Calabra adıyla bilinen, İtalya'nın en güneyinde bulunan şehir.

mat ve gerekli kullanımlar açısından uygun yerler olarak kabul edilseler de buraları acaba sağlık açısından da uygun yerler olarak düşünebilir miyiz? Eski Roma tepelerden vadiye doğru kurulmuştu; bizde ise genelde vadi içleri yerleşim yerleridir. Fakat nehirlerden yararlanılacak biçimde çayırlara yerleşmek en iyi yöntemdir. Leander Albertus, sular her çekildiğinde bataklığa benzer siyah toprak ortaya çıkmasına rağmen, Venedik'in konumunun ve havasının sağlıklı olduğunu savunmaya çalışır çünkü ona göre deniz, ateş ve duman havayı iyi hale getiren etkenlerdir. Bazıları da Platon'dan etkilenerek sisli havaların hafızaya iyi geldiği söyleyerek Pisa şehrini tavsiye eder; bazıları da fundalıklara yakın diye bizim Camden'ı ya da Cambridge'i önerir. Ancak böyle yerleri bir kenara bırakıp asıl, güzel doğası ve muhteşem havası olan diyarların, üzerinde yaşayan insanların pisliği ve pasaklılığı yüzünden, yaşayış biçimlerinin mundar ve menfur olmasından dolayı havasının nasıl kirlendiğini, sakinlerinin ciğerlerinin nasıl pislikle tıkandığından bahsedelim. Türkiye'deki pek çok şehrin bu nedenle kötü şöhreti vardır; yerlerde her daim hayvan leşlerinin görüldüğü Konstantinopolis'i bu duruma örnek verebiliriz. Bazıları da İspanya'da kralın oturduğu Madrid şehrinde aynı kusuru görmüştür: Muhteşem havası ve güzelim doğası yaşayanlarının pasaklılığından ve sokakları temiz tutmamalarından dolayı bozulmaktadır.

Fırtınalı havalar da en az kirli havalar kadar sağlıksızdır. Bizim memlekette çetin ve kötü hava şartlarına, bulutlu karanlık günlere alışığızdır; Polydore böyle havalara bulutların hızla toplandığı mundar hava adını verir. O zamanlar Britanya'da gelir memurluğu görevini sürdüren Quintus, kardeşi Cicero'ya yazdığı mektupta bu tanıma benzer şeylerden bahsetmiştir. Lemnius'a göre, "ağır ve bulutlu havalarda insanlar genellikle somurtkan, üzgün ve huysuz olurlar; eğer batı rüzgârları esip sakin, güneşli ve güzel bir hava oluşursa hem hayvanlar hem de insanların neşesi yerine gelir. Ama değişken, sert, bulutlu ve fırtınalı bir hava varsa o zaman insanlar da üzgün, tembel, hayli keyifsiz, öfkeli, huysuz, donuk ve melankolik hale gelmektedirler." Aşağıda Vergilius'un bu konuda edindiği deneyimlerini okuyalım:

Verum ubi tempestas, et coeli mobilis humor
Mutavere vices, et Jupiter humidus Austro,
Vertuntur species animorum, et pectore motus
Concipiunt alios.

Semanın yüzü değişti mi
Güzel havadan fırtınaya ve yağmura dönüştü mü
O zaman değişir bizim aklımız
Ve kalbimizde oluşur yeni endişeler.

Kötü hava şartlarında, ağır ve durgun havalarda ve fırtınalı mevsimlerde yıldızların nasıl kesiştiğini bilmeyen hava tahmincisi var mıdır? *Gelidum contristat Aquarius annum*: zaman gelir, sonbahar neden olur; kış çirkin, kötü ve korkunçtur. Hava tüm insanlar için, ama özellikle de melankolik ya da melankoliğe yatkın olanlar için en etkili nedendir. Lemnius'un dediği gibi, "en çok onlar [melankolikler] etkilenirler; hele çoktan delirmiş olanlar daha da beter hale gelirler. Ayrıca şeytan da böyle fırtınalı havalarda fırsat kollayarak, ahlat hava tarafından tetiklendiği anda, yaşam nefesimizi alevlendirip ruhumuzu rahatsız eder. Denizdeki dalgalar gibi vücudumuzdaki yaşam ruhu ve ahlat, fırtınalı havalar ve rüzgârlar nedeniyle altüst olur." Bu nedenle Montanus melankolik bünyesi olanlara fırtınalı sert havalardan ve gece havasından sakınmaları gerektiğini tavsiye ederek açık ve bulutsuz hava dışında yürüyüşe çıkmamalarını tembih eder. Lemnius, güney ve doğu rüzgârlarını zararlı olarak değerlendirirken kuzey rüzgârlarını uygun bulur. Montanus gece pencere açılmamasını tembihler. O ve Plutarkhos güney rüzgârlarından ve gece havasından sakınılması gerektiğini söylerler. Gece ve karanlık, insanları mutsuz eder; yeraltı yerleşimlerinin ve kayalara oyulmuş mağaraların karanlığı, ıssız yerler hep melankoliye neden olur. Hava konusunda daha fazla bilgiyi Hippokrates, Aetius, Oribasius ve İbn-i Sina'nın kitaplarında okuyabilirsiniz.

VI

MELANKOLİYE NEDEN OLARAK AŞIRI EGZERSİZ YAPMAK, YALNIZLIK VE AYLAKLIK

Egzersiz yararlı bir şeydir ama aynı zamanda suiistimal de edilebilir: bedenin sağlığının muhafaza edilmesinde (eğer ölçülü yapılırsa) egzersizden daha yararlısı yoktur. Ancak zamansız, şiddetli ve aşırı yapılırsa beden için en zararlı şey egzersizdir. Galen'in düşüncelerinden etkilenen Fernelius, "aşırı egzersiz yapmak ve yorgunluk, ruhu ve özü tüketir, vücudu kaskatı yapar. Doğal olarak üretilip dışarı atılan ahlat hareketlenir ve alevlenir. O kadar alevlenir ki çeşitli biçimlerde vücuda zarar verip aklı hasta eder," diye yazar. Özellikle tok karnına ya da hazımsızlık çekilirken egzersiz yapmak son derece zararlıdır. Fuchsius, Almanya'da okul çağındaki erkek çocuklarının sık sık hastalanmalarının nedenini öğle yemeğinden hemen sonra yaptırılan egzersize bağlar. Bayerus bu şekilde yapılan egzersize karşıdır çünkü "midedeki besini çürütür, besin suyunu ham olarak da-

marlara taşıyarak," Lemnius'un dediği gibi, "canlandırıcı nefesi bozar." Crato, besinlerin birbirine karışmasında en büyük engel olduğu için, ahlatı çürüttüğü için ve melankoliyle birlikte çeşitli hastalıklara yol açtığı için, yemeklerden sonra yapılan her türlü egzersize karşı çıkar. Salvianus, Jacchinus, Mercurialis ve Arculanus haklı gerekçelerle ölçüsüz yapılan egzersizi melankoli nedenlerinden biri olarak görür.

Egzersiz yapmanın tam tersi olan aylaklık ya da hareket eksikliği, vücudun ve aklın başdüşmanı, işe yaramazlığın hemşiresi, disiplinin üvey annesi, tüm kötülüklerin başmimarı ve yedi ölümcül günahtan bir tanesi olup melankoliye ve diğer hastalıklara yol açan, Gualter'in "şeytan yastığı" diye adlandırdığı durumdur. Böyle adlandırmasının nedeni şeytanın en sevdiği şeyin aylaklık olmasıdır. "Aylaklıkta zihin hiçbir şekilde dinlenmez; ancak namuslu bir iş yaparken dinlenir. Bu nedenle aylaklıkta zihin melankoliye doğru ilerler." Crato, "aşırı ve ağır egzersiz kadar aylak bir hayat sürmek de son derece tehlikelidir çünkü vücudu balgamla, kötü ahlatla ve her türlü burun ve boğaz akıntısıyla doldurur," diye yazar. Râzi ise aylaklığı melankolinin en büyük sebebi olarak tanımlayarak şöyle yazar: "Melankoliye yol açan hıltı en fazla arttıran şeyin aylaklık olduğunu görüyorum." Plutarkhos ruhu hasta eden başlıca nedenin aylaklık olduğunu iddia eder: "Aylaklık, zihni bulandıran yegâne şeydir." Homeros, İlyada eserinin birinci kitabında, savaşmadığı için Akhilleus'un

aylaklıktan kendini yiyip bitirdiğini anlatır. Mercurialis melankolik genç bir adam için aylaklığı başlıca neden olarak teşhis etmiş ve adamın neden melankoliye tutulduğu sorusuna da "aylak olduğu için" cevabını vermiştir. Aylaklık kadar melankoliyi doğuran, arttıran ve devam ettiren başka bir şey daha yoktur. Melankoli, tüm aylakların yakından bildiği bir hastalık olup, rahat ve hareketsiz bir yaşam sürenler ve en ufak bir iş ya da sorumluluk üstlenmeyen kişiler için de ayrılmaz bir yol arkadaşıdır. Bu gerçeği bilmelerine rağmen, tembelliklerinden ve donukluklarından vazgeçmeyerek zerre iş görmek için dahi kendilerini zorlamazlar; giyinmek ya da mektup yazmak gibi gerekli durumlar olsa bile işten güçten sakınırlar. Soğuktan donsalar dahi azıcık hareket edip ısınacaklarına, hiçbir şey yapmayıp sürekli soğuktan şikâyet ederler. Böyle insanların hepsi melankoliden mustariptir. Özellikle belli bir yaşa kadar iş güç sahibi olmuş, eş dost birlikte vakit geçirmiş insanlar bir anda sürekli evde oturmaya başlar hale gelirlerse, ruhları acı çeker, melankoli üzerlerine karabasan gibi çöküverir. Ancak kendilerine sürekli meşgul olacakları bir iş ya da bir uğraş edinirlerse ve eş dost ile görüşmeye devam ederlerse durumları düzelir. Eğer yalnız ya da aylak olurlarsa tekrar melankoliye tutulup acı çekerler. Bir gün ve hatta bir saat boyunca aylaklık etmek, bir hafta boyunca yapılan egzersizden edinilen faydanın, işin ve arkadaşlığın silemediği hasarlar bırakır. Melankoli yalnızken yakalayıverir insanları; Seneca'nın deyişiyle *Malo mihi male quam molliter esse*: aylak olacağıma hasta olayım.

Bu aylaklık hem zihinsel hem de bedensel olarak ikiye ayrılır. Bedensel aylaklık, insanı tepkisiz yapan tembellikten ve egzersiz eksikliğinden başka bir şey değildir; Fernelius'a bakacak olursak, "hazımsızlığa, kabızlığa ve dışkısal ahlatın oluşmasına neden olup ruhu kurutur, yaşam nefesini keser ve insanı işe yaramaz hale getirir."

Neglectis urenda filix innascitur agris.[102]

Ekilmeyen tarla, ayrıkotlarıyla dikenleriyle
Ateşe mağlup olur.

Bakımsız bahçelerde ayrıkotlarının çoğalması gibi, aylak bir bedende de kötü ahlat oluşur: *Ignavum corrumpunt otia corpus.* Ahırdan hiç çıkarılmayan at ve hiç uçurulmayan bir şahin hasta olur, ama eğer doğal yaşamlarına bırakılırlarsa böyle engellemelerden kurtulmuş olurlar. Aylak bir köpek önünde sonunda uyuz kapar; aylak bir insan buna benzer bir sondan nasıl kaçabilir ki?

Zihinsel aylaklık bedensel aylaklıktan daha beter bir durumdur: işi, uğraşı olmayan zekâ bir hastalıktır; ruhun pası, vebası ve cehennemidir. Galen bu durum için *Maximum animi nocumentum*[103] demektedir. "Durgun suda kurtçukların ve böceklerin çoğalmasına benzer bir

[102] Horatius'un *Satirea* [Hicivler] adlı eserinden bir alıntıdır: "Ekilmeyen tarlalar yakılmaya müsaittir." (I:III)

[103] (Lat.) Azami bozulma.

şekilde aylak insanlarda da kötü ve yoz düşünceler artar." Ruh kirlenir. Bir ülkede eğer dış düşmanlar yoksa iç savaş çıkması, ülkede yaşayanların kendi aralarında savaşmaları muhtemeldir: Eğer vücudumuz da aylaksa ve kendini nasıl idame ettireceğini bilemiyorsa, endişeler, üzüntüler, sahte korkular, huzursuzluklar ve şüpheler oluşur ve kendiyle savaşır hale gelir; bağırsaklarımız bozulur ve huzursuzluğumuz devam eder. Şimdi cüret ederek şu kelamı edeceğim: Kişi, kadın ve erkek fark etmeksizin, istediği kadar zengin olabilir, iyi arkadaşlar edinebilir, şans ve mutluluk içinde yaşayabilir, gönlünün istediği ya da dilediği her şeye fazla fazla sahip olabilir, ama eğer aylak biriyse hiçbir zaman elindekilerden keyif alamayacak ve hiçbir zaman bedenen ve zihnen sağlıklı olamayacaktır; hâlâ yorgun, hâlâ hasta, hâlâ huzursuz olup, ağlayarak, iç geçirerek, kederlenerek, şüphe duyarak dünyaya lanet edip ölmeyi dileyecekler ya da başka saçma sapan hayallerle ömürlerini tüketeceklerdir. İşte bu nedenle kırsalda ya da kentte birçok değerli asilzade, beyefendiler ya da hanımefendiler, bu hastalıktan mustarip halde yaşamaktadırlar; çünkü aylaklık asil sınıfın zeylidir. Çalışmayı hakir görüp bütün vakitlerini oyunla, dinlenmeyle ve eğlenceyle geçirerek hiçbir zaman sorumluluk üstlenmezler, üstlenmek için çaba dahi göstermezler. Bol bol yiyip içerler, iyi beslenirler ama egzersiz yapmazlar, hareket etmezler, işleri güçleri de yoktur (çalışmaktan imtina ederler) ve sadece istedikleri kişilerle görüşürler. Bundan dolayı vücutları kötü ahlat ile dolar;

gaz, hazımsızlık oluşur. Zihinleri huzursuzlaşır, donuklaşıp ağırlaşarak endişe, kıskançlık, hastalık korkusu, huysuzluk çoğalır ve ağlama krizleri geçirirler. Aylak bir bedende korku ve hayal gücü nasıl rahat durabilir ki? İsrailoğulları, Mısır'da Firavun'a karşı gelmeye başladıklarında, Firavun görevlilere İsrailoğulları'nın işlerini iki katına çıkarmalarını söyleyip samanları da toplamalarını ve az sürede aynı sayıda kerpiç yapmalarını emretti çünkü asiliklerinin yegâne nedeni "aylak" olmalarıydı.[104] Eğer bulunduğunuz ortamda çok fazla sayıda huzursuz insanla ve onların kederleri, gereksiz şikâyetleri, korkuları ve şüpheleri ile karşılaşırsanız, yapacağınız en iyi şey onları çalıştırmak ve zihinlerini meşgul etmektir; işin aslı bu durumlarının sebebi aylaklıklarıdır. Bir süre hayaller âleminde yaşayıp, kendilerini hayalî ve hoş ahlat ile avutabilirler ama nihayetinde hayalleri acı bir biçimde son bularak gene huzursuz, şüphe ve korku dolu, kıskanç, üzgün insanlar olup kendi kendilerini yiyip bitireceklerdir. Aylak oldukları sürece böyle insanları hoşnut etmek imkânsızdır. Agellius, *Otio qui nescit uti, plus habet negotii quam qui negotium in negotio* diye buyurmuş: Vaktini nasıl değerlendireceğini bilmeyen insan, işlerinin en yoğun olduğu zamanlarda hissettiğinden daha fazla zihinsel endişe, üzüntü ve huzursuzluk yaşamaktadır. *Otiosus animus nescit quid volet*: Aylak insan ne zaman iyi hissettiğini, ne istediğini ya da nereye gideceğini bilemez. *Quum illuc ventum est, illinc lubet*: Bir yere varır varmaz oradan

[104] **Eski Ahit (Mısır'dan Çıkış 5:6-10).**

ayrılmak ister. Her şeyden bıkmıştır, hayat yorgunudur. *Nec bene domi, nec militiae*: Ne evin içindedir ne de evin dışında; ortalıkta dolanır, kendiyle yaşar. Tembelliğin ve aylaklığın en iyi tasvirini aşağıda alıntı yaptığım, komedilerin şairi Philolaches'ten duydum. Onun zarif dizelerine burada yer veriyorum:

Novarum aedium esse arbitror similem ego hominem,
Quando hic natus est: Ei rei argumenta dicam.
Aedes quando sunt ad amussim expolitae,
Quisque laudat fabrum, atque exemplum expetit, &c.
At ubi illo migrat nequam homo indiligensque, &c.
Tempestas venit, confringit tegulas, imbricesque,
Putrifacit aer operam fabri, &c.
Dicam ut homines similes esse aedium arbitremini,
Fabri parentes fundamentum substruunt liberorum,
Expoliunt, docent literas, nec parcunt sumptui,
Ego autem sub fabrorum potestate frugi fui,
Postquam autem migravi in ingenium meum,
Perdidi operam fabrorum illico oppido,
Venit ignavia, ea mihi tempestas fuit,
Adventuque suo grandinem et imbrem attulit,
Illa mihi virtutem deturbavit, &c.[105]

[105] Burton, alıntının altında düzyazı ile şiirin genel olarak ne anlattığının kısa tercümesini yapmaktadır.

Genç bir adam tıpkı yeni ve güzel, duvarcının sağlam malzeme ile inşa ettiği bir ev gibidir. Ama kötü kiracı içeri yağmur suyunun girmesine izin verip gerekli tamiratları yaptırmazsa o ev virane haline gelir. Ailelerimiz, öğretmenlerimiz, arkadaşlarımız gençliğimizde bizi erdemli kılacak şekilde eğitmek için ellerinden geleni yaparlar; ancak biz kendi başımıza kaldığımız zaman aylaklığımız, öğrendiğimiz bütün erdemli alışkanlıkları zihnimizden bir fırtına gibi söker atar, bir anda tembelliğe düşüp işe yaramaz kişiler olur çıkarız.

Aylaklığın birinci dereceden akrabası, eşlikçisi olan bir başka neden de aşırı yalnızlıktır; hekimler tarafından melankolinin hem nedeni hem de belirtisi olarak kabul edilir. Ancak biz bu bölümde ister mecburi ister gönüllü olsun yalnızlığı bir neden olarak ele alacağız.

Mecburi yalnızlık daha çok öğrencilerde, keşişlerde, papazlarda ve münzevilerde görülür: Mezhepleri ve hayat gayeleri nedeniyle eşi dostu geride bırakmış kendilerini tek göz odaya kapatmışlardır. Bu durumu Bale ve Hospinian *otio superstitioso seclusi*[106] diye adlandırmış: (Tarikatları nedeniyle) et yemezler, sessizlik yemini ile yaşarlar ve hiç dışarı çıkmazlar. Bir hücrede ya da ıssız bir yerde hayatlarını sürdürüp hiç arkadaş edinmezler. Issız evlerde yaşayan taşra beyefendisi gibi ya tek baş-

[106] (Lat.) Batıl inançları nedeniyle münzevi olmuşlar.

larına yaşarlar ya da maddi güçlerinin çok ötesinde bir yaşam sürdürerek çok misafir ağırlar, kendilerinin dengi olmayan aşağı tabakadan veya zıt karakterli hizmetçiler ve yardımcılar ile muhabbet etmeye bayılırlar. Ya da yalnızlıktan kurtulmak için içki hanlarına ve birahanelere gidip ahlaksız heriflerle takılarak kendilerini böyle gayri meşru eğlencelere ve rezil bir yaşama bağımlı hale getirirler. *Nullum solum infelici gratius solitudine, ubi nullus sit qui miseriam exprobret.*[107] Bu mecburi yalnızlığın etkileri şu durumlarda tehlikeli olur: o zamana kadar vaktini eşle dostla güle oynaya geçirmiş, geniş bir aile içinde ya da büyük şehirlerde doğmuş ve büyümüş, namusuyla yaşamış kişiler bir anda ıssız, kimsesiz kır evine kapanırsa, özgürlükleri kısıtlanırsa ve insanlarla görüşmekten men edilirlerse, yalnızlığı sinir bozucu ve bezdirici bulup çok büyük bir huzursuzluğun nedeni olarak görürler.

Gönüllü yalnızlık melankoliyle birebir bağı olan bir durumdur; melankoliyi bir siren gibi nazikçe kendine doğru çağıran, aklı cezbeden ve insanı bir sfenks gibi geri dönülemez uçurumlara sürükleyen, Piso'nun deyişiyle, en esaslı nedendir. Bazıları ilk başlarda yalnızlığın keyif verici olduğunu düşünür; tüm gün boyunca yataktan kalkmayarak, odadan dışarı adımını atmayarak, ağaçlık yerlerde ya da nehir kıyısında tek başına yürüyüş yaparak keyifli bir konu üzerine uzun uzun düşünmek

[107] (Lat.) Ahlaksız insan için, rezilliğini kınayacak kişilerin olmadığı yerler mubahtır.

hoş gelebilir, ancak bu yolun sonunda iki ayrım vardır: Keyif veren delilik ve hoşa giden sanrılar.

Melankolik hale gelmek, hayallere kapılmak, kendi kendine gülümsemek, temsil ettiklerini düşündükleri ya da seyrettikleri oyunlardaki çeşitli rolleri üstlenmek ve keyif veren şeyleri düşünmek mukayese edilemez bir zevktir. Râzi'nin deyimiyle "şimdiki, geçmişteki ve gelecekteki" durumları düşünmek, Lemnius'a göre "ilk başta keyif vericidir." Bu eğlencelikler başta o kadar zevklidir ki insanlar uykusuz kalarak günler ve hatta yıllar boyunca böyle hayalî düşüncelere dalabilirler – tıpkı güzel rüyalar görüyorlarmış gibi uyandırılmak istemez, ara vermezler. Boş düşüncelere dalmak o kadar hoştur ki, günlük düzenlerini ve yapılması gereken işleri yerine getiremezler, kendilerini herhangi bir işe ya da çalışmaya veremezler. Bu hayalî ve cezbedici düşünceler o kadar sinsice, o kadar duygusal, o kadar ani ve o kadar daimi bir şekilde insanların üzerine çöker, yavaşça süzülerek içlerine sızar, onlara sahip olur, onları yenilgiye uğratır ve dikkatlerini dağıtır ki, bana göre, kişi bu düşüncelerden kendini kurtaramaz ve sorumluluklarını yerine getiremeyip hülyalara dalmaya, melankolik olmaya ve kendinden geçmeye devam eder. Sanki boyunlarına hınzır bir peri tarafından ip geçirilmiş gibi, bu endişe ve meraktan oluşan melankolik kurmacalardan örülü labirentte dönüp dönüp dururlar. Bir saat gibi kâh kurulup kâh bozularak bu düşüncelerden kaçamaz ve kendileri-

ne gelemezler. Ancak bir anda devran döner, hoşlarına gitmeyen bir durumla karşılaşıp boş düşüncelere ve ıssız mekânlara hapsolmuş olmanın sonucu olarak kimsenin arkadaşlığına katlanamayacak, sadece nahoş ve rencide edici şeyler düşünecek hale gelirler. Korku, üzüntü, şüphe, taşralı çekingenliği, huzursuzluk, endişe ve hayattan bıkma hissiyatı bir anda akıllarına düşüp kendilerini bile şaşırtır. Şüphe etmekten başka bir şey düşünemez hale gelirler. Gözlerini açar açmaz melun hastalık melankoli yakalarına yapışır, ruhlarını korkutur. Karanlık bir düşünceyi kafalarına takar; hiçbir iş, hiçbir yöntem ve hiçbir ikna o düşünceyi kafalarından söküp atamaz çünkü zehirli ok hâlâ bir yerde saplanmış kalmıştır. Bundan ne kurtulabilir ne de buna karşı koyabilirler. Daha yararlı bir düşünme yöntemi olarak tefekkürün ve faydalı yalnızlığın olduğunu da inkâr edemem; bu ikisini Kilise Babaları tavsiye etmekte, Hierome, Hrisostomom, Cyprian, Aziz Augustinus, Petrarca, Erasmus, Stella ve diğerleri kitaplarında geniş olarak ele almaktadırlar. Doğru yapılırsa yeryüzünde bir cennet yaratıp ebedî saadet getirir, vücuda ve akla iyi gelir. Eski keşişlerin ilahi temaşa için kullandıkları, Hadrianus'un sarayından Simulus'un, İmparator Dioclesian'ın sık sık icra ettiği türden bir düşünme yöntemidir. "Vatia yalnız yaşamayı bilir" sözü Romalıların kırsal yaşamlarının düsturudur. Demokritos, Cleanthes ve başka değerli filozofların ya da Plinius, Cicero ve Jovius gibi Tanrı'ya daha iyi hizmet etmek, çalışmalarına devam edebilmek, bilgilerini

arttırmak için bu kaos dolu dünyadan ayrılarak inzivaya çekilirler. Bu nedenle bizim coşkulu reformcularımızın manastırların ve dinî evlerin önemini anladıklarını pek zannetmiyorum; eğer anlasalardı hepsini yıkmaya çalışmazlardı. Büyük tamirat gerektiren zarar görmüş yerleri onarabilir, bu güzelim binalara ve atalarımızın inançlarından bize miras kalan bu yapıtları yıkmak için can atmazlardı. En azından güzel kasaba ve şehirlerde inşa edilmiş kiliseler ve manastırlar yıkılmayıp, her sınıftan ve durumdan erkek ve kadınların yaşaması için, dünyevi dertlerden ve karmaşadan kaçmak için, evlenmek istemeyen ya da evliliğe uygun olmayanlar için, hayatlarını bir şeye adamak isteyenler için, ayrı yaşamak için, uygun koşulları sağladığı için, iyi bir eğitim ve iyi bir arkadaşlık mekânı olduğu için, çalışmalara devam edebilmek için, sanat ve bilimi kusursuz hale getirmek için, kamu yararı ve eskiden inançlı keşişlerin yaptığı gibi Tanrı'ya hizmet etmek için bazıları ayakta tutulabilirdi. Çünkü buralarda yaşayan insanlar ne aylak ne de yalnızdır. Tıpkı Ezop'un hikâyesinde çiftçinin kendisine aylak denilince verdiği yanıttaki gibi, hiçbir zaman arkadaşları gibi aylak olmamıştır. Cicero'nun eserinde adı geçen Scipio Africanus gibi *unquam minus solus, quam cum solus; nunquam minus otiosus, quam quum esset otiosus*: hiçbir zaman yalnız olduğundan daha az tek başına, aylak olduğundan daha az aylak olmamıştır. Platon "Aşk Üzerine" adlı eserinde Sokrates'i müthiş bir şekilde över: Sokrates'in aklına bir fikir gelmiş ve derin düşüncelere dalmış. Sabahtan öğ-

lene kadar ayakta tefekkür ederken daha düşüncesi bitmediği için akşama kadar öyle durmuş. Diğer askerler (ki o zaman Sokrates askermiş) hayranlıkla onu seyrediyorlarmış, bütün gece de seyretmeye devam etmişler. Sabah güneş doğuncaya kadar hareketsiz kalmış, sonra güneşi selamlayıp işine gücüne dönmüş. Sokrates hangi hıltın etkisi altında böyle davranmış ya da nasıl böyle etkilenmiş bilemiyorum ama başka bir adam için böyle tefekkür etmek son derece tehlikeli olabilir. Sokrates'i nasıl ince bir düşünce aldı götürdü onu da bilemiyorum. Ancak Sokrates'in bu durumu, Seneca'nın "bizi mahveden yalnızlık" ve *pugnat cum vita sociali*[108] adını verdiği yıkıcı yalnızlığın tam tersidir. Yıkıcı yalnızlıkta insan tek başına kaldığı zaman şeytana dönüşür; bu tıpkı o deyimde anlatılan durumdur: *Homo solus aut Deus, aut Daemon,* yalnız adam ya azizdir ya da şeytan. Ya aklı durgunlaşır ya da kendini beğenmişin biri olur çıkar. "Yalnız olup da düşenin vay haline!" Böyle sefiller normal insanların bozulmuş halleridir; arkadaş canlısı insanların yaratıklara, canavarlara, insandışı varlıklara dönüşmüş münzevi halleridirler. Hem kendilerinden hem de insan topluluklarından nefret eden, ahlatını kendi isteğiyle bozmuş bir dolu Timon ve Nebukadnezar vardır. Mercurialis'in melankolik hastasına yaptığı konuşmayı biz de burada yineleyelim:

[108] (Lat.) Sosyal hayatla savaşan.

"Doğa sana kızmakta çok haklı, zira sana sağlıklı bir bünye ve sağlam bir beden vermiş; Tanrı sana ilahi ve mükemmel bir ruhla birlikte iyi çalışan organlar ve faydalı yetenekler hediye etmiş. Sen yalnızca bunları kirletmekle ve geri çevirmekle kalmamışsın, bir de onları bozmuş, onlara zarar vermiş, dengelerini altüst etmiş ve bu hediyeleri asiliğinle, aylaklığınla, yalnızlığınla ve diğer pek çok şeyle sapkın hale getirmişsin. Sen Tanrı'nın ve doğanın nezdinde bir hain, kendin ve dünya için bir düşmansın. Sen kendini bilerek ve isteyerek kaybettin, uzaklara attın: Sen, boş düşüncelere karşı koymayarak, onlara boyun eğerek kendi sefaletinin mimarı oldun."

VII

UYUMA VE UYANIK KALMA

Aşırı egzersiz yapmak konusunda dediklerimizi uyku konusunda da yineleyebiliriz. Kararında bir uykudan daha iyisi yoktur; aşırı ve zamansız uyku kadar zarar veren başka bir şey daha yoktur. Melankolik adamın fazla uyuyamadığı herkes tarafından kabul edilen bir doğrudur. Böyle insanlar için fazla uyku iyidir, çünkü melankoliye tek şifa uykudur; melankolik kişilere uyanık kalmak kadar zarar veren ya da hastalığı daha da tetikleyen başka bir etken yoktur. Ancak bazı durumlarda uyku yarardan çok zarar getirmektedir; özellikle Melanchthon'un bahsettiği balgam hıltından kaynaklanan o uyuşuk, hayvani, soğuk ve miskin melankoliye neden olmaktadır. Bu hılt fazlaysa ruhu donuklaştırır, duyuları köreltir. Beyni yanık ahlatla doldurup, burun ve boğaz akıntılarına ve beynin pislikle dolmasına neden olur. Fuchsius'un dediğine göre, geri kalan organları da uyutur. Gündüz vakti tok karnına yatılan uykuda vücut kendini dinlenmeye bırakmaz; ağır yemeklerden sonra hemen

yatmak korku dolu rüyalara, karabasanlara, uyurgezerliğe, uykuda çığlık atmaya ve çeşitli huzursuzluklara yol açar. Birinin dediğine göre, "böyle bir uyku vücudu çeşitli hastalıklara hazırlar." Ancak daha önce de dediğim gibi, sık sık uyanmak da melankolinin hem belirtisi hem de nedenidir. Lemnius'a göre, "beynin kurumasına, cinnet getirmeye, bunamaya yol açıp vücudu kurutur, zayıflatır, kalınlaştırır ve çirkinleştirir." Beynin ısısı bozulur, ahlat yanar, gözler iyice içe göçer, kara safra artar ve tüm vücut iltihaplanır." Galen'e ve İbn-i Sina'ya kulak verecek olursak, "vücudun doğal ısısını bozarak hastalığa neden olur." Daha neler neler olmaz ki? Haklı gerekçelerle Crato, Hildesheim, Jacchinus, Arculanus, Guianerius ve Mercurialis uyanık olmayı melankolinin başlıca nedenleri arasında saymaktadırlar.

ÜÇÜNCÜ BAŞLIK

I

AKLIN İHTİRASLARI VE ENDİŞELERİ NASIL MELANKOLİYE YOL AÇAR?

Plutarkhos'un kitabında aktardığı olaya göre, çıplak filozoflardan biri İskender'in sorusuna ("İçinizdeki en iyi konuşmacı kim?") her arkadaşının iyi birer konuşmacı olduğu yanıtını verir. Melankolinin en önemli nedenini soran birine ben de benzer bir yanıt verebilirim: her bir neden bir öncekinden daha beterdir, ancak şimdi ele alacağımız neden içlerinde belki de en kötüsüdür. Melankolinin en sık rastlanılan ve en olağan nedeni, Piccolomineus'un deyişiyle, huzursuzluğun yıldırımı ve gök gürlemesi, bizim küçük evrenimizde öyle şiddetli ve hızlı değişikliklere yol açar ki, en iyi durumdaki ve en dengedeki organları bile bozar. Vücut kötü ahlat üreterek aklı hırpalar, canlandırıcı nefesi bozarak beyne yanık dumanlar gönderir, tüm organlara ve ruha zarar verip, bu hastalığın olağan belirtileri olan korku ve üzüntüye yol açar.

Corpus onustum,

Hesternis vitiis animum quoque praegravat una.[109]

Diğer taraftan, aklın vücut üzerinde çok güçlü bir etkisi vardır: İhtiraslar ve endişeler, melankoli, çaresizlik, şiddetli hastalıklar ve bazen ölümle bile sonuçlanan akıl sır erdirilmez değişikliklere yol açar. Platon'un *Kharmides* adlı yapıtında geçen bir söz o kadar doğrudur ki: *omnia corporis mala ab anima procedere*; vücudun bütün dertleri ruhtan kaynaklanır. Plutarkhos'un anlatısında Demokritos'un dile getirdiği gibi, *damnatam iri animam a corpore*:[110] eğer bu anlamda vücut ruha karşı bir eylem gerçekleştiriyorsa şüphesiz bunda ruhun kaygısızlığa varan ihmalkârlığının da payı büyüktür; tıpkı bir demircinin kullandığı çekice hâkim olması gibi vücut üzerinde de ruhun hâkimiyeti olmalıdır.

Vücudun günahlarının ve marazlarının kaynağı olarak aklı itham edebiliriz. Philostrathus *non coinquinatur corpus, nisi consensu animae*[111] diyerek aynı düşünceyi paylaşmaktadır: Vücut sadece ruh tarafından kirletilir. Lodovicus Vives, isyankâr eylemlerin cahillikten ve akılsızlıktan kaynaklandığını söyler. Filozofların hepsi vücudun dertlerini ruha atfeder; ruhun vücudu daha iyi

[109] (Lat.) Dünün aşırılıkları hâlâ baskın iken / Vücut izin vermez aklın dinlenmesine.

[110] (Lat.) Suç ruhtan kaynaklanır.

[111] (Lat.) Vücut, ruhun izni olmadıkça tamamen kirletilmez.

yönetmesi gerektiğini ama bu görevi yerine getiremediğini belirtirler. Stoacıların hepsi (Lipsius ve Piccolomineus'un yazdığına göre) bilge insanın *απαθής*[112] olması gerektiğini, her ne olursa olsun kişinin ihtiraslardan ve duygulardan tamamen arınmış olması gerektiğine inanırlar. Seneca'nın anlattığı Cato ve Greklerin Sokrates'i böyle kişilere örnektir. Ayrıca Aubanus'un anlattığına göre Afrika'da yaşayan bir halk duygulardan ve endişelerden o kadar uzakmış ki (ya da o kadar aptal) kılıçla yaralandıkları zaman sadece dönüp bakarlarmış. Lactantius bilge insanı korkulardan muaf olarak tanımlarken, diğer yazarlar başka duyguları da bu tanıma ekler ya da bu tanımdan çıkarırlar. Bırakalım onlar bilge insanın tanımı hakkında tartışmaya devam etsinler, biz Lemnius'un tecrübeyle doğrulanmış sözüne kulak verelim: "Hiçbir fani ihtiraslardan muaf olamaz; eğer öyleyse o zaman ya tanrıdır ya da bir aptal." Bu ihtiraslar bizle doğar ve büyür, ebeveynlerimizden bize miras kalır. Âdem peygamberden beri süregelir. Aziz Augustinus'un dediğine göre Kabil'in melankolisi varmış – kimlerin yok ki? Sıkı bir disiplin, eğitim, felsefe ve hatta ilahi güç (inkâr edemem doğrusu) bazı insanlar için bazen bu ihtirasları denetim altına alıp bastırabilir ama çoğu insanda ihtiraslar baskın gelir ve o kadar şiddetle yaşanırlar ki, insanların üstüne gelen, sahillerin sel basmasına, tarlaların sular altında kalmasına ve ürünlerin telef olmasına

[112] (Yun.) İhtirassız ya da kendine hâkim anlamına gelen, Stoa felsefesinde kullanılan bir terimdir.

neden olan dev bir dalga gibi, aklı ve muhakeme yetisini zorlar, vücudun ısısını bozar. *Fertur equis auriga, nec audit currus habenas.*[113] (Aziz Augustinus'a göre) "duygularının esiri olan böyle biri bilge insanın gözünde baş aşağı duran adamdır." Bazıları ciddi hastalıklara yol açanın ahlat mı, yoksa endişe dolu düşünceler mi olduğu konusunda kararsızdırlar. Ancak Kurtarıcımız bu konuda en doğru şeyi söylemiştir: "Ruh istekli ama beden güçsüzdür" (Yeni Ahit, Matta 26:41).

Duygularımıza karşı koyamayız; Philo Judaeus, "huzursuz düşünceler çoğunlukla vücuda zarar verir, melankoliye yol açar ve sağlığı altüst eder," diye belirtir. Vives böyle düşüncelerin "bazılarının dalgalarla birlikte esecek kadar hafif olan, bazılarının ise gemiyi alabora edecek kadar şiddetli olduğu" denizin üzerindeki rüzgârlara benzetir. Daha hafif ve daha nadiren hissettiğimiz duyguların bize fazla zarar vermediğini düşünürüz, bu nedenle onlara fazla önem vermeyiz. Ancak bu duyguları tekrar tekrar hissetmeye başlarsak (Aziz Augustinus'a göre) "yağmurun kayayı aşındırması gibi, endişeler de aklımızın içinde yer ederek nihayetinde ruhumuza hâkim olan, hastalık olarak adlandırılan melankoliye yol açar."

İhtirasların melankoliye nasıl yol açtığını Agrippa, Cardano, Lemnius, Suarez, Bright ve Cizvit rahibi Wri-

[113] (Lat.) Sürücü savrulur, atlar dizginlerinden kurtulur.

ght kitaplarında detaylı olarak ele almışlardır. Burada kısaca özetlemek gerekirsek; hafıza, dış dünyadan duyular yardımıyla algıladığı nesneyi beynin ön kısmında bulunan yetilerle tanımaya başlar ve hayal gücümüze getirir. Hayal gücü, nesnenin temsilini yanlış anlayarak ya da anlamını büyüterek tüm duyguların merkezi olan kalbe iletir. Canlandırıcı nefes beyinden kalbe gizli yollarla gidip nesnenin iyi ya da kötü olduğuna karar vererek duruma göre, ahlatın da yardımıyla, ya savaşmak ya da savaştan sakınmak için hareket etmeye başlar. Bu nedenle keyifli olduğumuzda yaşamsal nefes, üzgün olduğumuzda melankoli kanı, sinirlendiğimizde safra depolarız. Eğer hayal gücümüz korku ve endişe ile dolarak şiddetlenirse, kalpten diğer organlara, ya da diğer organlardan kalbe aşırı miktarda yaşamsal nefes pompalanarak daha derin bir izlenim ve daha büyük bir sıkıntıya neden olur. Vücuttaki ahlat da aynı şekilde alevlenir, vücut ısısı bozulup dengesiz hale gelerek ihtiraslar daha uzun ve daha şiddetli yaşanır.

Anlaşılacağı üzere, tüm marazların ilk adımı ve çıkış noktası bozuk hayal gücüdür; kalbe yanlış bilgi gönderen, ısı değişimlerine yol açan, ruhun ve ahlatın değişmesine ve dengesizleşmesine neden olur. Bunların sonucu olarak vücut sıvıları engellenir ve temel organlar görevlerini yapamaz hale gelir. Melankolik bir Yahudi hastası için kendisine başvuran Montanus'a Doktor Navarro bunları anlatmıştır. Yaşamsal ruh, canlandırıcı ruh

birbirine karışmış, beslenme durmuş, kötü ahlat artmış, melankoli kanı yüzünden hastalıklar ve kaba zevkler ortaya çıkmıştır. Şiddetli duygular nedeniyle sıvıları çekilen kuruyan diğer organlar da işlevlerini yitirerek duyu ve hareket kabiliyetlerini kaybetmişlerdir. Bu yüzden bakarız ama görmeyiz; duyarız ama ayrım yapamayız. Arnoldus'tan alıntı yaparak sözlerimi bitiriyorum: *Maxima vis est phantasiae, et huic uni fere, non autem corporis intemperiei, omnis melancholiae causa est ascribenda:* Hayal gücünün etkisi o kadar fazladır ki, melankolinin tek nedeni olarak bile gösterilebilir.

Bu hastalığın oluşmasında çok büyük payı olduğundan ve kendi başına bile ciddi bir kuvvet olduğundan ötürü, hayal gücü ile ilgili buraya bir arasöz girmek uygunsuz kaçmayacaktır. Bazıları arasözlerden hoşlanmasalar da ben bu konuda Beroaldus ile aynı görüşü paylaşmaktayım:

"Böyle arasözler sıkılmış okuyucuya zevk verir, hoş vakit geçirmesini sağlar. Rahatsız mideye iyi gelen sos gibidirler. O yüzden ben de şevkle kullanacağım."

II

HAYAL GÜCÜNÜN ETKİSİ ÜZERİNE

Hayal gücünün ne olduğunu ruh incelemesi yaparken yeterince anlatmıştım. Şimdi sadece hayal gücünün müthiş etkisine ve kuvvetine işaret edeceğim. Bunun etkisi en çok melankolik insanlarda görülür çünkü nesnelerin izlenimlerini en uzun, en yanlış ve en abartılı şekilde, sürekli ve şiddetli tefekkürler nihayetinde gerçek etkiler ortaya çıkıncaya ve hastalıklar oluşuncaya kadar tutarlar. Her ne kadar hayal gücümüzün aklın maiyetinde olduğunu ve akıl tarafından yönetilmesi gerektiğini düşünsek de, birçok insanda haricî ve dahilî dengesizlikler, çalışmayan ya da engellenen organların kusurları nedeniyle hayal güçleri de işlevini yitirerek kuvveti azalır ve zarar görür. Bu duruma en çok uyuyanlarda rastlarız: hayal güçlerini bozan ahlat ve duman nedeniyle çoğu zaman saçma ve inanılması zor şeyleri hayal ederler. Bizim cadı çarpması dediğimiz olay gerçekleşir; sırtüstü yattıklarında yaşlı bir kadının üzerlerine oturduğunu ve nefesleri kesilin-

ceye kadar kalkmadığını anlatırlar. Bunların hepsi kötü ahlatın varlığından kaynaklanır, başka bir doğaüstü sebebi yoktur.

Benzer bir durum da geceleri tuhaf şeyler yapan uyurgezerlerde görülür: dumanlar hayal gücünü alevlendirir, hayal gücü iştahı tetikleyerek canlandırıcı ruhu harekete geçirir ve vücut kendini uyanık zannederek gezinmeye başlar. Frocastorius, günler boyunca vecit halinde kalma gibi tüm ekstaz durumlarını hayal gücünün etkisine bağlar. Celsus, bir rahibin duyularından sıyrılarak yaşam emarelerinden ve hissiyattan azade bir şekilde bütün gün ölü gibi yattığını anlatır. Cardano da aynı şeyi yapabilmekle övünür. Böyle adamlar kendilerine geldikten sonra cennet ve cehennem hakkında tuhaf şeyler anlatıp neler gördüklerini paylaşırlar. Matthew Paris'in kitaplarında anlattığı Aziz Owen ve Evesham keşişi bunlara örnektir. Aziz Bede'in ve Aziz Gregory'nin gördüğü hayalleri ve Azize Bridget'in vahiylerini, Wierus ve Vaninus hayal gücünün etkisi ve şeytan aldatması olarak açıklamaya çalışmışlardır. Benzer şeyler uyanıkken de görülebilir: Kendi kendilerine hayallere dalıp boş sanrılar yaşamaktadırlar! Özellikle ressamlara, mühendislere ve matematikçilere sesleniyorum.

Bazıları bütün kötü alışkanlıkları kusurlu ve bozuk hayal gücüne bağlamaktadır; öfke, intikam, şehvet,

hırs, kıskançlık gibi duygular iyi ve doğru olandan çok, yanlış olanı seçmemize neden olup, ruhu yalan gösterilerle ve düşüncelerle kandırırlar. Bernardus Penottus kâfirliğin ve batıl inançların buradan çıktığına inanır. Yalanı hayal eden yalana inanır; eğer kendine sahte bir âlem yaratıyorsa, bu içinde yaşadığımız dünyanın tersi bile olsa, buna inanır. Ama en çok tutkularda ve duygularda hayal gücünün tuhaf ve doğrudan etkilerini görürüz: Karanlıktan korkan adam neler neler görmez ki? İblisler, cadılar ve hayaletler kimbilir ne şekillerde çıkarlar karşısına? Lavater, hayalî şekillerin ve görünümlerin en büyük nedeni olarak korkuya işaret eder. En fazla, korku hayal gücünü besler (diye yazar Wierus). Cannae Muharebesi'nden oğlunun döndüğünü düşünen kadın gibi, kimisi anında ölüverir. İsrailoğulları'nın babası Yakup peygamber hayal gücünün etkisiyle benekli koyunları yaratıp koyun sürüsünün önüne beyaz çentikli çubuklar koydu. Heliodoros'ta bahsi geçen o Etiyopyalı kraliçe, Perseus ve Andromeda'nın resmini görünce açık renkli, bembeyaz bir çocuk doğurmuş. Yunanistan'da yaşayan her ikisi de sakat olan karı koca, sağlıklı ve güzel çocuklarının olması için yatak odasına güzel resimler asmışlar ki "karısı bu resimlere bakıp güzel çocuklara hamile kalsın." Eğer Bale'in yazdıklarına inanacak olursak, Papa III. Nicholas'ın[114] metreslerinden biri ayı görüp korkunca doğum sancısı

[114] III. Nicholas 1277-1280 yılları arasında papalık yapmıştır; yönetimi sırasında bütün önemli görevlere akrabalarını getirdiği için Dante *İlahi Komedya* eserinde kendisini cehennemin sekizinci katına koyar.

tutup bir yaratık doğurmuş. Lemnius'a göre, "bir kadın gebe kaldığı sırada aklında ya da huzurunda olan adama benzeyen bir çocuk doğururmuş." Doğumları yaklaşmış hamile kadınların bozuk hayal güçleri nedeniyle benler, çıbanlar, yaralar, tavşandudakları olan ve yaratıklara benzeyen çocuklar doğururlar. *Ipsam speciem quam animo effigiat, faetui inducit*: Kendi kendine uydurduğu şeylerle çocuğunu damgalar. Bu nedenle Lodovicus Vives doğurması yakın hamilelere şu uyarıyı yapar: "Böyle saçma düşüncelere ve yargılara neden olan, duyulan veya görülen korkunç nesnelerden ve mundar görünümlerden sakınmalılar."

Bazıları hayal güçlerinin kendilerine dayattığı şeylere gülüp geçerler ya da kızarıp bozarırlar. İbn-i Sina yan yattığında titreme nöbeti geçiren bir adamı örnek verir. Bazıları da neredeyse gerçeğinden ayırt edilemeyen kuş ve hayvan sesleri çıkartır. Agrippa'nın hayal gücünün etkisiyle vuku bulduğunu öne sürdüğü Dogabertus ve Aziz Francesco'nun yaraları tıpkı İsa'nın yaralarına benzermiş (eğer gerçekten yarası varsa tabii). Bazıları hayal gücünün etkisiyle kurda, erkekten kadına, kadından tekrar erkeğe ve erkekten de eşeğe ya da köpeğe dönüşüp diğer türlü biçimlere girerlermiş. Wierus böyle dönüşümlerin hayal gücünden kaynaklandığını öne sürer. Su korkusu geçiren biri küvette hemen kendisinin yanında hareketsiz duran bir köpeği hayal edermiş. Melankolik ve hasta insanlar kendilerini kral, lord, horoz, ayı,

maymun ve baykuş zannettikleri ya da ağır, hafif, şeffaf, büyük, küçük, hareketsiz ve ölü (ki belirtiler konusunda bu durumu daha detaylı ele alacağız) olduklarını düşündükleri çeşitli ve çok sayıda acayip hayalleri, görünümleri ve saçma sanrıları tecrübe ederler. Bunların hepsi bozuk, kusurlu ve aşırı çalışan hayal gücünün sonuçlarıdır. Sadece melankolik ve hasta kişilerde değil, bazen en sağlıklı olanlarda bile etkisini gösterir: anında hasta edip bünyelerini bozar. Valesius'un kabul ettiği üzere, ancak güçlü bir kavrayış ve düşünce hastalıkları bertaraf eder: bu ikisinin gerçek etkileri vardır. Bir kişi, başka birinin titrediğini, başının döndüğünü ve korkutucu bir hastalıktan mustarip olduğunu gördüğünde endişe ve korku onları o kadar etkiler ki kendileri de hemen aynı hastalığa yakalanırlar. Ya da bir kâhin, bir bilge, bir falcı veya bir hekim onlara hastalığa yakalanacaklarını söylediğinde o kadar evhamlanacaklar ki anında hasta olacaklar. (Cizvit Riccius'un dediğine göre) Çin'de yaygın olan kanı şuymuş: "Eğer insanlara hangi gün hastalanacakları söylenirse, gerçekten de o gün hastalanırlar, hatta o kadar etkilenirler ki bazen o gün ölen bile olur." Doktor Cotta *Tıbbın Cahil Üfürükçülerinin Keşifleri* adlı kitabında, hayal gücünün etkisini göstermek amacıyla iki tuhaf öykü anlatır: birincisi, 1607 yılında geçen ve Northamptonshire'de yaşayan bir papazın karısıyla ilgilidir. Kadın bir hekime muayene olmuş ve hekim de kadına siyatik teşhisi koymuş (aslında siyatiği yokmuş kadının). Kadın eve döndükten sonra, hemen o gece, heki-

min sözleri üzerine, bir siyatik nöbeti geçirmiş. İkincisi de kramplar nedeniyle acı çeken iyi bir eş ile ilgilidir. Bu kadının vücuduna, hekim adını koyduktan sonra, kramplar girmeye başlamış. Bazen ölüm bile hayal gücünden kaynaklanabilmektedir. Kendisine veba olduğu söylenen (ama aslında olmayan) adam anında düşüp ölmüş. Bir diğeri de düşünceyle veba olmuş. Bir tanesi arkadaşından kan alındığını görünce anında bayılmış. (Cardano, Aristoteles'ten alıntı yaparak anlatır) asılarak idam edilen bir adamı gördüğünde yere düşüp bayılmış (kadınlar genelde korkunç bir durum görünce böyle yaparlar). (Ludovicus Vives'in anlattığına göre) Fransa'da yaşayan bir Yahudi geceleyin yürürken nehrin üzerindeki tehlikeli köprüden yürüyüp geçmiş ama ertesi gün geçirdiği tehlikeyi aklına getirince düşüp ölmüş. Bazıları böyle hikâyeleri duyunca ciddiye almaz, güler geçer ama Peter Byarus'un örnek verdiği gibi, o yükseklikteki tahta köprüden geçen her adam korkar ve başı döner. (Agrippa'ya göre) pek çok "aslan yürekli adam böyle durumlar karşısında sersemler ve hastalanır; yüksek yerden aşağıya baktıklarında kimbilir hangi düşünceler alır akıllarını?" Bazıları hayal güçlerinden dolayı zarar görürken, diğerleri de hayalleri ve düşünceleri aracılığı ile iyileşir. Sık sık diş ağrılarının, gut hastalığının, düşme hastalığının, kuduz köpek ısırmasının ve diğer başka hastalıkların büyülerle, tılsımlarla, simgelerle, nazarlarla iyileştirildiğine ve ayrıca açık yaraların, *unguentum ar-*

marium[115] ile hızla kapandığına tanık olmaktayız. Bütün âlem tılsımlarda ve efsunlarda keramet olmadığını bilir; tüm güç düşünce ve telkindedir; Pomponatius'un düşündüğü gibi, "güçlü düşünce ve telkin ahlatı, ruhu ve kanı harekete geçirerek etkilenen organlardan hastalığı geri çeker." Şarlatanların ve büyücülerin yaptığı büyüleri, muskaları ve batıl ilaçları savmak için de bu iki güç kullanılır. (Wierus büyüler ve tılsımlar hakkında şunları söyler) "onların ahlaksız sahteliğinden birçok insan zarar görür; ancak tecrübelerimizden anlıyoruz ki aynı yolla bunların etkisinden kurtulabiliriz." Yalancı doktorlar ya da aptal bir cerrah aklı başında bir hekimden daha tuhaf ilaçlar yapabilmektedir. Nyınannus'a göre hasta, bu doktorlara daha çok güvenmektedir, İbn-i Sina da bilimden önce insanların böyle şifa bulduklarını söyler. Cardano sırf bu düşünce yüzünden gerçek hekimlerin işlerini yapamadıkları ve engellendikleri kanısındadır; Hippokrates'e göre kime daha çok güvenirsek onun ilacı daha etkili olur. İşte bizim bu hayal gücümüz vücutlarımızı böyle etkiler, dönüştürür ve yönetir; tıpkı "başka bir Proteus gibi ya da bir bukalemun gibi çeşitli şekillere girer ve muazzam bir güç haline gelir." Ficcinus "bizim üzerimizde olduğu kadar başka insanlar üzerinde de çok büyük etkisi vardır," diye ekler. Nasıl olur da bir adamın kızarmış gözleri bir diğer adamda da ortaya çıkar? Ya da birinin esnemesi nasıl olur da diğerinin esnemesine ne-

[115] (Lat.) Silah tozu. On yedinci yüzyılda hayli yaygın olan ve her türlü yarayı iyileştirmekte kullanılan demir sülfat ve sülfürik asit bileşimi bir çeşit merhem.

den olur? Bir adamın çişi gelince nasıl olur da diğerinin de çişi gelir? Tuğla sıvayan biri ya da odun kesen biri nasıl olur da diğerlerini sinir eder? Haftalar geçmiş olsa bile bir hayvan leşi katilinin huzurunda nasıl tekrar kanamaya başlar? Neden cadılar ve yaşlı kadınlar çocukları kandırırlar? Wierus, Paracelsus, Cardano, Mizaldus, Valeriola, Caesar Vaninus, Campanella ve başka filozofların da vardığı kanıya göre, kuvvetli bir hayal gücü birini hareketlendirirken, diğerini de ruhen değiştirir. Dahası, İbn-i Sina'nın düşündüğü gibi, bu yolla sadece hastalıklara, marazlara ve diğer sorunlara yol açmakla ya da bunları iyileştirmekle kalmaz; Alkindus, Paracelsus ve başkalarının kabul ettiği üzere, bedeni bulunduğu yerden başka yere taşır, gök gürültüsüne, yıldırım düşmesine ve fırtınalara neden olur. Bu nedenle kuvvetli hayal gücüne ya da düşünce gücüne insanın kılavuz yıldızı adını vererek bu bölümü bitirebilirim. Gemimizin dümeni de diyebilirim çünkü aklın bu dümeni yönetmesi lazımdır, yoksa gemimiz alabora olur. Wierus, Valesius, Donatus, Levinus, Agrippa, Cardano, Camerarius, Nymannus, Laurentius ve en önemlisi Antwerp'teki en meşhur hekim Fienus'un eserlerini okuyarak bu konuyla ilgili daha fazla bilgi edinebilirsiniz. Biraz yoldan saptım çünkü hayal gücünün duyguların aracı olduğunu ve birçok kereler hayal gücü yardımı ile inanılması güç sonuçlar doğurduklarını söylemek ve göstermek istedim: hayal gücü kusurlu olduğunda, ahlatı bozulduğunda endişeler artar ve etkileri o kadar derin ve uzun süreli olur.

III

ENDİŞELERİN SINIFLANDIRILMASI

Hayal gücüne zarar veren endişeler ve duygular, her ne kadar his ve akıl arasında dursalar da, akıldan çok hissiyata aittir çünkü hissiyatı meydana getiren organlardan kaynaklanırlar. Genelde iki tür eğilim vardır; fevri ve şehvani. Aquino'lu Thomas'ın takipçileri bu iki eğilimi on bir alt bölüme ayırarak, göz dikmek içinde beş, gasp etmek içinde altı çeşit türü olduğunu iddia etmişlerdir. Aristoteles hepsini zevk almak ve acı çekmek altında toplarken, Vives de iyi ve kötü ayrımı yapmıştır. İyi olan şey o anda mevcut ise bundan mutlak mutluluk ve sevgi duyarız; eğer gelecekte olacak bir şey ise onu umutla arzu ederiz. Eğer kötüyse ondan nefret ederiz; o anda mevcut ise üzüntü duyarız, gelecekte olacak bir şey ise korku duyarız. Bu dört duyguyu Bernard bir at arabasının tekerleklerine benzetir; bu dört duygu üzerinde hareket ederiz. Diğer duyguların hepsi bu dördünün türevleridir: bazıları aşk, mutluluk, tutku, nefret, keder ve korku olarak altıya ayırır; diğerleri öfke, tamah, im-

renme, kibir, açgözlülük, kıskançlık, endişe, bağışlama, utanç, tatminsizlik, çaresizlik, hırs ve cimrilik olarak ayırır. Eğer bunlar ölçüsüz ve kontrolsüz durumdaysa ruhu tüketerek melankoliye neden olurlar. Çok az insan kendi duygularını kontrol altına alabilir; din, felsefe ve başka ulvi uğraşlarla birlikte sabır ve alçakgönüllülük sayesinde bu ölçüsüz tutkuları dizginleyebilir. Çoğu insan ise yönetim eksikliğinden, cehaletten ve düşüncesizlikten sadece duygularıyla davranıp zarar görmekte, isyankâr duygulardan sakınmayıp onları teşvik ederek dizginleri bırakmakta ve daha da tahrik etmektedirler: tabiatları kötü olanlar sapkın iradeleri aracılığı ile daha da beter hale gelip sadece duygularının peşinden gitmekte ve akıllarını kullanmayarak alışkanlık ve inattan başlarına dert açmaktadırlar. Melanchthon *contumax voluntas malum facit* diye adlandırır: bizim inatçı irademiz, neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar yeren muhakeme yetimizi sapkınlaştırır, yanlışa doğru yönlendirir. Arzuların ve isteklerin kölesi olarak şehvetle gözleri bağlanmış ve hırsla kör olmuş halde kendilerini endişelerden inşa edilmiş bir labirentte bulurlar. "Kendilerini iyileştirecek şifayı içlerinde değil Tanrı'nın ellerinde ararlar; eğer akıllarını kirleten endişelerden ve huzursuzluklardan uzak durabilseler, bunu başarabilirler." Ancak korku, keder, utanç, intikam, nefret, kötülük gibi şiddetli duygulara meydan vererek bin bir parçaya bölünürler ve ruhlarını çarmıha gererler.

IV

KEDER ÜZERİNE

İnsana zarar veren ve melankoliye yol açan duyguların sınıflandırılmasına (ki hepsinden kısa da olsa bahsedeceğim) ilk olarak fevri bir duygu olan kederle başlayacağım: keder, üzüntü ile de başabaş gitmektedir; kederin ayrılmaz yol arkadaşı ve "melankolinin annesi ve kızı, her türlü belirtisi, örneği ve başlıca nedenidir." Nasıl bir belirti olduğu yeri ve zamanı gelince incelenecektir. Bir neden olduğu ise herkes tarafından kabul edilir. Plutarkhos, Apollonius'a yazdığı mektubunda *dolor nonnullis insaniae causa fuit, et aliorum morborum insanabilium* diye yazmış: deliliğin nedeni, başka hastalıkların nedeni ve asıl bu hastalığın nedenidir. Razî ve Guianerius da aynı düşünceyi paylaşırlar. Felix Plater'e göre bir kere kök saldı mı sonu çaresizlikle biter. Hrisostomos, kederi "ruhun gaddar işkencecisi, anlaşılması en güç üzüntü, bedeni, ruhu ve kalbi tüketen zehirli bir yılan, kalbi yiyip bitiren, daimi cellat, hiç bitmeyen gece, en zifiri karanlık, bir girdap, bir fırtına, dermanı olmayan

bir dert, ateşten beter bir kavrulma ve sonu olmayan bir savaş" olarak tanımlayıp, "herhangi bir tirandan beter infaz eden, hiçbir işkencenin, hiçbir askının ve hiçbir beden cezasının benzer etkiyi yaşatmadığı" bir durum olduğunu yazar. Tıpkı Prometheus'un ciğerini kemiren kartal gibidir; "kalbin ağırlığı üstüne bir ağırlık yoktur" (Sirak, 38:18). "Her huzursuzluk bir sefalettir ama keder gaddar bir işkencecidir." Baskın bir tutkudur: Eski Roma'da nasıl bir Diktatör başa geldiğinde diğer tüm yüksek hâkimlerin makamı yok oluyorsa, keder ortaya çıktığında diğer tüm duygular yok olur. Süleyman, *Özdeyişleri*'nde "bedeni kurutur," der (Eski Ahit, Süleyman'ın Özdeyişleri 17:22); insanların gözlerini içe çöktürür, onları solgunlaştırır, zayıflatır, yüzlerini kırıştırır, onlara ölü suratı verir, alnını ve yanaklarını kırış kırış yapar, vücudu kurutur ve doğal ısıyı bozarak hasta eder. Bizim İngiliz Ovidius'un[116] öyküsündeki, kocası Gloucester Dükü Humphrey'nin yasını tutan Düşes Elenora gibi:

Senin baktığın bu gözlerin bakışlarını
Bir zamanlar Dük Humphrey zevkle ve mutlulukla seyrederdi;
Şimdi keder beni çok değiştirdi
Beni görse diyemezdi, bu Elenoramın güzel yüzü,
Bu bir Gorgon'un yüzü.

[116] Burton'ın İngiliz Ovidius dediği, ancak İngiliz edebiyat tarihinde daha çok İngiliz Horatius diye geçen Michael Drayton 1563-1631 yılları arasında yaşamış ve Oxford Üniversitesi'nden mezun olmuştur.

Keder, karışımı bozar, kalbi dondurur, mideyi altüst edip rengi ve uykuyu kaçırır. (Fernelius'a göre) kanı koyulaştırır; (Piso'ya göre) ruhu kirletir, vücudun doğal ısısını düşürür, vücut ve akıl sağlığını bozar ve insanların ruhlarının acı çekmesine neden olur. Davut da aynı şekilde itiraf eder: "Kalp ağrısından inliyorum," (Mezmurlar, 38:8). Mezmurlar 119:28: "Ruhum eriyor kederden," ve seksen üçüncü dize, "dumandan kararmış bir şişe gibiyim." Antiochus uyuyamadığından ve kalbinin kederden çalışmaz olduğundan şikâyet eder; İsa'nın kendisi de bir "elemzede" olup, kederden kan kaybetmiştir: Markos İncili'nde "yüreğim ölümüne kederli" diye yazar (14:34). Crato, verdiği örnekte kederden melankoliye kapılan birinin vakasını anlatır. Montanus da asil bir kadının kederden başka "derdinin olmadığını" yazar. Hildesheim'ın anlattığı doktor, yıllardır melankoliden çeken hastasını tedavi etmiş ama hasta en ufak bir kedere düşünce tekrar hastalığı çekmeye ve bir öncekinden daha şiddetli nöbetler geçirmeye başlamış." Kederin, melankoliye, ümitsizliğe ve hatta ölüme nasıl yol açtığına dair örnekler hayli mevcuttur: "çünkü acının sonu ölümdür," (Sirak 38:18). "Dünyevi acılar ölüm getirir," (Yeni Ahit, 2 Korintliler 7:10). "Ömrüm acıyla, yıllarım iniltiyle tükeniyor," (Mezmurlar 31:10). Hekabe kederden köpeğe, Niobe taşa dönüşmemiş miydi? Gerçi Niobe'nin kederi kendi aptallığının sonucuydu. İmparator Severus kederinden ölmüştü; ne sayısız kişi gitti

kederden! *Tanta illi est feritas, tanta est insania luctus.*[117] Melanchthon, "kalpte fazla melankolik kanın birikmesiyle iyi ruhların yok olması ya da en azından etkilerini kaybetmesiyle oluşur; keder kalbi vurur, titretir ve özlemle doldurur, acı çekmesine neden olur. Dalaktan gelen siyah kan, sol taraftaki kaburgaların altından tüm vücuda yayılmaya başlayarak kederden mustarip olanlarda görülen hipokondriyal nöbetlere yol açar.

[117] (Lat.) Kederde ne vahşilik, ne çılgınlık vardır.

V

BİR NEDEN OLARAK KORKU

Kederin eşlikçisi, kız kardeşi, güvenilir yaveri ve daimi yoldaşı ve bu hastalığın hem refakatçisi hem de başlıca mümessili korkudur; hem nedeni hem de belirtisidir. Vergilius'un *harpy*lerden[118] bahsederken kullandığı tabiri hem keder hem de korku için kullanabiliriz:

Tristius haud illis monstrum, nec saevior ulla
Pestis et ira Deum stygiis sese extulit undis.

Ne cehennemden ne de Styx Irmağı'ndan gelen
beter bir canavar, daha zalim bir hastalık
Ya da tanrıların gazabı görülmüştür.

Lakedaimonia'lılar kederin de içinde olduğu diğer tüm acı veren duygularla birlikte korkuya da tanrı olarak taparlar; adına da Angerona Dea derlermiş. Varro'yu

[118] Yunan mitolojisinde yarı kadın yarı canavar olan yaratıklara verilen isim.

kaynak alan Aziz Augustinus Lakedaimonia'lıların bu tanrıdan deli gibi korktuklarını yazar. Korku, eski tapınaklarda aslan başı ile temsil edilir ve kendisine tapınılırmış. *Saturnalium* adlı kitabında Macrobius şöyle anlatır: "Ocak ayında Angerona'nın kendine ait bir yortu günü vardır; zevk tanrıçası Volupia'nın tapınağında rahipler adakları kurban ederler. Böylece tanrıça onlara merhamet gösterip insanları tüm endişelerden, dertlerden ve huzursuzluklardan bir yıl boyunca uzak tutar." Bu korku illetinin al basmak, solgunlaşmak, titremek ve terlemek gibi acı veren etkileri vardır; bir anda tüm vücut hem buz keser hem de kavrulur, kalp hızlı çarpmaya başlar ve kişi baygınlık geçirir. Bir topluluk ya da kıdemli kişiler önünde konuşma yapacak olan bazı adamlarda böyle etkiler görülür; Cicero kendisinin kamu önünde yapacağı her konuşmadan önce hâlâ titrediğini itiraf eder. Aynı şekilde Yunanistan'ın en büyük hatibi olan Demosthenes, Kral Phillippos'un karşısında yapacağı konuşmadan önce aynı duyguyu hissedermiş. Tıpkı Lukianos'un *Jupiter Tragoedus* eserinde zekice ele aldığı gibi bu durumda hem ses hem de hafıza afallar; diğer tanrılar karşısında konuşan tanrı Jüpiter'in dili o kadar tutulur ki konuşmasını ancak tanrı Merkür'ün yardımıyla yapabilir. Bazen insanlar korkudan öyle donakalırlar ki nerede olduklarını, ne söyleyeceklerini, ne yaptıklarını bilemezler. Korkuları ve endişeleri onların günlerce işkence çekmesine neden olur. Korku, en onurlu davranışları engelleyip kalpleri ağrıtır, mutsuz eder ve ağırlaştırır.

Korku içinde yaşayanlar hiçbir zaman özgür, dayanıklı ve güvende olamazlar; her zaman acı içinde olup hiçbir zaman mutlu değillerdir. Vives bu konuda en doğrusunu söylemiştir: *Nulla est miseria major quam metus*, korkudan daha büyük bir sefalet, daha beter bir işkence yoktur. Her zaman şüphe dolu, endişeli, tedirgin oldukları için çocuk gibi nedensiz ve yargısız surat asarlar; "özellikle korku veren bir nesne karşısında" diye ekler Plutarkhos. "Hayal Gücünün Etkisi Üzerine" başlıklı bölümde ele aldığım gibi, bazen anlık deliliğe ve her zaman çeşitli hastalıklara yol açar; bunu daha kapsamlı olarak "Korku ve Dehşet" bölümünde de işleyeceğim. Agrippa ve Cardano, özellikle karanlıkta korkunun hayal gücümüzü etkilediğini, şeytanı davet ettiğini ve hayallerimiz üzerinde diğer duygulardan daha hâkim olduğunu söylerler. Bunun kanıtını pek çok insanda görüyoruz; Lavater'in dediği gibi, *quae metuunt, fingunt*: ne'den korkuyorlarsa onu meydana getirirler ve kendi üzerlerine salarlar. Hortlakları, cadıları, iblisleri gördüklerini sanıp melankoliye tutulurlar. Cardano öcü gördüğünü zannedip melankolik hale gelen birinin örneğini verir. Augustus Caesar, Suetonius'un anlattığına göre, biri yanında olmadıkça karanlıkta oturamazmış. Kadınların ve çocukların geceleri kilise mezarlığında ya da karanlık bir odada tek başlarına kaldıklarında bir anda terlemeye başlayıp titremeleri çok tuhaftır. Çoğu insan gelecekte olacaklardan korku duyar; İmparator Severus, Hadrianus ve Domitian kaderlerinin ve şanslarının ne olacağı konusunda bilgiye

sahip olmaktan korkarlar. Buna benzer durumları başka bir bölümde daha detaylı inceleyeceğim. Endişe, merhamet, acıma duygusu, gücenme gibi duygular korku ve kederin türevleridir; bunları burada ele almıyorum. Eğer isterseniz bu konuda Carolus Pascalius ya da Dandinus okuyun.

VI

BİR NEDEN OLARAK UTANÇ VE İTİBARINI YİTİRME

Utanç ve itibarını yitirme insanda en şiddetli duyguları ve en acı pişmanlıkları uyandırır. (Felix Plater'in yazdığı gibi) *Ob pudorem et dedecus publicum, ob errorum commissum saepe moventur generosi animi*: kamuoyu önünde itibarını yitiren yücegönüllü insanlar duydukları utanç nedeniyle çaresizliğe itilirler. Philo'ya göre, "kendini korkunun, kederin, hırsın ve utancın hâkimiyetine bırakan kişi mutlu değildir, büyük bir sefalet içinde yaşayıp sürekli olarak sıkıntı, huzursuzluk ve acı çekmektedir." Bu, diğer kötü duygular kadar büyük acılar verir. "Çoğu insan bu dünyanın kargaşasını bir kenara bırakır, zafer kazanmayı aklına bile getirmez; ancak böyle insanlar rezil olmaktan, küçük düşürülmekten ve itibarlarını yitirmekten korktukları için zevk almayı hor görürler, kedere kayıtsız kalırlar ama gene de sitem ve iftira edilmekten kaçamazlar" (Cicero). Kamuoyu önünde pek çok kez rezil edilmiş ve bunun utancını yaşamış,

kendilerinden daha aşağı insanlar tarafından azarlanmış, düşman ilan edilmiş, savaş alanında itibarı yitmiş, haklarında iftiralar atılmış ve kötü sözler söylenmiş kişiler, hayatın şan şöhret sahibi olmakla aynı değerde olduğunun farkına varıp, bir daha insan içine çıkmaktan sakınmışlar ama bunun sonucu olarak da köşelerde ve karanlık deliklerde melankolik hale gelmişlerdir. En yücegönüllü insanlar utanç duygusuna yenik düşerler; çünkü utanç, en yüce ve en asil ruhlu olanları daha fazla etkiler (Hieronymus). Aristoteles, Euripus'un hareket kuramını anlayamadığı için kederden ve utançtan kendini yiyip bitirmiş (Caelius Rhodiginus, *Antiquar. lec.* kit. 29, başl. 8). Homeros ise balıkçının bilmecesini bilemediği için utanç duymuş. Yazdığı tragedyası sahnede yuhalandığı için Sophokles kendini öldürmüş. Lucretia kendini bıçaklamış ve Kleopatra da "zafer kazanamayacağını anlayınca onurunu kaybetmemek için" kendini öldürmüştür. Romalı Marcus Antonius "düşmanı tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Kleopatra dahil kimseyi yanına sokmadan üç gün boyunca geminin ön güvertesinde oturup kalmış, sonrasında da kılıcı ile intihar etmiştir" (Plutarkhos, *Marcus Antonius*). Rodoslu Apollonius, "artık şiirlerini okuyamayacak hale geldiği için ülkesini ve arkadaşlarını geride bırakarak gönüllü sürgüne gitmiş" (Plinius). Ajax, silahları Odysseus'a kaptırınca delirmiş. Çin'de haklarında dava açılanların kederden ve utançtan delirmeleri olağanmış (Riccius, *Expedit. ad Sinas*, kit. 3, başl. 9). Keşiş Hostratus, Reuch-

lin'in kendisi aleyhine yazdığı kitaba o kadar alınmış ki utançtan ve üzüntüden canına kıymış (Jovius, *in Elogiis*). Hollanda'da, Alkmaar'da yaşayan ağırbaşlı ve bilgili bir papaz olan hatip, bir gün yolda yürürken bir anda üzerine çöken yorgunlukla en yakın dehlize girmiş ama orada kendi cemaatinden bir kadını görünce o kadar utanmış ki bir daha insan içine çıkamaz ve vaaz veremez olmuş, melankoliden kendini yiyip bitirmiş (Forestus, *Tıbbi Gözlemler*, kit. 10, gözl. 12). Utancın da diğer kötü duygulardan alta kalır bir yanı yoktur.

Öte yandan, işlediği suçlardan dolayı zerre utanç duymayan aşağılık, küstah ve utanmaz heriflerin de olduğunun farkındayım; hiçbir şey onları etkilemez, itibarını kaybetme ya da rezil olma gibi dertleri yoktur, her şeyi alaya alırlar. İstediğiniz kadar o serserileri, hırsızları ve hainleri cezalandırın, yerin dibine batırın ve rezil edin, kulaklarını kesin, kamçılayın, damgalayın, azarlayın, parmakla gösterin, gene de bunlardan zevk alırlar: Hadi hadi diye bağırırlar, ne kadar gamsızdırlar! Şu yaşadığımız çağda sayıları hayli fazladır:

Exclamat Melicerta perisse
Frontem de rebus.

İnsanların, diye bağırdı Melicarte,
Utanmaya yüzleri yok artık.

Ancak zarif, cömert ve adına saygısı olan alçakgönüllü bir adam o kadar derinden yaralanır ve o kadar üzüntü duyar ki, adının kötüye çıkmasından, itibarının zedelenmesindense para kaybetmeyi, ölmeyi tercih eder. Eğer böyle bir durumdan kaçamıyorsa, başka bir kuşun kendinden daha güzel öttüğünü duyan bir bülbül gibi, acı çeken ruhu ile birlikte harap olur.

VII

NEDENLER OLARAK KISKANÇLIK, KÖTÜLÜK VE NEFRET

Kıskançlık ve kötülük bu zincirin iki halkasıdır ve her ikisi de (Guianerius'un Galen'i kaynak göstererek belirttiği gibi) "melankoliye yatkınlığı olan kişilerde kendi başlarına melankoliyi yaratan iki unsurdur." Valescus de Taranta ve Felix Plater'in gözlemleri ne kadar da doğrudur: "Kıskançlık insanın ruhunu öylesine kemirir ve tüketir ki sonunda melankoliye tutulurlar." Süleyman'ın deyimiyle "kemikleri çürütür," Cyprian'a göre "saklı bir yaradır."

Siculi non invenere tyranni
Majus tormentum,

Sicilyalı zorbalar bile
Böyle bir işkence aleti yaratamadılar.

Ruhu çarmıha gerer, bedeni çürütür, insanların gözlerinin ferini söndürür, onları zayıflatır ve onlara korkutucu bir suret verir. Hrisostomos'a göre, "kumaşı kemiren bir güve gibi kıskançlık da insanı yer bitirir." Canlı cesede dönüşür; "bir şeytanın harekete geçirdiği zayıf ve solgun bir leş" olur insan (Hall). Kıskanç biri, başka birinin bereketinin arttığını, zenginleştiğini, bolluk içinde yaşadığını, şansını, onurlandırıldığını, kıdem verildiğini görünce bozulur ve dertlenir.

Intabescitque videndo
Successus hominum . . . suppliciumque suum est.

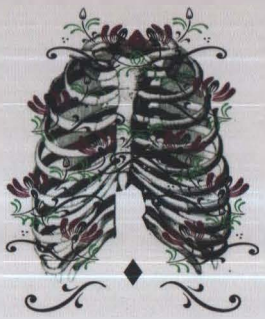
Başka birinin iyi işlerini görünce,
Eriyip biter, acılar çekerek çöker

Eğer denginin, arkadaşının, komşusunun hali vakti yerinde olduğunu görürse acılar içinde kıvranır; her seferinde daha da alevlenir. Böyle bir insan için, başka birinin işlerinin yerinde gitmesinden daha büyük bir acı yoktur; bu, kalbine saplanan bir hançerdir. Şöyle bir bakar arkadaşına ve onun işlerinin bozulması için elinden gelen kötülüğü yapmaya başlar: *Atque cadet subito, dum super hoste cadat.*[119] Aisopos'un masallarından birindeki karakter gibi, arkadaşının iki gözünü kaybetmesi için

[119] (Lat.) Düşmeye hazır olan adam ilk olarak arkadaşının üstüne düşer.

tek gözünü vermeye hazırdır. Quintilian'ın hikâyesindeki zengin adam, kendisinden daha fazla bal üretmesin diye komşusunun bahçesindeki tüm çiçekleri zehirlemiş. Bütün hayatı mutsuzluk üzerine kurulmuştur, söylediği her söz de alaydır: başka adamların sefaletinden beslenir. Tek bir sözle anlatmak gerekirse, kıskançlık diğer adamın geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki mutluluğuna karşı duyulan kederdir; onların mutsuzluğunda duyulan coşkudur, başka insanların başına gelenlere duyulan merhametin tam karşıtıdır. Son derece doğru bulduğumuz bu tanımı yapanlar arasında Damascene, Aquino'lu Thomas, Aristoteles, Platon, Cicero, Basil, Pindarus da vardır. Tacitus, "yaygın olup bize olağan gelen bir hastalıktır," diye belirtir. Kıskançlık bazı insanlarda ilacı olmayan bir hastalıktır. Marcus Aurelius, "Grek, İbrani, Keldani yazarları okudum; kıskançlığın şifası hakkında pek çok bilginin fikrini aldım ama böyle insanların tek şifası tüm mutlulukları reddederek, alçak ve sefil bir yaşam sürmektir," der. Bu, hayatta cehennemi yaşamaktır ki affedilemez bir durumdur. "Başka her günah bir çeşit zevk içerir ya da bu zevkler yüzünden günaha gireriz. Ancak kıskançlık her ikisini de ister. Başka günahlar kısa sürer; boğaz doyar, öfke söner, nefret sona erer ama kıskançlık hep daimdir" (Cardano). İlahi ve insani örneklerin sayısı hayli fazladır. Bir koşu gidip okuyabileceğiniz Saul ve Davut peygamberlerin hikâyesi ve kardeş rekabetinin kurbanı Habil ve Kâbil'in hikâyeleri bunlara örnektir. Kısır olduğu için kız karde-

şini kıskanmaya başlayan Rahel (Yaradılış 30); Yusuf'u kıskanan erkek kardeşleri (Yaradılış 37); Davut peygamberin bile itiraf ettiği böyle bir günahı vardır (Mezmurlar 73); Yeremya ve Habbakuk da birbirlerinin iyi hallerini çekemezler ama sonunda nedamet getirirler. *Mezmurlar*'ın yetmiş beşinci ayetinde dendiği gibi, "Kızıp üzülme." İmparator Domitian, Agricola'nın namını kıskanmış, "alelade bir asker nasıl böyle onurlandırılır?" demiş. Caecina, daha çok madalya ile onurlandırıldığı için yurttaşları tarafından kıskanılmış. Ancak kadınlar bu konuda daha zayıftır: Kadınlar başka kadınların güzelliğini kıskanırlar (Musaeus); ya severler ya da nefret ederler; arası yoktur (Granatensis). Kadınlar kesinlikle kendilerine verilen zararı affetmezler. Agrippina'ya benzeyen kadınlar, "komşusunun daha zarif ve daha güzel giyindiğini, daha hoş takıları olduğunu gördüğü zaman dişi bir aslan gibi diğer kadınlara ve kocasına saldırır." Tacitus'un anlattığı Romalı kadınlar da aynı şekilde Caecina'nın karısına saldırmışlar çünkü "kadının daha iyi bir atı ve daha güzel eşyaları varmış." Benzer bir şekilde bizim kibar hanımefendilerimiz de toplandıklarında birbirlerinin cesaretine ve mutluluğuna inceden inceye laf ederler. Attika'lı Myrsine "daha güzel olduğu için" diğer kadınlar tarafından parçalanarak öldürülmüş. Her köyde benzer durumlara rastlanır.

"Tarih boyunca kimi kitaplar dünyayı değiştirdiler. Kendimizi ve birbirimizi görme biçimlerimizi etkileyip tartışma ortamını alevlendirmişlerdir. Muhalif düşünceyi, savaşları ve devrimleri tetiklemiş; insanları aydınlatmış, öfkelendirmiş, kışkırtmış ve teselli etmişlerdir. Yaşamlarımızı zenginleştirmiş ve onları yok etmişlerdir. **Melankolinin Anatomisi** de bu kitaplardan biri. Bugüne kadar çok az yazar Robert Burton'ınki gibi zincirlerinden kurtulmuş bir üslupla insan doğasının derinliklerine inmeyi göze alabildi. Elinizdeki ikinci fasikül ile melankolinin kökenini ve nedenlerini irdeleyen Burton, sizi keşfetmenin büyüsüne davet ediyor."

9 786052 060193

AYLAK ADAM